

સુવાગ્ધના

પૃ. ૧ હ

ભુવ, ૧૯૧૬

અંક ૨ જો.

દિશ દિશ રામ

એનાં લામ્ય લતાં રે ;

જેને રામ મળ્યા—ધ્રુવ ૦

ત્યાં ત્યાં “હું” ત્યા પ્રિયતમ નહોતા :

“હું” જ મેંહીં પિયુ ઘટ ઘટ વ્યાધ્યા ;

વર મરતાં ઘર ઉજળ્યા—એનાં ૦

“હું” ફંદી ગર્થ પ્રેમનગરમાં ,

પિયુ પ્રમંગે પરી શયનમાં ,

પ્રણયદૃઢ્ય ઉજળ્યા—એનાં ૦

કમ' ચુંદરી બાજી નાખુ :

આખ ઉધારી પ્રિયતમ ઝાંખું :

ભરમ બહેમ'ગા ટળ્યા—એનાં ૦

ચોખી ચોખી ને ઉમર સુમાવી ,

ઘડે ભીનર ઝાંખી યર્થ આવી ,

દિશ દિશ રામ મળ્યા—એના ૦

દંતદ્વયેતિ

ભક્તિસ્વરૂપ

ભક્તિ સામાન્ય વસ્તુ નથી, તેથીજ સઘળા “ભક્ત” થઈ શકતા નથી. ભક્ત હોવું એ ભગવાનની કૃપા ઉપર નિર્ભર છે. જે મનુષ્યના હૃદયમાં “કોમળતા” નથી, તે ભક્તિની પ્રાપ્તિ કરી શકશે નહીં — તેને મારે ભક્તિ અમંભવિત છે. જેમ Fine Arts સર્વ મનુષ્યોના બાળ્યમાં તેમ “ભક્તિ” સર્વના બાળ્યમાં નથી હોતી. “ભક્તિ” કોમળ હૃદય આહે છે, કઠોર હૃદયનો માણસ ભક્તિ ઉપર શ્રદ્ધા નહીં કરે, અને તે હૃદયમાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થશે નહીં. હૃદય સ્વાભાવિક રીતે તો કોમળ હોય છે, પરંતુ અનેક કારણોથી તે કઠોર થઈ જાય છે, અને આવું કઠોર હૃદય ભગવત્કૃપાથી આગર સદ્ગુરુ સમાગમથી કોમળ થઈ જાય છે. તેથી જો કોઈ આહના હોય કે ભક્તિદેવી મારા પર કૃપા કરે તો તેને સદાય આસ્થામાં રાખવાનું છે કે હૃદયની કઠોરતા દૂર કર્યા વિના ન તો “ભક્તિ” મળી શકે છે કે ન તો “ભક્તિયુગ્મ” પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. કુતર્ક, કુસંગ, દુરાચાર વગેરેથી કઠોર થયેલા હૃદયને કઠોર વસ્તુઓથી મુક્ત કરી સરળ બનાવવું એ જ છે. હૃદય સરળ થયું એટલે ભગવત્કૃપાથી ભક્તિનો આપો આપ ઉદ્ભવ થાય છે અને “ભક્તિ-સત્તા”નો અંકુર કુટવા માંડે છે.

હૃદયને કોમળ કરવાનું કૃષ્ણ એકજ સાધન છે તે તે “હરિનામ.” હરિનામની મધુરતા તે કોમળતા બતાવવાની શું આવશ્યકતા છે? શ્રીકૃષ્ણનું મધુર નામ, એ પ્રિયવરનું મુખમધુર નામ, એ પોતે પોતાની મધુરતાનું પ્રમાણ છે. એક વાર “હરિ” કહો, તમને મધુરતાનો આસ્વાદ મળશે. “હરિનામ” વગ્ન જેવા કઠિન હૃદયને પણ પુષ્પ જેવું કોમળ કરી દે છે.

જગતમાં જેટલા ધર્મ છે — એકાદ બાદ કરીએ તો — તે બધામાં બકિતનું પ્રધાનપણ છે, સર્વમાં “પ્રેમ” છે: કોઈમાં વધારે પ્રમાણમાં. તો કોઈમાં ઓછા પ્રમાણમાં એ જુદી વાત. ભગવાન જોડે આપણો મંબન્ધ જોડવો — આ ભગવદ્બકિતની પરિપક્વતાનું લક્ષણ છે, આજ બકિતનું ઉચ્ચ પ્રાપ્ત છે. ભગવાનને “પ્રિય” “પ્રજુ” “પિતા” કહેવામાં બકિતને જે આનંદ આવે છે, તેવો જ્ઞાનીઓને “સોહમ” કહેવામાં આવતો નથી, આવી શકતો નથી. “ઈસા” વાત્સલ્યરમતા ઉપાસક હતા, “મદમ્બદ” સમ્પ્રદાય સ્થાપક ભગવાનની ઉપાસના કરતા હતા, જે કે એમની ઉપાસના ભારતના જેવી “શુદ્ધ ભાવમયી” નહોતી — છતાં તેમાં બકિતનો ઘણો અંશ હતો. આથીજ બકિત સર્વાર્થજીવીય છે.

હૃદય કોમળ થયા પછી મનુષ્યના હૃદયમાં આ સ્વાભાવિક પ્રત્યક્ષ ઉડે છે કે — તે કોણ છે? — અને ભગવાનની સાથે તેનો શો સંબન્ધ છે? આ અવસ્થા ઘણી મોડી આવે છે. મધુરની જોડે “રાગ-પ્રાન”નો સંબન્ધ માનવો એ પહેલી સીડી: ભગવાન પ્રત્યે જેવા પ્રકારનો જીવનો પ્રેમ અધિક થતો જાય છે, તેવા પ્રકારનો મંબન્ધ તે મળે છે કરતો જાય છે. તેની ઉપાસના પ્રમાણે તે ભગવાનને “પિતા-સખા-પ્રિય” સમજે છે. જ્યારે આમાંથી કોઈ ભાવ પરિપક્વ થાય છે, ત્યારે મનુષ્ય ભગવદ્બકિતના પરમ મુખની યાત્રા કરે છે. આનું નામ “મધુર ઉપાસના.” “સંબન્ધ તત્ત્વ” એ ઘણી ગહન વસ્તુ છે, એને માટે સમયની આવશ્યકતા છે.

ભગવાનની જોડે સંબન્ધ બે પ્રકારે થાય છે, એક ઐશ્વર્ય સહિત — બીજો ઐશ્વર્યરહિત. જેને ઐશ્વર્યભાવથી ઉપાસના કરવી હોય તેને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના “હારિકા-રૂપ”ની ઉપાસના કર્તવ્ય છે, જેને ઐશ્વર્યરહિતભાવથી ઉપાસના કરવી હોય તેને પ્રજ્ઞના શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસના કર્તવ્ય છે. ઐશ્વર્ય શબ્દ એટલે “મંબમશ્ય,” પરંતુ આ ભાવ ઘણો દુર્લભ છે. એપણાલક્ષ મંજમાં શ્રીકૃષ્ણને એમના સખા તરીકે સમજતા હતા, એમના ચિત્તમાં .

અર્થભાવ નહોતો. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના ખભા ઉપર ચઢવામાં કાંઈ પણ પ્રકારનો શોચવિચાર કરતા નહીં, આજ મનનો શુદ્ધ ભાવ, આવા ભાવમાં ખધાનો અધિકાર હોઈ શકતો નથી.

ભગવાનની આ અદિતીય મધુર ઉપાસના આગળ ખીછ વાતો તુચ્છ લાગે છે. ભક્ત એટલા માટે મોક્ષ માટે વ્યાકુલ થતો નથી. અને શા માટે થાય? મુક્તિ કરતાં હનરગણો આનંદ એને ઉપાસનામાંથી મળે છે. ભક્તિનો આનંદ ભક્તિમાં છે, તે જગતમાં ખીજે ક્યાંય નથી. મધુરધર્મની મધુરતાનું આસ્વાદન ભક્ત કરે છે, એને જે આનંદ હોય છે તે એનેજ પૂછો. જેણે ભગવાનને હૃદય દીધું નથી, જેનું હૃદય કામળ નથી, એના ભાવમાં એ સુખજ નથી. અરતુ !

વૃન્દાવન ૩

શ્રીગૌરચરણ

આપણી આર્થિક સ્થિતિ

૫૦૦ વર્ષ ઉપર હિન્દુસ્તાન ઘણો જ સમૃદ્ધિવાન દેશ હતો. ઉદ્યોગ, વેપાર અને ખેતીની આળાદીને લીધે તેમાં પરાપૂર્વથી દ્રવ્યનો અંચલ થતો આવતો હતો. મહામદ ગીઝની, તૈમુર, અહમદશાહ અબદલી, નાદીરશાહ વગેરે ચઢાઈ કરનારાઓની લૂટથી પણ તેની આર્થિક સ્થિતિ પર નહીં જેવી અસર થઈ હતી. હિન્દુસ્તાનના દ્રવ્યથી ભોભાધને જ આ લોકોએ હિન્દ ઉપર ચઢાઈઓ કરી હતી. એક બાબત એ ઇતિહાસકારો હિન્દુસ્તાનની ગત સમૃદ્ધિના આશ્ચર્ય પમાડે તેવા હેતુઓ આપે છે, તે ખીછ બાબત એ વિદેશી અંચકારો તેમ જ મીસનરીઓ હિન્દની હાલતની ગરીબાઈ તરફ શોક દર્શાવે છે. હિન્દુસ્તાનમાં બધાં બધાં નગર નાંખીએ ત્યાં ત્યાં ગરીબાઈ દાંડિગાયર થાય છે. આપણે આ વધતી જતી ગરીબાઈનાં કારણોનું મંદિમ અવલોકન કરીશું.

દરેક દેશની આળાદી માટે-અને મુખ્યત્વે કરીને કલકત્તાની

આથી બરપૂર એવા હિન્દ માટે-વેપાર, ઉદ્યોગ અને ખેતીનો વિકાસ સરખા પ્રમાણમાં થવો જોઈએ.

આપણે પશ્ચિમના દેશોના મંબન્ધમાં આવ્યા તે અગાઉ આપણે વેપાર, ઉદ્યોગ ને ખેતી આખા હતાં. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ ઉપર હિન્દુસ્તાન ઠેક બાળીસોન સાથે વેપાર કરતું હતું. હિન્દુસ્તાન જોડે વેપાર કરતા અને તર્વગર થતા બીજા દેશોને જોઈ, યુરોપમાં અનેક વેપારી કંપનીઓ સ્થપાઈ અને આમ પોર્ટુગીઝ, વસંદા, ડચ અને ફ્રેન્ચ લોકો વેપારાર્થે આપણી જોડે જોડાયા. પશ્ચિમમાં જેમ જેમ નવી શોધો થતી ગઈ અને યંત્રોનું બળ વધતું ગયું, તેમ તેમ હિન્દુસ્તાનમાંથી તૈયાર માલને બદલે કાચો માલ યુરોપમાં જવા લાગ્યો, અને તેજ કાચો માલ યુરોપથી તૈયાર થઈ પાછો અહીં આવવા લાગ્યો. હિન્દુસ્તાનમાં યાંત્રિક શોધો થયેલી નહોતી. અને યંત્રોથી તૈયાર થયેલો માલ હાથથી બનેલા માલ કરતાં મરતો મળવા લાગ્યો. આથી પરિણામ એ આવ્યું કે હિન્દના માલની ખપત ઓછી થતી ગઈ અને તેના એક પછી એક ઉદ્યોગો ભાગી પડવા લાગ્યા. વેપાર મંદ પડ્યો અને ઉદ્યોગોથી બરજુપોપણ બંધ થતું હોવાથી કારીગર તેમજ મજૂર વર્ગ ઉદ્યોગો છોડી ખેડૂતો બન્યા ને ખેતી કરવા લાગ્યા. આથી ખેતી ઉપર લોકોનો આધાર વધવા લાગ્યો ને ખેતી આશ્રવિકાતુ સાધન થયું. અને પાકનો આધાર મુખ્યત્વે કરીને વર્ષાદ ઉપર હોવાથી એકાદ એભાસુ નિબળ જાય છે તો હજારો લોકો બૂખમરાની સ્થિતિ ભોગવે છે.

દેશના ઉદ્યોગોને આશ્રય આપવા અને રક્ષણ કરવા જરૂરની, યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, જાપાન જેવા સુધરેલા દેશોએ બહારથી આવતા માલ ઉપર જકાત નાંખી છે. પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ ને એક વખત એવી જ વેપારી નીતિને અનુસરતું હતું તે પોતાનો વેપારી સ્વાર્થ હોવાથી હિન્દુસ્તાન માટે એમ થાય એવું ઇચ્છતું નથી. ઉપજના માટે જ્યારે સરકારે બહારથી આવતા રૂના બનેલા માલ ઉપર ૩૬ ટકા જકાત નાંખી ત્યારે બહારનો માલ હિન્દમાં બનેલા માલ કરતાં મોંઘો ન પડે તે માટે હિન્દની મીઠોમાં બનતા રૂના માલ પર પણ કર નાંખ્યો. આવી રીતે હરિશર્ધ ને ઉદ્યોગોની ખીલવણી માટેની સ્થિતિ ધણી જ કઠન હોવા છતાં આપણે ધણું કરી ચકીએ એમ છે. જો દરેક હિન્દજન સ્વદેશી માલ વાપરવો એવો પોતાનો ધર્મ સ્વીકારે તો આપણે ધાણા નિરાધાર ને કામ વગરના માણસોને ધંધે લગાડી શકીએ.

આથી ઉદ્યોગો વધશે, નફો અહીં રહેશે અને એકલી ખેતી ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવાનું નહીં બને. સ્વ. દિ. બા. અબાલાલ સાકરલાલ કહેતા કે તમે એક રૂપિયાની સ્વદેશી વસ્તુ લેવાથી તમારા એક દેશી ગરીબ બાઇની એક દિવસની ખોરાકી પૂરી પાડો છે.

જો ખેડૂતોની સ્થિતિ માટે આપણે જાણવું હોય તો આપણે સ્વ. મી. ગોખલેના કથનને યાદ કરવું પડશે. તે કહેતા કે ખેડૂતો પર મહેસુલનો બોજો એટલો બધો પડે છે કે ખાધા વગેરેનું ખર્ચ બાદ કરતાં તેમની પાસે બાકીનું કંઈ બચત રહે છે. આટલાથી બચ થતું નથી. આ ઉપરાંત તેમની સતત મહેનત પછી પણ તેમને ખાધા વગેરેના ખર્ચ માટે દેવું કરવું પડે છે. આથી ખેડૂતો દેવામાં ને દેવામાં હુણતા જાય છે. પ્રાચીન કાળમાં જેનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હોય તેનો જ અમુક ભાગ રાજાઓને આપવો પડતો ને તે પણ જોમ મી. રોમેશચન્દ્ર દત્ત કહે છે તેમ તેની ઉપજના પાકના ૬૦ થી ૬૫ ભાગ સુધી જ.

મુંબઈ હાલિકામાં તેમજ અન્ય પ્રાંતોમાં સારા વર્ષોમાં પણ કર આપવાની તેમજ કુટુંબનું બરણુપોષણ કરવાની ખેડૂતોની સ્થિતિ નહીં હોવાથી, પાક થયા પછી તેઓ શહેરોમાં જાય છે ને મજૂરી કરે છે. ધણી તો કેટલાક માસ સુધી ઉધારે લાવેલી રકમ ઉપરજ ગુજારો કરે છે. કાનપુર પાસેના એક ગામડાનો હેરાલ આપતાં મીરાંસ એની ખીસન્ટ કહે છે કે ત્યાં ખેડૂતોનાં ૩૫ કુટુંબ છે અને તેમાં રહેનારાઓની મંખ્યા ૧૭૧ની છે. ખેતીનું ખર્ચ કાઢતાં તેમની પાસે રૂ. ૨૫૯૦ બચ્યા હતા, તેમાં એકલા ખોરાક માટે રૂ. ૩૬૭૮ જરૂરના હતા. આથી દર વર્ષે રૂ. ૧૦૮૮ની ખાદ્ય પડતી! આવા ધણી દાખલાઓ મળી આવે તેમ છે. માટે ધણી વિચારકોનું માનવું છે કે સરકાર રેલ્વે પાછળ મોટો ખર્ચ કરે છે તે કમી કરી નહેરો, માટે સારી રકમો વાપરે તો ગરીબ ખેડૂતોને ધણો લાભ થાય.

સ્થિતિ આવી હોવાથી ખેતીની સુધારણા માટે અને ઉદ્યોગોની ખીલવણી માટે સરકારે તેમ હિન્દવાસીઓએ ધણાજ ચોંકતા ઉપાયોગોના વાની જરૂર છે. દેશની આબાદી અને સુખશાન્તિ ઉપર ખીજી સુધારણાઓનો આધાર રહેલો છે. કાળનું આ એક શુભ ચિહ્ન છે કે દેશના હિતચિન્તકોની દષ્ટિ આ તરફ વળી છે ને સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કેમ થાય એને માટે ચોતરફ વિચારો ચાલી રહ્યા છે.

મોગીલાલ શાહ.

ગુહ્ય સંગીત

આ લોક અને પરલોક એમ અનેક દેવી ભૂમિકાઓમાં રહેલું દૈવી સંગીત એ જ બ્રહ્માંડનો આત્મા છે. વિશ્વમાં કોઈક અગમ્ય સ્થળેથી ધ્વનિનો આ ચમત્કારી મંવાદ અનન્તરીતે ક્ષિપ્ત થાય છે. તેમાંથી જ અપ્રાપ્ય વસ્તુઓ પેદા થઈ પૃથ્વી અને સર્વ તારાઓ, ઉપરનું વિશાલ આકાશ અને નીચેના મનુષ્યની ઊંડી ગુહાઓ, સર્વ કંઈ જ નામરૂપાત્મક છે, ને બધું તે અવૈદિક મંવાદ અને સંગીતનું પરિણામ છે.

તે મંવાદ યા ધ્વનિ ક્રિપાદક અને રક્તિવાળો છે. ધણા અનુભવાં પણ આ સાબિત કરી આપે છે. આપણે કોઈ વાદ્ય ઉપર રેતી પાથરીએ અને પછી જો તેની ઉપરના તાર છંછેડીએ તો આપણને જણ્યારો કે પાથરેલી રેતીનાં રજકણો હાલવા માંડે છે, ફરે છે ને આકારમાં ગોઠવાય છે: કંઈક આરી જ રીતે ઘટ્ટિઓના મુંદર મંગીતમાંથી બધાં દરેકો થયાં.

જે જે કંઈ મુંદર અને ચમત્કારી છે, તે વિશ્વમંગીતના મંવાદમાંથી આવે છે. મનુષ્યના આત્મામાંથી સૌથી ઉત્કૃષ્ટ ભાવો અચાજના પ્રમાણુમર મૂરોમાં-એટલે કે કાલ્પરૂપે બહાર આવે છે. મધુર મંગીત જ આપણને મોહ પમાડે છે, આકર્ષે છે, અને શાન્તિ આપે છે. આપણી આત્માસક્રિયા નિયમિત આવે છે; તેમ જ આપણા હૃદયના ધમકારા પણ. આખા વિશ્વનો ધર્મ નિયમ અને સંવાદ છે. ભરતીનાં ચદ-કિતર પ્રમીત હોય છે. ચંદ્રની તથા સૂર્યની યાત્રા ઘળના સમકાલીન અંતરથી નિયમિત હોય છે, આકાશના તારાઓ મંવાદમાં તાલ આપે છે, સર્વ કંઈ વિશ્વમંગીતના પૂર્ણરૂપનમાં ગતિ કરે છે.

જેમ જેમ આપણે ધરમાત્મા એટલે કે બ્રહ્માંડના આત્માની સમીપ નજરે લીએ, તેમ તેમ આપણે વધારે ને વધારે આત્મશાન્તિ પામીએ છીએ; ફરત અને મનુષ્યમત ક્ષાપે સંવાદમાં રહીએ છીએ. ઇનિહાયકારો કહે છે કે સરકરી દુકમ થતાની સાથે જ સિપાઇઓ નિયમમર દારમાં તરત જ ગોઠવાઈ જાય છે, પરંતુ સાચા નરમાની પરીક્ષા માણુએ પોતાનાં પગલાં

કેવી અનિયમિત રીતે ગોઠવે છે એ ઉપરથી થઈ જાય છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે જેઓનું નૈતિક બળ વધારે ક્ષીણ હોય છે, તેઓને મારે જ હારમાં નિયમસર ગોઠવાવાનું થઈ અધરૂં થઈ પડે છે. સંગીત અને ધ્વનિમાં કેવી ચમત્કારી અને ગૂઢ શક્તિ રહેલી છે તે એક ખીજ બાબત ઉપરથી પણ જણાય છે. પૂલ ઝાળેગવાનો હોય છે ત્યારે સિંધાઈઓને હાર તોડવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. દારણે “Left-right, Left-right” આ શબ્દોનો મંવાદિત અવાજ જે ઉચનીચ થતાં હજારો પગલાં સાથે નિયમિત પણે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનાથી એવાં તો બંધેર અદિશન ઉદ્ભવે છે કે મન્યુતમાં મન્યુત અને હાલની પદ્ધતિથી તૈયાર થયેલો ખારે લોખંડનો પથ સૂઝાં તેનું બળ જીલ્લી રાખવાને શક્તિવાળો નથી, એવું એનું બળ દરેક પગલા સાથે વધતું જાય છે—તેથી એવા શક્તિવાળા અને માપવાળા અને નિયમિત થયેલા અવાજની ચમત્કારી સત્તા હેરાન પૂલ પણ તરી પડે છે.

સંવાદની શુભશક્તિનો બીજો દાખલો મિતાર ઉપરથી માણ્ય પડે છે. ધારો કે ૭ કે સાત મિતારની ઊંચામાં ઊંચા અવાજની ચાવીઓ ચઢાવવામાં આવી છે, તે એવી રીતે કે દરેક વાદની ચઢાવેલી ચાવીઓમાં ફેર રહેલા નથી; અને પછી એક વાદ ઉપરના સૂર ઇંછેડવામાં આવે છે. તો એવું બનશે કે સર્વ બાકીનાં વાદોના તાર ઝખુઝખી રહેશે અને આપો આપ સમાન ધ્વનિનો પ્રતિધોષ કરી રહેશે.

એક જઠ સિતારમાં સંવાદની આવી શક્તિ હોય છે. આ શું સાબિત કરે છે? આ મનુષ્ય હૃદયમાં રહેલી સૌથી મહાન ચમત્કારી અને શુભ સંવાદિતપણાની શક્તિને પૂરવાર કરે છે—હૃદય જ્યારે પોતાનો પ્રેમ અન્ય હૃદયોને આપે છે ત્યારે તે હૃદયો પણ પ્રેમનો પ્રતિધ્વનિ કરે છે. તેટલા માટે જે હૃદય સર્વ મનુષ્યજાતિ અને પરમાત્મા જોડે આત્માના એક સૂરમાં હોય છે; આત્મામાં બાપી રહેલા આત્મા અને અસંખ્ય સદિઓમાં ગુંજ રહેલા સંગીતમય ધ્વનિ જોડે એક તાલમાં હોય છે; સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે પોતાના અપરિમિત પ્રેમને સંવાદની શુભશક્તિમાં વધાવે છે; તે સર્વ ઠેકાણેથી—સર્વ માનવ હૃદયોમાંથી પ્રેમનો પ્રતિધ્વનિ મેળવે છે. કેવી રીતે?—જેમ એક સિતારના તારનો રખકાર અન્ય તારોને પ્રતિધ્વનિત કરે છે તેમ. કારણ કે દૈવી સંગીતના તે અવોલકિ રાજ્યમાં શાન્તિ હોય છે—ત્યાંથી તે શુભ અવાજને ઉત્તરે છે જે આમ મનુષ્યહૃદયના ઊંચા શુભમાંથી પ્રેમનો સૂર જાગ્રત થાય છે,

જે તમે તમારા આત્માની ગુણ પ્રદેશમાં જોઈને ત્યાં પેરમાં મેં
ચેતનાનો પરમાન્દ બોલવો, તો તમે સર્વ મનુષ્ય જાત સાથે પણ આત્મ-
સંવાદમાં હોશો. તમારે આહુતું બેઠાં. કારણ કે પ્રેમ એજ સંવાદ છે
અને સંવાદ એ નિયમિતતા ને પૂર્ણતા પામેલું ધ્વનિમય ડોલન છે અને
પૂર્ણતા પામેલું ડોલન તેજ ગુણ સંગિત છે. સદિઓમાં ગુંજ રહેલું અલૌકિક
સંગિત ને સંવાદ તેજ પ્રદર્શનના આત્મા. પરંતુ આ બધાનું સત્ત્વ
અને તેની પાછળ રહેલી શક્તિ તે સંવાદ પામેલો પ્રેમ છે.

વનમાળી..

માલતી

(૨)

એ વરસ પસાર થયાં. દરેક માણસની જીંદગીના કાર્યોના પ્રસાદથી આ
વર્ષો સાચત સુખી નીવડ્યાં છે.

તરેહવાર જાતની વસ્તુઓથી દીપી ઉઠેલા દીવાનખાનામાં કુમુદ પોતાના
પતિ સાઈ પાન બનાવતી આરસપહાણના બનાવેલા મેજ પામે આવેલા
પવંગ ઉપર બેસી હતી. તેની બાજુમાં બીજા પવંગ ઉપર સુરેન્દ્ર સંસ્કૃત
“રત્નાવલી” નાટક વાંચતો, પોતાની બાયાંને તે જરોળર રહમજાવતો બેઠો
હતો. જો કે સુરેન્દ્ર ઈંગ્લાંડ જઈને આવ્યો હતો તોપણ તે પોતાની સંસ્કૃત
બાપા કદીપણ બૂલ્યો નહોતો. કુમુદ પાન બનાવવાનું કાર્ય પૂરું કરી અને
હાથ ધોઈ નાંખી ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગી. પણ સુરેન્દ્ર તેને વખતો વખત
સવાંચ પૂછતો: “કુમુદ, માલતી ક્યાં છે? તે અત્યાર સુધી રત્નાવલી
સાંભળવા કેમ આવી નથી?”

કુમુદે પોતાના મનોવિકારને કંઈક સમાવી નમ્ર અવાજે કહ્યું, “ત્યારે
હું તેની પામે જામ બેલાવી લાવું?” સુરેન્દ્રે કહ્યું, “કાંઈ ફીકર નહીં;
તે કાંઈ ઠેકાણે કુલો ચુંટતી હશે અથવા તો ચોપટને બેસતાં સીંચવતી હશે

અગર નદીની બાજુએ નાના કાંકરાઓ એકઠા કરતી હશે. તું તેને શોધવા ક્યાં જઈશ ? તે એની મેળે હમણાં જ આવશે.”

સંસ્કૃત સ્વર્ભજવતાં સુરેન્દ્રે કુમુદના ચહેરા પર જોઈને તો તેના ચહેરાં અચ્ચુઓ ટમટમી રહ્યાં હતાં. તે સુવાન બોલ્યો, “કુમુદ, તારી આંખમાંથી અચ્ચુની નદી કેમ ચાલે છે ? અને લાગે છે કે ધણું કરીને સંસ્કૃત પરચાઈની મતલબ તું બરોબર સમજતી હોઈશ ને તેની અસર તારા ઉપર બહુ થયેલી છે.” કુમુદ આશ્ચર્ય પામતી બોલી, “તમે ક્યા પરચાઈની વાત કરો છો ?”

બરોબર કુમુદ સુરેન્દ્રનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતી નહોતી, પણ તે તેના વિચારોમાં જ ગુંચાયેલી હતી. તે સુવાન કાંઈ પણ આગળ વાંચી શક્યો નહિ. તેણે પુસ્તક બંધ કર્યું ને કુમુદને પોતાની પાસે બેસાડી કહેવા લાગ્યો, “કુમુદ તારા સિમન વડન ગમગીનીમાં કેમ દૂખી ગયેલું લાગે છે ? લગ્ન પડેલાં મદને જોયાથી તારા મૂળ ઉપર હવેની લાલી ચઢી આવતી હતી. ત્યારે એની લાગણીઓ હમણાં કે કેમ જોઈ શકતો નથી ? તું આત્મારે એની દિશગીર દેખાય છે ! કુમુદ, તારી સાથે પાણિયલણ કરાવો શું તું પશ્ચાતાપ કરે છે ?”

કુમુદની આંખોમાંથી આંસુની નદી વહેવા લાગી. તેણે ગુંગળાઈ ગયેલા સ્વરમાં જવાબ આપ્યો—“શું હું તારી સાથે લગ્ન કરાવો પશ્ચાતાપ કરું છું ? તારી સાથે નરકમાં પણ જઈશી પસાર કરાવી દુઃખનું કારણ રહે નહિ. જો તેણું દુઃખ હોય તોપણ તે સ્વર્ગીય સુખમાં પલટાઈ જાય, તો શું હું તારી બાર્યા થયાથી દુઃખી થઈશ ? પણ—”

“પણ—શું ? કુમુદ, તારાથી કહેવાય તો કહે કે શું છે ? જરૂર મદને કહે.”

આ શબ્દોએ તેના કોમળ હૃદય ઉપર ઘણી અસર કરી.

દુઃખી સ્થિતિમાં તે બોલી લી, “મેં કેવું પાપ કર્યું છે તે હું જાણતી નથી. પણ એટલું તો હું જાણી શકું છું કે મદને પરજીને તમે સુખી થએલા જાણના નથી.”

“કુમુદ, તું શું કહેવા માગે છે ? તું તારા કેવા કાર્યથી અથવા કેવા વિચારથી કે મનોવિચારથી આમ કહી શકે છે ?”

“ભોંય તરફ નીચું જોઈ કુમુદે બાળી તુડી બાપામાં જવાળ આપ્યો,
 “પૂજ્ય પતિ, ત્હમને સુખી કરી શકું એવો મ્હારામાં કયો સદ્ગુણ છે ?
 શું હું ક્રોધપણ રીતે સુંદર છું ? આકર્ષણ કરે એવું મારામાં શું છે ? જે
 કે ત્હમે સુંદર નહિ હો છતાં ત્હમે ત્હમારા સદ્ગુણોથી મ્હને જીતી શક્યા
 છો. પણ મ્હારામાં એવો સદ્ગુણ નથી—વિદ્યા પણ નથી, નહિ તો ત્હમને
 રસ ઉપજાવે એવી વાતચિતથી હું આનંદ આપી શકત. જે કે હું સૌંદર્યમાં—
 મદ્યુષોમાં—વિદ્યામાં ને જુદિમાં અપૂર્ણ છું—અને તેટલા માટે મ્હં પ્રથમ
 મારા હૃદયની એકાગ્રતામાં ત્હમારો પ્રેમ અંપાદન કરવા ધાર્યું, તો તેમાં
 પણ હું તિબ્બળ નીવડી—તે માટે પણ હું બાઅચાળી નીવડી નહિ.”

મુરેન્દ્રે આ મધ્યું ધૈર્યથી ધ્યાનપૂર્વક માંબળ્યું. જ્યારે કુમુદે બોલતું
 બંધ કર્યું ત્યારે તેણે રિમત વદને જવાળ આપ્યો. “કાળુ કહે છે કે જ્ઞાનમાં
 તેમજ ક્રોધપણમાં તું મારી બરાબરી કરી શકે એમ નથી ? ખરેખર જુજ
 માણુમો જ ત્હારી માફક આમ સંભાળણ કરી શકે. ત્હારા જાતિ સ્વભાવ
 માટે ત્હારે નહિ પણ મ્હારે ન્યાય દૃષ્ટિથી જોવાનું છે. કુમુદ, જે ત્હારા
 અમતોષનું કારણ આ જ હોય તો તે તજવું છે, અને ખરેખર, હું ત્હારી
 મરકરી કરતો નથી. મ્હારા અનુભવ પ્રમાણે સૌંદર્યમાં તેમજ મદ્યુષોમાં
 અધ્ધરા પણ ત્હને પહોંચી શકે એમ નથી. જે કોઈ દેવતાઈ પરી ત્હારે
 બદલે અહીં આવે તોપણ હું ત્હને સ્વીકાર નહિ. મ્હારા હૃદયની બહાલી !
 ત્હારા સિવાય આ જગતમાં મ્હને કોઈ આકર્ષી શકે એમ નથી. તું મ્હાડ
 મર્વસ્વ છે, મ્હારા સુખની પ્રતિમા છે.”

કુમુદનું વદન આનંદથી હર્ષ પામતું હોય તેવું જણાયું. ત્યારે જે સપજું
 તે બોલી તે શું ફક્ત ત્હેના ગુંચાઈ ગયેલા મનની યોજનાઓ જ માત્ર હતી ?

તે પોતાના પતિના પગે પડી અને એકદમ બોલી, “હું પાપી છું.
 નરક પણ મ્હને મંધરી શકે એમ નથી. અરે, હું મ્હારા પતિ સાડું મંથક
 કેમ લાવી શકી ? અરે, આ પાપમાંથી મુક્ત થવા મ્હારે શું શું પ્રાયશ્ચિત
 કરવું જોઈએ ત્હેની મ્હને ખબર પડતી નથી. હવે હું ત્હમને મધળી સાચે
 સાચી ખીના કહી દઈશ—જે વાત મ્હં ત્હમારાથી છુપી રાખી છે તે કહેવા
 હું તત્પર છું. જે મ્હારો ગુન્હો દરગુજર કરવા જેવો ત લાગે, તો મ્હને
 ધટતી શિક્ષા કરાવે. ત્હમારા અધિકાર નીચે હું મ્હારી જીંદગી સોંપું છું. આ
 પૂજ્ય પતિ ! મ્હને એમ લાગે છે કે ત્હમે મ્હને મ્હાતા તથી ! ત્હમે ચાલે

છો — ” આમ બોલતાં લક્ષ્મણ અને વિનયથી સેવાઈ જઈ તે કંઈ પણ વધારે બોલી શકી નહિ.

સુરેન્દ્ર આ શબ્દો સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યો, તે ત્હેની લાગણી બરાબર સ્હમજી શક્યો નહિ. ધીમેથી તેને ઉઘી દરીને તેણે કહ્યું, “ કુમુદ, તું શું કહે છે ? હું ચાહું છું — કોને ? ”

કુમુદ બાગી તુટી બાપામાં ગળુગળુતી બોલી, “ માલતીને. ”

“ હું માલતીને ચાહું છું ? અરે પ્રભુ ! જો કે તે મ્હારી બહેન નથી તોપણ હું તેણીને બ્રાતૃબાવથી ચાહું છું, અને તેણીને મ્હારા બાળપણથી તે આત્માર સુધી હું મ્હાનો આપ્યો છું. ”

કુમુદે રડતા અવાજે જવાબ આપ્યો, “ હું તે રનેદ વિશે કહેતી નથી. હું ધારું છું કે મ્હાગ કરનાં તેણીને ત્હમે વિશેષ પ્રેમથી ચાહો છો. ”

સુરેન્દ્ર હવે કુમુદના મનનો મધજો બાવાર્ય સ્હમજી ગયો અને હસતો હસતો બોલ્યો, “ તો હું માલતીને પરણી શક્યો ન હોત ? અને છતાં, હું ત્હને કેમ પરણ્યો ? ”

“ મ્હારી માથે પરણવાનો નિશ્ચય કરતાં ત્હમે કદાચ ત્હમ્હારી જાતને સ્હમજેલા નહિ, ” કુમુદ બોલી.

“ જો તે વખતે હું મ્હારી જાતને સ્હમજી શકેતો નહિ, તો હમણાં પણ હું કશું જાણતો નથી. જેમ હું માલતીને પદેલાં મ્હાનો દતો તેમ હમણાં પણ ચાહું છું; અને એ પ્રેમ તે શુદ્ધ બ્રાતૃપ્રેમ છે અને નહિ કે વિકારી. ”

આ વખતે કુમુદના મ્હેરા ઉપર લાલી ચઢી આવી, પણ તે તુરત જ જતી રહી. દિલગીર અને ગંબીર વદને તે બોલી, “ ત્હમે હસશો નહિ. જો આ સખજો મનોવિકાર નથી અને ત્હમે મ્હારાજ છો અને કોઈ અન્યને મ્હાનો નથી એવું ત્હમે સાબિત કરી બતાવો તો મ્હારે બીજા શાની જરૂર છે ? — અને ત્યારે હું જેટલી સુખી થઈશ તેટલું સુખી બીજા કોણ હોઈ શકે ? ”

“ કુમુદ, હું આ વિશે વધારે ચાતચિત્ત કરવા ઇચ્છતો નથી. જેને હું મ્હારા હૃદયના પૂર્ણ મંતોપથી કદી ચાહી શક્યો નથી અને જેની છબી

મહારી આંખની કીટ્ટીમાં હરદમ વસી રહી છે—આવી ઉદ્દાહી છતાં, તેનાજ તરફથી નિંદાપાત્ર શબ્દો સાંભળવા કરતાં વિદ્યુતનો પ્રહાર સહન કરવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું.”

આ શબ્દોથી કુમુદના હૃદયને તીવ્ર અસર થઈ. સુરેન્દ્રના પગમાં પડી તે બોલી, “પૂજ્ય પતિ ! હું આ પાપમાંથી મુક્ત થવાને કશું પ્રાયશ્ચિત કરું ? મહારો સહવાસ ત્હમને કદી પણ સુખી કરી શકશે ? કદાચ મૃત્યુજ માત્ર યોગ્ય શિક્ષા છે મહારે માટે.”

સુરેન્દ્રનો કુમુદ તરફનો પ્રેમ જરા પણ કહ્યુપિત થયો નહોતો, અને આવા શબ્દોથી ત્હનું હૃદય વધુ અને વધુ પીગળવા લાગ્યું. કુમુદનાં અશ્રુ લુછતાં તેણે કહ્યું, “બહાલી ! મહારા શબ્દો ઉપર વારંવાર વિચાર ન કરીશ : એ તો માત્ર દુઃખી હૃદયના ઉભારા. ત્હારું હૃદય સ્વમનનવવાને ત્હે બનતું કર્યું છે, છતાં ત્હારે કંઈ વધુ કહેવાનું હોય તો કહે, છુપાવીશ નહિ.”

“ મ્હેં કશું જ છુપાવ્યું નથી, મહારા પૂજ્ય પતિ ! આ પાપી આત્મા ત્હમારા સહવાસને યોગ્ય હોય તો ત્હમે મ્હને ત્હમારી કરજો—નહિ તો હું મૃત્યુવશ થવા ખુશી છું. મ્હને મૃત્યુની બીક નથી. આ જગતમાંથી જલ્દી લઇ લેવાને અહર્નિશ, ઓ પ્રભુ ! ત્હારી પ્રાર્થના કરું છું, અને તે માત્ર તું જ જાણે છે ”

આટલું બોલી કુમુદ સહેજ અટકી. તે આગળ શું કહે છે તે સાંભળવાની રાહ જોતો સુરેન્દ્ર સહેતુક ત્હના સામું જોઈ રહ્યો.

માલતી એટલામાં એકદમ ધરમાં દોડી આવી. સ્મિત વદને હર્ષ પામતી તે સુરેન્દ્રને મુલાખતું ફુલ આપતી બોલી, “ જુઓ, ’ મ્હેં ત્હમને આ ચમત્કાર બતાવ્યો. આપણો મુલાખનો છોડ, જે ત્હન કરમાઈ ગયો હતો તેના ઉપરથી આ ફુલ આજેલાવી છું.”

માલતીના આગમનથી ધરના માણુમેની દિલગીરી જતી રહી. જ્યારે સુરેન્દ્રે આ સુખી નિર્દોષ બાળાને જોઈ ત્યારે ત્હના નેત્રમાં હર્ષાશ્રુ આવ્યાં. હજીયે તે એવી જ નિર્દોષ કુમારિકા હતી. પણ સુરેન્દ્ર તેની ખાતર બહુ વિચારીને રહ્યો.

કુમુદની લાગણી ફરી નમ્રત થઇ. મુરેન્દ્રને હાસ્ય કરતો જોઇ, પોતાના પહેલાંના બ્રમને લીધે તે અત્યારે પણ પોતાની નતને સ્હમણ શકી નહિ. મનુષ્ય પોતે જ પોતાનું દુસ્મન છે. સહેજ વાર પહેલાં જ કુમુદે પોતાના મનમાં કરો સંશય નહિ લાવવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો : પણ ફરી તે શંકા-શીલ બની અને પોતાને સ્હમણ શકી નહિ. મુરેન્દ્રનો શુદ્ધ પ્રેમ એના મંશયોની નિષ્ઠિત માટે ઉપયોગી થયો નહિ : એના એક હાસ્ય માત્રથી એ પ્રેમ હવામાં ઉડી ગયો. કુમુદે કદાચે આખું સુંદર, સ્વપ્નમય, આનન્દી હાસ્ય તેના ચહેરા ઉપર જોયું નહોતું. મુરેન્દ્ર પોતાનું જ્ઞાન જૂલી ગયો, અને ફરી એવું હાસ્ય કરવાની હામત એને રહી નહિ. પણ કુમુદનું હૃદય ફરી દુઃખી થવા લાગ્યું.

(અપૂર્ણ.)

મોહનલાલ લ. કોઠારી.

સ્વ. ગોવિંદરાવ આપાજી પાટિલ.

આપણા ગુજરાતમાં તા. ૧૪-૪-૧૯૧૬ ના પવિત્ર પ્રાતઃકાળમાં એક ઉદાર અને દેશભક્ત આત્માએ પરલોક ગમન કર્યું. તેની તોષ-ગવા અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અમારે મુલતવી રાખવી પડી હતી તે અમે નીચે આપીએ છીએ. કહેવાની જરૂર નથી કે આખું અમદાવાદ-જિલ્લો આખું ગુજરાત આ અવસાનથી ધજો શોક કરે છે.

સત્યનું માપ મંખાથી નહીં પણ ગુણથી; વિપુલતાથી નહીં પણ ઉદા-ગ્રથી, બુદ્ધિથી નહીં પણ આત્માથી મપાય છે. જોવાનું એ છે કે જે ધર્મ મનુષ્યના કર્મજને પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે કેવું ફતેહમંદ જીવન જીવી શકે છે. મુક્તિ કરવાનું આ એક સચોટ સાધન છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં મહંમ પાટિલ સાહેબ ધર્મ/સાદુ, મત્ત અને કર્તવ્યપરાયણ જીવન જીવ્યા હતા અને તેથી જ એમના સાધારણ નેમજ સચિરાય ગુણોને લીધે આપણા ગુજરાતમાં તેઓ એક નમૂનારૂપ હતા.

તેઓ પ્રથમ પંક્તિના વકીલ હતા. ધંધા માનમાં-તેમ જ વકીલાતમાં પણ અપ્રમાણિકપણે તેમજ કોઈ પણ જાતના નીતિમાન ધોરણ વિના ફતેહ મેળવી શકાય છે. પરંતુ આ માર્ગ હલકા પ્રકારના તેમજ સાધારણ માણસોને સુલભ છે. મદૂમ્ને એ ઉત્તરતી પંક્તિનો રસ્તો ન પકડતાં પોતાની પ્રામાણિકતાથી, ખેનથી અને આત્મભાવથી વકીલાતના ધંધાને ઉન્નત કરી બતાવી ઉછરતી પ્રજા માટે તે સારો દાખલો બેસારી ગયા છે. આવી રીતે સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં નિમગ્ન હોવા છતાં તેમના હૃદયમાં દેશભક્તિનાં અગ્નિ સતત જાળ્યાં જ કરતો. પોતાની આર્થિક સ્થિતિનું પરિવર્તન થયા છતાં, તે સાદાઈમાં મોટાઈ માનતા. જેઓ એક જ વખત તેમના મંજન્ધમાં આવ્યા હશે તે જોઈ શક્યા હશે કે તે સાધારણ મનુષ્યથી કાંઈ વિશેષ હતા-પર હતા. તે ઘણા જ દયાળુ, નિખાલસ અને ઉદાર સ્વભાવના હતા.

જેમને એમની દિનચર્યા જોવાની તક મળી હશે તેમને માત્રુમ પડ્યું હશે કે મદૂમ્ જે જે કાર્ય કરતા તે તે દરેક કાર્ય ધર્મ અને કર્તવ્યથી ક્રિયિત માત્ર પણ મિત્ર લાગતું નહોતું.

વિદ્યા તરફ એમને ઘણો જ પ્રેમ હતો. મંરૂત અને ઉચ્ચ સાહિત્યના તે સારા અભ્યાસી હતા. જોગજન પહેલાં તે મરાઠીતેમજ ગુજરાતી ભક્તોનાં ગીત મધુર સ્વરથી ગાતા ને પોતાની પુર્વાને માઈ સિખવતા. વિદ્યા તરફના અત્યન્ત પ્રેમને લીધે તેમણે ઘણાંજોને યથાશક્તિ મદદ કરી છે. અને પોતે એવી રીતે રહેતા કે જોને દક્ષીણી હોવા છતાં આપણા ગુજરાતમાં તો તેઓ "ગુજરાતી" જેવાં થઈ પડ્યા હતા.

મદૂમ્નું ખાનગી જીવન જોટલું દ્રવ્ય અને આદર્શરૂપ હતું તેટલું જ તેમનું જાહેર જીવન પણ અનુરણીય અને પ્રસંસાપાત્ર હતું. તેમણે જે કંઈ દેશસેવા કરી છે તે બિલકુલ નિરાભિમાનપણે અને કર્તવ્ય ભાનથી જ કરી છે. તે માન કે મરતજાના બૂખ્યા નહોતા. તેમને આત્મપ્રસંસા ઝાલી નહોતી અને શહેરની યા દેશની દરેક લીલચાલમાં પોતે તન, મન અને ધનથી આગળ પડતો ભાગ લેતા. તે વાળી અને વર્તનમાં એક હતા.

અમદાવાદની રાજદ્વારી મંરૂયા જે ગુજરાત રાજાના નાગર્યો જાણીતી છે તેની જીવનવાડી જો કે ઘણી વખત મદ પડી રહેતાં છતાં મદૂમના પ્રાણથી તે મચેન રહી શકી હતી. સને ૧૯૦૨ ની અમદાવાદની કો-મેમની મિલિતુ

માન તેમને જ ઘટે છે. દેશભક્ત ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દુતાને માટે જે લડત ચલાવી રહ્યા હતા તેને ખાર ખોડવા માટે શુન્દરત તરફથી મદદ મેળવી અથાગ શ્રમ લીધો હતો.

એમના જીવન ઉપર પ્રજ્વલન્ત અજવાળા નાંખે એવા બે ત્રણ દાખલા આપી અમે આ નોંધ પૂરી કરીશું. તે ઘણા જ મહનશીલ હતા. મંદવાડની લાંબી પથારીથી તેમનું શરીર ફેરા થઈ ગયું હતું અને દિન પ્રતિદિન વધારે વધતું જતું હતું અને પોતાની શારીરિક નબળાઈ ઉપરથી મૃત્યુ નજીક છે એવું પોતાને સારી રીતે જ્ઞાન હતું છતાં તે એક તંદુરસ્ત માણસ માફક મિત્રો સાથે વાત કરતાં હમેશની માફક ખડખડ હસતા. એક સાંજે તેમના પરિજન સાથે વાત કરતાં ઘણીજ આદ્રતા અને દીનતાથી તે બોલી ગયા કે, “ પ્રભુ ! આખી છંદગી પૈસો એકઠો કરવામાં ગાળા અને છંદગીનું સાર્થક થઈ શક્યું નહીં!—છતાં મને મરણનો ભય રહેતો નથી. કારણ કે ભય શબ્દ એવું પાપ મેં ક્યું નથી ને મને આતરી છે કે આવતા જન્મમાં હું ન્યાં હોપરા ત્યાંથી જે કરી શક્યો નથી તે કરી શકીશ. ” આટલું બોલી તે ભગવદ્ગીતાનો,

પ્રાપ્ય પુણ્યકૃતાંલોકાનુવિત્યા શાશ્વતીઃ સમાઃ ।

શુચીનાં શ્રીમતાં મૈત્રે યાગમ્નષ્ટોઽમિજાયતે ॥

શ્લોક બોલી ગયા. બંસારી પ્રવૃત્તિઓથી નિરત થઈ દેશકથાણના કાંઈ કાર્યમાં ગાળવાની એમની ખાસ ઇચ્છા હતી. અવસાનના ચોથા દિવસે અગાઉ તે બોલ્યા હતા કે “ If God give me a lease of life I will devote it for the good of my country. ”

પ્રભુ ! એમના આત્મને શાશ્વત શાન્તિ આપો.

૧. જે સજ્જનો તથા પુસ્તકચાળાને તેઓ આહુક ન હતાં આ અંક નમુના દાખલ મોકલ્યો છે, તેઓ તેનો સ્વીકાર કરી આહુક થશે, એવી વિશ્વસિ છે.

૨. મુલાકાતના પ્રસિદ્ધ કરવાનો આ પ્રયાસ એક જાહેર મંડળીનો છે એ ધ્યાનમાં લઈ દરેક આહુકબંધુ અથવા તે આ સરથા અગર માસિક તરફ સમભાવ દર્શાવનાર બંધુ આહુક થઈને અથવા કરાવીને, ઉમદા પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે એવી આશા છે.

૩. અગાઉથી આહુક થઈને જે બંધુઓએ આશ્રય આપ્યો છે તે સિવાયના, અન્ય બંધુઓ આહુક તરીકે એમનું નામ નોંધાવવાની કૃપા કરશે કે નથી અમે હવે પછીના અંક વી. પી. થી મોકલી શકીએ.

૪. મુલાકાતના આહુક થઈને અગર બીજી કોઈ રીતે મદદ કરવી તે એક ઉમદા હિતુઓથી કામ કરનાર સંસ્થાને મદદ કરવા બરાબર છે.

૫. જે માસિકપત્રો તથા સાપ્તાહિકપત્રોને આ માસિક મોકલાય છે, તે બધામાં અમને નિયમસર મળશે એવી આશા છે.

તન્ત્રી.

સૂચનાઓ

૧. આ પત્રમાં લેખનારે શુદ્ધ ભાષામાં, પત્રની એક બાજુએ, તથા અન્ય એકે લેખો લખવા જોઈએ.
૨. લેખકોએ અમારી અગત જાણ માટે તેમનું પૂરું નામ દર્શાવવા મોકલવું જોઈએ.
૩. હિંદુસ્તાનની બહાર વી. પી. જઈ શકતા નહીં હોય તો ૨૨૨-૨૨૨-૨૨૨ ર. ૧-૧૨-૦ મનીઓઈરથી મોકલવા.
૪. કોઈ પણ માસથી આહુક થઈ શકાય છે. જાહેર અબરના લાવ માટે લેખો—અથવા નમૂના નમૂનાને.

મારામાં હું લાવિ જીવનના ધબકારા અનુભવું છું. હું અનુભવ-
પી કહું છું કે હું આકાશ તરફ ઉડું છું. મારા મસ્તક ઉપર સૂર્યનો
પ્રકાશ છે. અગણી દુનિયાઓનું પ્રતિબિંબ ફેવી જુમિને પ્રકાશિત
કરી રહ્યું છે.

તમે કહો છો કે આત્મા એ શારીરિક શક્તિઓમાંથી ઉદ્ભવેલું
પરિણામ છે; તો ત્યારે મારા શરીરની શક્તિઓ મંદ પડવાં લાગી
છે ત્યારે મારો આત્મા વધારે પ્રકાશિત શા માટે થાય છે? મારો
આગળ પાછળ શિયાળો છે, તો મારા હૃદયમાં નિત્ય વસન્ત
ખીલી રહી છે.

જેમ જેમ મૃત્યુ નજીક આવતું જાય છે, તેમ તેમ મને બેઠાંબેઠાં
રહેલા પર દુનિયાઓના અમર ધ્વનિઓ મારી આસપાસ હું સાંભળું
છું. અમત્કારી છતાં આ સત્ય વાત છે. અપ્સરાઓની દુનિયાની વાત
જેવી લાગતાં છતાં, તે ઐતિહાસિક સત્ય છે. અરધા સૈકાથી ગ્રધ
તેમજ પદમાં ઇતિહાસ, તત્વજ્ઞાન, નાટક, નવલકથા, દંતકથા,
અને ભજનરૂપે મેં મારા વિચારો લખ્યાં કર્યા છે, - મેં બધી બાબતો
ઢાળી જોઈ છે. પરંતુ મને લાગે છે કે મારી અંદર જે કંઈ છે તેનો
હંબરમો ભાગ પણ હું કહી શક્યો નથી. બીજા મનુષ્યોની માફક
મૃત્યુકાળે હું પણ કહી શકું છું કે “મેં મારા આખા દિવસનું
કાર્ય પૂરું કર્યું છે,” પણ “મેં મારી જીંદગી પૂરી કરી છે” એવું
કદાપિ હું કહી શકીશ નહીં. માફ દિવસનું કાર્ય બીજા પ્રભાત મારે
પાછું ફરીથી શરૂ થશે. ચિત્તા એ અંધકારનો કુપ નથી; તે ગતિ
માટેનો માર્ગ છે. મંધ્યા સમયે બંધ થઈ પ્રાતઃકાળ થતાં તે ફરી
ઉઘટે છે. હું દરેક કલાકે કલાકે પ્રગતિ કરું છું કારણકે એ
દુનિયાને હું મારી માતૃભૂમિ પેઠે ગ્રાહું છું. માફ કાર્ય એ આરંભ
માત્ર છે. એ ભાગ્યેજ તેના પાયાસુધી પણ પહોંચ્યું કહેવાય
તેના ઉપર હું સદાય આરૂઢ થયાં જાઉં તો મને માફ લાગે
અન્તતા માટેની જ્ઞાનાગ્નિ અનન્તતા પ્રવાર કરે છે.

સુવાગ્ધના

પૃ. ૧ લું.

લુગાઈ, ૧૯૧૬.

અંક ૩ નો.

સેવાધર્મ : પરમગદનો યોગિનામપ્યગમ્ય : ॥ મહંદરિ

૧.	અમકથદ (કવિતા) ..	સાગર	૨૦
૨.	શિશુપ્તમા માખાપનો વિસ્તો	શિશુપ.	૭૪
૩.	ધર્મની લગ્ની મોતના ...	વનમાળી	૩૮
૪.	માર્ગતી	નોહનગમ લ. કોમરી	૪૧
૫.	આંદરેમા રમાગરાદ. ...	સ્નેહજ્યોતિ	૪૫

મોડાસા બ્રધરહૂડ તરફથી

તન્ત્રી તથા પ્રકાશક

મોહનલાલ વિઠ્ઠલદાસ ગાંધી,

सुवाग्धना

पृ. १ छं

लुधाध, १८१६

अंक ३ ले.

ॐ ॥

प्रेम कलह

॥

॥ अज तो मैं सर करूंगी .

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी !

आधीसी रेना शुभाई कडा पर ? ना ना मैं ऐसी करूंगी !

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी ! अज तो

क्या तुम ममुजत हुमजे भिखीना ? नैना मैं ना ना करूंगी !

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी ! अज तो

छड ! छड ! आ मत भोगी सज्जीया ! ना ना मे छूने देवूगी !

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी ! अज तो

सुध रे ओ तूली ! लगावी क्यू टाने ? तोपें मैं जिज ना पीवूगी !

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी ! अज तो

हम हुमजे क्या कसावत भाग ? तोने मैं ना ना करूंगी !

॥ पिया ! तुमसे अज तो मैं सर करूंगी ! अज तो

पावनपुर,
॥ २५ मे २८ } .

सागर

શિક્ષણમાં માળાપનો હિસ્સો

આ દુનિયામાં ઘડિ પામતા બાળકની માનસિક સક્તિઓને જાગૃત કરનારાં તથા તેને યોગીને વિસ્તૃત કરનારાં એ ઉપયોગી અંગો ધર અને નિશાળ છે. બાળકના શારીરિક અને માનસિક વિકાસનું મૂળ સ્થાન ઘર છે, શાળાની ફરજ તે વિકાસને સહાય કરવાની, જારી રાખવાની અને તે પૂર્ણ કરવાની છે. તેથી કરીને આ બન્ને અંગો વચ્ચે પૂર્ણ અનુરાગ હોવો જોઈએ. એ અનુરાગ કેવી રીતે આવશ્યક છે તે તપાસીએ.

૧. કેળવણીનો મૂળ હેતુ પવિત્ર, સારાં, મજાનું અને સુંદર જીવનો રચવાનો છે. તેથી કરીને નૈતિક શિક્ષણના મૂળ પાયા તરીકે ઘર અને શાળા એ બન્ને સમાન દૃષ્ટિએ છે. આત્મિક વિચારણા ઉપર યોદ્ધક પણ ધ્યાન આપ્યા વગર સુંદર જીવન બની શકે નહીં. શાળામાં જે કંઈ શીખવવામાં આવે તેનો ઘર આગળ અનાદર કરવામાં આવે, અથવા શાળામાંજ એકને એક બાળકનાં પરસ્પર વિરુદ્ધ વર્તુનો શીખવવામાં આવે તો બાળકનો આત્મા વિશ્વાસ, પ્યાર, માન અને ક્રોધના ઝડપી કરવાને બદલે અગ્નિ-શ્વાસુ, અશ્રધ્ધા, અને મંદગતિ બનશે.

૨. શાળા અને ઘર એ બન્નેની દૃષ્ટિ એકજ છે એટલે કે બાળકના બધાં અને ઉપયોગી સ્ત્રી પુરુષો બને. પણ તે બન્નેએ એક જીવનનું કાર્ય ગંપૂર્ણ કરવાને પરસ્પર સહાયક થવું જોઈએ. અન્યોન્મતી મદાયતાવડેજ અપૂર્ણતા દર થઈ શકે. ઘર સાથે જીવનનો સંબંધ વિરોધ માદ અને નિકટનો છે. પરંતુ બધા માળાપોને પોતાનાં બાળકોને સુચના આપવા જેટલું શિક્ષણનું જ્ઞાન હોવું નથી અને કોઈ કોઈ વખત તો કમનસીમે “આવશ્યક નૈતિક ગુણોની પાલુ ખામી હોય છે. ત્યારે શાળા નિયમિત રીતે પદ્ધતિ પૂર્વક જ્ઞાન આપવાને યથાર્થ લાયક છે. પણ તેની નૈતિક અસર તો નિર્મળ છે. જ્યારે આમ એ બેમાલ એકે ગંપૂર્ણ નથી એટલે એક લંગડું છે તો જીવન પાનગુ છે ત્યારે તે બન્નેએ એક જીવનના નિકટ સંબંધમાં રહેવું જોઈએ-બાળક સુંદર સુચનાઓ કેવી રીતે ઝડપી કરી શકે તે જાણવાને માટે દરકોઈએ બાળકનાં સ્વભાવને અચેતિ જાણવો જોઈએ. મજુર વર્ગનાં ઘણાં માળાપો

પોતાનાં બાળકોના સ્વભાવ ધણે ભાગે જાણવા પામતાં નથી. સાધારણ વર્ગમાંથી ધણાં, બાળકમાં જે હોય છે તેનાથી ઉલટું જ સમજતાં જણાય છે. શાળાએ માબાપોને આ બાબતમાં મદદ કરવી જોઈએ. માબાપે અને શિક્ષકે બન્નેએ સાથે મળી પોતાના, બાળકના ગુણાવગુણ વિષે વાતચીત કરવી જોઈએ. એ વાત સત્ય છે કે એક વર્ગમાં ધણાં બાળકો બરવાધી શિક્ષકની મુશ્કેલી વધે છે. પણ ઉત્સાહ અને ખંતથી તે મુશ્કેલી કેટલેક અંશે દૂર કરી શકાય છે. તેથી જ્યાં ઉપાય નથી ત્યાં ઉત્સાહ અને ખંતથી જેટલું બને તેટલું વિશેષ તેણે કરવું જોઈએ માબાપો અને શિક્ષકો આથી બાળકનાં ખામી અથવા વલણો જોઈ શકશે. તેની કેટલીક ખામીઓ જેવી કે ગંદાપણું, હઠીલાઈ, ઉદારીનતા, લહેરીપણું અને લાલચ વગેરે ઘર આગળ કુટુંબમાં સારી રીતે સુધરી શકે. જ્યારે કેટલીક ખામીઓ જેની કે હીચકા-રાપણું, અવિશ્વાસ, આજસ, અને મંદતા વગેરે શાળામાં વધારે સારી રીતે નિર્મૂળ કરી શકાય. આ બાબતમાં શાળાને મહત્વનું કાર્ય કરવાનું છે. સાફ શ્રવન, શુભ્રવાને માટે તે આદર્શ વડે યોગ્ય વિચારો આપી શકે. લાલચો અટકાવવાની બાબતમાં શાળા ઘણું યોગ્ય કરી શકે, પરંતુ લાલચને લીધે કેવાં કેવાં તુકસાનો થાય છે તે પ્રત્યક્ષ વા પરોક્ષપણે બતાવી મિતાહારી શ્રવન ગાળવા તરફ મચોટ બાવ ઉત્પન્ન કરી શકે.

૩. માત્ર શાળા જ નહીં, પણ માબાપો પણ સાફ શિક્ષણ આપી શકે. માત્ર શબ્દો વડે બાળક સુધરી શકતું નથી, ક્રિયા પણ સાથે હોવી જ જોઈએ. જે કાંઈ કહેવામાં આવે તેનો આદર્શ પ્રત્યક્ષ હોવો જોઈએ. બાળકોને જેવાં બનાવવાની ઇચ્છા રાખતાં હોય તેવાં માબાપે તથા શિક્ષકે થવું જોઈએ.

૪. કેળવણીમાં બુદ્ધિ, વિજ્ઞાન તથા મામાજીક ઉન્નતિનો સમાવેશ થાય છે. પણ નીતિ તેમાં અગ્રસ્થાન ભોગવે છે એટલે એ અન્ય જ્ઞાનનો મૂળ પાયો છે એમ કહીએ તો કશું ખોટું નથી. તેને લીધે જ મધ્યરી કાયદાઓનું જ્ઞાન આપણી સન્મુખ પ્રત્યક્ષ થાય છે. અને તદનુસાર વર્તવામાં જ આપણે ખરું સુખ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. નીતિનાં એ અંગો છે : પહેલું મનો-વિકાર અને અયોગ્ય ભાવનાઓ ઉપર આત્મનિયંત્રણ ; બીજું જે નિયમો સ્વચ્છાઈદર્શક બિંદુ તરફ છે તદનુસાર વર્તવાની ચતિ. આમાંના બીજાને જ નીતિની મંદા આપેલી છે.

ધર્મની ઉંચી ભાવના

(દોહરોયના એક લેખ ઉપરથી)

પૂર્વે મુરત શહેરમાં એક વિશ્વામસ્થાન હતું. અહીં વિવિધ દેશોમાંથી ઘણા મુસાફરો આવતા અને તે સમયના ઘણા સવાલો ઉપર વિવાદ કરી નવરાસનો વખત ગાળતા. એક દિવસ એવું બન્યું કે ધર્મ જેવો પૂરાણો પ્રશ્ન વિવાદચરત થયો. એક મુસાફરે પોતાની કેડમાંથી લાકડાની એક મૂર્તિ કાઢી ને તેની આગળ ઘુંટણીએ પડી ભક્તિભાવથી પ્રાર્થના કરવી શરૂ કરી. આ ઉપરથી એક બ્રાહ્મણ જાતિના ધર્મગુરૂથી ગુસ્સો કબજામાં ન રહી શકવાથી તે ઉધે રસતે ચાલનાર વિધર્મિને ઉતાવળે આમ કહેવા લાગ્યો : “જો ધર્મ, એક નિર્લેખ નાની વસ્તુ કે જેને તું તારી કેડમાં સંતાડી રાખે છે તે તારો ઈશ્વર છે, એવું શી રીતે માની શકે છે ? સમજ કે આખી દુનિયાનો એક જ પરમેશ્વર છે ને તેનું નામ બ્રહ્મ છે. તેણે જ આ સૃષ્ટિ પેદા કરી છે અને યુગ યુગથી જે જે પૂજાઓ થાય છે અને જે જે નમસ્કારો કરાય છે તે બધું તેને માટે છે ! શું તું આ માનતો નથી ? અરે, અમારે ત્યાં એવા ઘન્યો રચેલા છે કે જે આ સત્ય પૂરવાર કરી બતાવે છે.”

બ્રાહ્મણે બોલવું બંધ કર્યું નહોતો તો બગદાદથી આવેલા એક યાદુદીએ વાર્તાતંત્ર ઉપાડી લીધો : “મિત્ર, જો સત્ય નથી !” — અને આમ બોલી તેણે એક હાસ્ય કર્યું : “જરા ઈશ્વરનું નામ બ્રહ્મ નથી, મનુષ્યની ભાષામાં ઈશ્વરને નામજ નથી; પરંતુ આપણુ મર્ત્યજનનો આગળ તેની અગ્રાધ શક્તિ અને અપાર મોટાઇનું જ્ઞાન દર્શાવવા તેને કેટલાંક ઉપનામો અપાયાં છે ખરાં. અમે તેને જેહોવા કહીએ છીએ, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે જેનાથી સઘળું અસ્તિત્વમાં આપ્યું ને. અમે તેને એંગેલી કહીએ છીએ; તેનો અર્થ પ્રભુ એવો થાય છે. અને એવાં જ બીજાં ગુણવાચક નામો છે. પરંતુ અબ્રાહમ, ઈસાઈ અને જેહોવાના પ્રભુનું તો સુકરર નામ જ નથી. તે સાચો ઈશ્વર છે અને આ સત્ય સર્વકાળે તેણે યાદુદી લોકની વામાં આવે છે. પત કરી આપ્યું છે. તેણે પોતાની અનન્ત પ્રીતિ અને પ્રેમ આવે છે” આથી તેમની આત્મ માણસો તરીકે પસંદ કર્યા છે. જ્યારે તે અમને

શિક્ષા કરે છે ત્યારે પણ અમે સારી પેઠે જાણીએ છીએ કે તેના ધરદોષ કેવળ અમારી કસોટી કરવાનો હોય છે, અને આખરે તો તે અમને દુષ્-સુક્ષ્મ કરશે જ. આવું તેણે પોતે જ અમારાં પવિત્ર શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. આ શાસ્ત્રો એ કેવળ શબ્દો જ નથી પરંતુ તે સનાતન સત્યો છે અને તેમાંનાં કટલાંકનો તો અમે સ્વાનુભવ સુધ્ધાં કરેલો છે. તેટલા માટે તેના એક વચનને અમે નિઃશંકપણે માનીએ છીએ કે ભવિષ્યમાં એવો એક કાળ આવનાર છે, જ્યારે મર્વ પ્રજાઓમાં અમારો ઉત્કર્ષ થશે અને અન્ય પ્રજાઓ જ્ઞાન મેળવવા અમારે ત્યાં આવશે.” ઉપરના શબ્દો બોલી ને યાદુદી પોકેપોક રડવા લાગ્યો. પરંતુ તે તેનાં અચ્ચુ લૂછી નાંખે એવામાં તો એક ખ્રીસ્તી બોલવા લાગ્યો :

“ખરે મિત્ર, તું ભૂલ કરે છે, અને અન્ય સર્વ પ્રજાઓમાં પ્રભુ તારી એકલી જ પ્રજાને આપે છે એમ કહેવામાં તું તેની નિન્દા કરે છે. આ ઘણું જ ગેરવાજબી કહેવાય. તને એટલી યે સમજણ પડતી નથી કે એ જ પ્રભુએ જીવતી પ્રજાઓના મન્યોમાંથી તારું નામ સરખું પણ ઘણા કાળથી શુંસી રાખ્યું છે. દિવમે દિવસે તારી પ્રજા ક્ષિણ થતી જાય છે, જ્યારે અમે ખ્રીસ્તીઓ પૃથ્વીના ચારે છેડાઓ સુધી પથરાતા જઈએ છીએ. શું આથી સિદ્ધ થતું નથી કે પરમેશ્વર અમને એકવાને જ આપે છે ?—આ હિંદી અને દહે પછી આવનાર હિંદીના અમને જ વારસ બનાવ્યા છે ?—અને ખ્રીષ્ટ બધી સર્વ જતો. અને પ્રજાઓ નરકના દુ ખોમાં સડવા જ નિર્માયલી છે ?” આ ઉપરથી એક હયુથરનો અનુયાયી તેનું હારથ ન ખાળી શકવાથી મોલી ઉઠ્યો :

“ઓ મૂર્ખ ખ્રીસ્તી ! અધઝઢામાં રૂબેલા યાદુદી સાથે તું વાદમા ઉતર્યો તે અગાઉ તો મને લાગેલું કે તારી જામેથી હઠાપણના શબ્દો સાંભળવા મળશે. પણ તારા પોતાના ધર્મદ્વારા જ મનુષ્ય જાતનો મોક્ષ થશે એવા તારા નિર્લજ વચનથી મારી બધી આસાઓ ભાગી ગઈ ! ઈશ્વર, જેસસ ક્રીષ્ટ અને મનુષ્યજાત વચ્ચે તમે પોષતું (ધર્મગુરતું) મધ્યસ્થપણ સ્વીકારો છો અને એની સત્તામાં ઝડપ રાખો છો, પરંતુ અમને હયુથરમતાનુયાયીઓને જરાખર ખબર છે કે પ્રભુને કોઈ મધ્યસ્થની જરૂર નથી. તેટલા માટે અમે એને અને ઘણા કાળથી વિરમ્મત થયેલા એના પુત્રને જાણીએ છીએ.”

આ વખતે એક પ્રુણામાં એક સુસહમાન જે બીડી કુકતો હતો

લેજનતમાં ઝોકતો હતો તેણે ટીકા કરતાં કહ્યું : “ તમે પણ મૂર્ખાઈ બરેલી વાત કરો છો. તમે બંને તમારા ધર્મની કીર્તિ ગાઓ છો ! અને બકાઈ મારો છો પણ તમે તે સાથે બૂર્હી જાઓ છો કે લાંબા વખતથી અમારા પયગમ્બર મહમ્મદ સાહેબે તમારા કરતાં વધારે સારો અને ઉચ્ચ દરજ્જાનો ધર્મ રચાવ્યો છે. એ ધર્મ એવો સારો છે કે તે દુનિયાના સૌથી પુરાણો દેશ ચીનમાં પણ આજે શ્રદ્ધિ પામતો જાય છે ! અમારે દેવદેવીઓ કે મન્ત મહન્તો નથી; અમે તો માત્ર અધ્યાને અને એના પયગમ્બર મહમ્મદને જ પૂજીએ છીએ. તો હવે હશે જોઈએ, કોનો ધર્મ વધારે સારો છે ? ”

તે મુસલમાનના બોલી રહ્યા પછી ખુદમતાનુયાયી, લાંબામતાનુયાયી અને પારસી દરેક જથ્થા વારા ફરતી વાદવિવાદમાં ઉતર્યા અને પોતાનો ધર્મવિધિ શ્રેષ્ઠ છે એમ સિદ્ધ કરવા લાગ્યા. આથી તકરાર લંબાઈ. પરંતુ આ વખતે એક ખુલામાં એક માણસ ધીમે ધીમે ચાલ પીતો હતો. આવા નિરર્થક વાદવિવાદમાં કંપલાવવાની તેની ઇચ્છા બિલકુલ નહોતી. તે ચીન-દેશનો રહેવાશી હતો. ઉપરનો વાદ બંધ થયો કે તરત જ તેની આગળ પાછળના બધા મિત્રો અભિપ્રાય આપવા તેને આમંત્રણપૂર્વક કહેવા લાગ્યા. ધણી આજીજી અને આમંત્રણ પછી તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપવાનું કમ્પુસ કર્યું.

તે બોલ્યો; “ મિત્રો, જે દરેક પ્રજામાં પોતાનું જાત્યભિમાન ન હોત તો દુનિયામાં વધારે શાન્તિ અને સમજણ હોત. જાત્યભિમાન જ બધી જાતનાં વિદ્વેષ અને કંડેશોનું મૂળ કારણ છે. જે તમારી મરજી હોય તો હું તમને મારા અનુભવની એક વાત કહું. એક વખત હું એક અંગ્રેજ આગમોટ ઉપર મુસાફરી કરતો હતો. લાંબી મુસાફરી માટે પીવાના પાણીને મોટો જથ્થો લેઈ લેવાય એટલા માટે મુમાત્રાના એક નાના ટાપુ આગળ અમે લંધર નાખ્યું. યોડા જ દલાઈ પછી ત્યાં એક આંધળો માણસ અમારી આગમોટ ઉપર આવ્યો. તે જન્મથી આંધળો હતો કે પછીથી થયો હતો તે વિશેનો ખુલાસો કરતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે હું જન્મથી તો આંધળો નહોતો. સૂર્ય સામે ટગર ટગર જોઈ રહેવાથી યોડા વખતથી જ મેં મારી આંખો ગુમાવી છે. સૂર્યની બનાવટ અને તેના ધર્મો જાણવાને હું ઘણાજ આતુર હતો. દીર્ઘ સમયથી તેની મામે જોઈ રહેવાથી હું તદ્દન અંધ થઈ ગયો અને હવે તો ચોક્કસ માનું છું કે સૂર્ય એ કેવળ આંખનો ભ્રમ છે અને વાસ્તવિક રીતે તો તેની દયાતી જ નથી. ”

પોતે કહેલી વાર્તાની કેવી અસર થઇ હતી તે નિરખવા જરાવાર યોગી તે સ્ત્રીનાં બોલવાનું પાછું આણું કર્યું : “સૂર્યની બાબત વિશે મેં તમને કહ્યું તે ઈશ્વરની બાબતને પણ લાગુ પડે છે. દરેક પ્રજાએ પોતાના ઈશ્વર તરફ એટલા લાંબા સમયથી અને એવા આગ્રહથી જોયાં કર્યું છે, અને આવી રીતે જે વસ્તુઓ બુદ્ધિના પ્રદેશ બહારની છે તેમને સમજવા એવો તો યત્ન કર્યો છે, કે તે તદ્દન અંધ બની ગઇ છે; અને આથી પોતાની સ્વમાનની કલ્પનાને બંધબેસતું આવે એવું જ પ્રાણી ઈશ્વરમાં જોઇ શકે છે. ખરી વાત તો એવી છે કે સૌથી જડમાં જડ મૂર્તિપૂજકો કરતા પણ ખ્રીસ્તો ઓછા અંધ નથી, અને તેથી જ તેમના સર્વ પયો અને દેવળો એક જાતની આત્મવચ્ચના અને અસત્ય ઉપર રચાયેલાં છે! જ્યાં સુધી તમે વસુધાકુટુંબમાં સમાયેલી બાળબાવની લાગણીથી અજાણ હો ત્યાં સુધી તમને ઈશ્વર કે ધર્મ માટે બોલવાનો કશોજ હક નથી.”

આ સાંભળી સર્વે મુસાફરો તે નમ્ર સ્ત્રીના આગળ અંખવાણા પડી ગયા અને કોઇ ઊંડા ધ્યાનમાં ડૂબી ગયા.

વનમાળી

માલતી

૩

આ બનાવ બન્યા પછી કુંમુદ બહુ શરમીલી બની. પણ માલતી આ બાબતો વિશે તેમજ તેના સંબંધમાં ચત્તા ફેરફારો વિશે બિચકેલ જાણતી નહોતી, ને તેથીજ તેનું વદન જો કે સૂર્યના સપ્ત તાપમાં બટકવાથી કરમાઈ ગયું હતું, તોપણ સ્મિત કરતું જણાતું. છતાં કેટલીક વખતે ધરનાં માણસો હિંદુ ગમગીનીથી અસર છવાઈ ગયેલી જોઈને તેનું મુઠ્ઠું હલકા દ્રવ્યનું હતું, અને દરેક બાબતથી અજાણી માલતી પોતાની હમેશની ગમ્મતથી કુંમુદને હસાવવાને પ્રયત્ન કરતી. જે પુષ્પો તે વધારે વ્હાતી તે કુંમુદને બક્ષિસ આપતી. પણ આમ છતાં જ્યારે તે તેને રીજાવવાના પ્રયત્નમાં નિષ્ફળ નીવડતી ત્યારે

માલતી ગમગીનીના ઢંરિયામાં ડૂબી જતી, ને કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં જઇને રડતી. તે એકલી નદી કિનારે જતી ને રાત્રે મોઢા સુધી ધર તરફ પાછી ફરતી નહિ. ઘેર આવ્યા બાદ તે સુરેન્દ્ર પાસે બેસતી. તેના મનનું વલણ સુરેન્દ્રના સ્વભાવ ઉપર બહુજ આધાર રાખતું. જો તે તેને ખુશમિજાજમાં જોતી તો તે હર્ષ પામતી. જો તેમ ના જણાય તો તે ફક્ત એકલી નદી કિનારે રડવાને જતી. એક વખતે બ્યારે તે ત્યાં હુસકાં ખાતી રડતી હતી ત્યારે સુરેન્દ્રને તેને જોતાં નવાઈ લાગી. તે પાછળની બાબતોથી તેની પાસે આવ્યો. ને તેના ખખા ઉપર પોતાના હસ્ત મુકીને કહેવા લાગ્યો “ઝા માલતી! તું આ સ્થળે ફક્ત એકલી કેમ બેસી રહી છે?” તેના સાદથી તેને ઝાજખીને માલતીએ નીચું ધાલ્યું ને ચક્ષુમાંથી અશ્રુધાર વહેવા લાગી. તે શા માટે હુસકાં ખાતી રડે છે તે પોતે જાણતી નહોતી તો તે તેને શી રીતે કહી શકે? સુરેન્દ્રે તેનાં અશ્રુ લુછી નાંખ્યાં ને ફરીથી પૂછ્યું “માલતી, તું શા માટે રડે છે?”

માલતીએ આ પ્રશ્નનો લાભ લઈ જણાવ્યું તો સ્વરમાં જવાબ આવ્યો “બાઈ, ત્હમને હવે શું થયું છે કે ત્હમે પહેલાંની માફક મારી સાથે વાતો કરવામાં બાગ લેતા નથી. મેં ત્હમાડ કોઈ પણ રીતે કંઈ બગાડ્યું નથી.”

માલતીના આ નિર્દોષ રાખ્દોથી તે યુવાનને હસતું આવ્યું ને તેણે કહ્યું, “માલતી, ત્હારી સાથે ગુસ્સે રી રીતે થાઉં? તું મ્હારા હાલના દુઃખનું તેમજ રડવાનું કારણ સ્વમજી શકે છે? અરે! તું તે સ્વમજવાને બહુ ન્હાની છે.”

સુરેન્દ્ર તેને ન્હાની કહેતો હતો. જો કે તે ૨૦ વર્ષની હતી તો પણ નિષ્પક્ષવાત અને નિર્દોષતાને લીધે તેનું હૃદય બાલકના જેવું મૃદુ હતું. પણ તેનામાં સ્ત્રીના જેવી ચેતના હતી. સ્ત્રી પોતાના હૃદયની કામગીતાને લીધે ડુઃખી માણસો ઉપર ઇલાજનક વૃત્તિથી નજર કરે છે તેમ માલતી જોકે અનુભવ વિનાની હતી તોપણ તેનું હૃદય ખીજના દુઃખોથી ડુબાતું ને જોમ અને તેમ તે શ્રીમજાના હૃદયનું દુઃખ ઝાણું કરવા પ્રયત્ન કરતી.

માલતીએ પૂછ્યું, “બાઈ! શું હું ત્હમને સ્વમજી શકું તેવી નથી? શું ત્હમે મ્હને હમણાં એક ન્હાની છોકરી કહેો છો? ત્રણ વર્ષ પહેલાં હું સ્વમજી જાણવાને લાયક છું એવું ત્હમે ક્યુલ ક્યું નહોતું? શું હું તે જાણવાને હજી સુધી ઉમ્મર લાયક થઈ નથી?”

“સુરેન્દ્ર, સહિનું પ્રાણી હતો, તે ફિરસ્તો ન હતો કે તે માલતીની ઇચ્છાને કબુલ ન થાય. તેનું હૃદય આપોઆપ લેની ઇચ્છાને આધીન થયું. તેણે કહ્યું, “માલતી, મ્હારા દુઃખની વાત તું સાંભળવા માગે છે? મ્હારા સુખનું મૂળ તે આ વખતે મ્હારા દુઃખનું કારણ છે. કૃમુદે પોતાની જાતને તેમજ મ્હને દુઃખી બનાવ્યો છે.”

પછીથી તેણે માલતીને હંકાણુમાં સવળી વાત સહનજવી. માલતીએ શાંતિથી ધ્યાનપૂર્વક લેની વાત સાંભળી. તેના ફીક્ક હોઠ ધૂનવા લાગ્યા. તેનું વર વિનાનું વદન વાદળ સહિત આકાશ તરફ દૃષ્ટિ નાખી રહ્યું હતું. ઉઠી કે તરત જ તે રડવા લાગી, ને સુરેન્દ્ર પણ તેની સાથે રડવા લાગ્યો.

કટકોક વખત વીત્યા બાદ તેણીએ કહ્યું, “બાઈ, રડો માં. ત્હમારા શબ્દો મ્હને આશ્વાસન આપી શકતા નથી. બાઈ! ત્હમને સુખી કરવા મ્હારે શું કરવું જોઈએ? માઈ મૃત્યુ ત્હમારી સવળી ચિંતાઓ દૂર કરશે. કેમ બાઈ! નહિ કરી શકે?”

સુરેન્દ્ર માલતીના આવા શબ્દો સાંભળીને ફરીથી રડવા લાગ્યો. તે શું કહેવા માગતી હતી તે તેણે જાણ્યું પણ તેનો જવાબ તે આપી શક્યો નહિ. માલતી યોગ્ય વખત સુધી શાન્ત બેસી રહી. પછીથી તેઓ વિચારગ્રસ્ત બની ગયાં ને પોતાની જાતની પરવા વિના ત્યાં ઉભાં. તે યુવાન ઉંચા સ્વરે બોલ્યો, “જે કૃમુદને હું મ્હારા ખરા અંતઃકરણથી મ્હાકે છું તે મ્હને આવી રીતે દુઃખ ઉપજાવે તે શું થોડું છે? અરે, આ અસલ પેદના! અરે, તેના પ્રત્યેના મ્હારા પ્રેમનો આ જલ્લો?” માલતી આ શબ્દો સાંભળીને શુદ્ધિમાં આવી ને કહ્યું, “બાઈ, ત્હમે શું બોલ્યા? શું કૃમુદ એમ ધારે છે કે ત્હમે તેના કરતાં મ્હને વધારે મ્હાકો છો?”

સુરેન્દ્રે આનો પ્રત્યુત્તર ના આપ્યો. માલતીએ ફરીથી પૂછ્યું, “શું કૃમુદની એવી માન્યતા છે કે ત્હમે મ્હને લેના કરતાં વધારે પ્રિય ગણો છો?” સુરેન્દ્રે વિચારમુક્ત થઈને ધીમે સાદે કહ્યું, “હા.”

આ થોડું પ્રમંગે કૃમુદ આ ફક્ત છેલ્લો શબ્દ સાંભળવાને તે સ્થળે આવી. તેનું હૃદય સ્થિર બન્યું. તેને લાગ્યું કે તેની, ધારણામાં કંઈ બુલ નથી, ને તેના સંશયોને આથી પ્રુષ્ટિ મળી. તેણે જે પોતાની આંખે જોયું

હવે તે તેના કાને સિદ્ધ કરી આપ્યું. તેનો વહેમ કૃત્રિમ યોજનાનો ન હતો. તેણે હમણાં પોતાના કર્ણદ્વારા સુરેન્દ્ર અને માલતી વચ્ચે થયેલી સ્નેહગોષ્ઠી ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી. દુઃખથી ગાબરી બનીને કુમુદ અર્ધા ગાંડી બની ગઈ તે અનભણતાં નદી કિનારા તરફ ત્વરાથી દોડી. તેણે છેલ્લી લાંબી નજર પોતાના ગૃહના પાછલા ભાગ તરફ ને નદીના આગલા ભાગ ઉપર નાંખી. વિદ્યુતના ચમકારની માફક તેણે એકદમ વાચા ઉચ્ચારી, “હું કોણ છું? હું કોના આશ્રય નીચે છું? જો હું મ્હારા પતિની ના હોઉં તો બીજા કોના આશ્રય નીચે છું? જ્યારે મ્હારા પોતાના પતિ મ્હારી તરફ આટલા બધા બેદરકાર છે ત્યારે બીજાં કોણ મ્હારી સંભાળ લેશે? આ જગતને મ્હારો જરૂર નથી. સમાજને હું ઉપયોગી નથી. સગાં બહાલાં મારી દરકાર સમજતાં નથી, બીજાને હું શું કહું? મ્હારી પોતાની જાત ધિક્કારપાત્ર છે. ત્યારે મ્હારે શા સાર આ દુઃખ સહન કરવા આ જગતમાં છું? પસાર કરવી જોઈએ? જો આજ રાત્રે હું મ્હારી છુંદગીને અંત આણી દઉં તો શ્વિં ને સોમ ઉગતા અટકશે નહિ; પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરતી બંધ રહેશે નહિ, ઋતુઓ હમેશની માફક બદલાતી રહેશે. સોમ હમેશની માફક ફરતી રહેશે—” આમ બોલીને તેણે આમ તેમ જોયું. તેનું મસ્તક બમવા લાગ્યું, તેણે સપગી દિશાઓમાં ઘોર અંધારા સિવાય બીજાં કંઈ જોયું નહિ. પૃથ્વી, આકાશ, નદી ને સપગી વસ્તુઓ અંધારમય દેખાઈ. દરેક ઢેકાણે ઘોર અંધાર વ્યાપી ગયું ને તેણે તે નદીના વાદળી રંગના પાણીમાં કૂદકો માર્યો.

કારણ સિવાય કુમુદને નાથી ગયેલી જોઈને સુરેન્દ્ર ને માલતી તેની પાછળ પાછળ ગયાં. જે ક્ષણે તેણીએ પાણીમાં ડૂબકી મારી તે વખતે સુરેન્દ્ર પાણીમાં કૂદકો માર્યો ને તેને કિનારા પર લાવ્યો.

માલતી આ સમગ્ર જોઈને બેમાન બતી ગઈ ને જ્યાં આગળ તે ઉભી હતી ત્યાં આગળ પરચરના પૂતળા માફક સ્તબ્ધ બની બેસી.

(અપૂર્ણ)

મોહનલાલ લ. કોશી

સૌંદર્યમાં રસાસ્વાદ

વનઉપવનની વનચલી નિરખી રસિકની ઇતિએ ઉછળે, કોકિલાનો દુહકાર ઝીલી કવિની ભાવના ચમકે, ધાવનમયી સુન્દરીનું લાવણ્ય પ્રેક્ષી રૂપમુગ્ધની ઇદરિયો ચળે, વીણાનો ઝણઝણાટ સાંભળી સંગીતાત્માના તાર છેડાય, સુખદુઃખનાં મોજામાં ઝૂલતાં પ્રાણીઓનું અતર્દર્શન કરી યોગીનું હૃદય અનુકમ્પાથી દ્રવીભૂત થાય, રણસઆમનો દુહભિનાદ સાંભળી ચર-વીરનું દેહસૌંદર્ય ધ્રુજે, યુગયુગના પડદા-ભૂતકાલની ઇતિકથાના રમરણ લેખ વાંચી-અવતાર પુરૂષની ચરિત્રલીલાનું શ્રવણુમનન કરી ભક્તની આર્દ્રતા દ્રવે, જડતાની દિવાલો તોડી પ્રીતિપાત્રોની પ્રેમોર્મિ જાગ્રત થાય, અને રમણકાલના સમુદ્ર ઉપધી જઈ અગમ્ય એકતાનો સાક્ષાત્કાર અનુભવવાની યાત્રીમાં નિઃશ્વાસ ઉત્પન્ન થાય, એ સૌ રસપ્રદેશમાં રમણ કરાવનાર અબ્જત સલ્લના વ્યક્ત પ્રાણાત્મા-અનન્ત વિશ્વને તત્રમાં રાખનાર-સમરત બ્રહ્માંડને મંત્રમુગ્ધ બનાવનાર-મોહની ક્રીડાને રાસમાં રમણ કરાવનાર પેલા કલાધર કૃષ્ણનીજ લીલા ચમત્કૃતિ છે.

સ્થૂલદષ્ટિએ દિગ્દર્શન પામતાં અહીં માત્ર સ્થૂળતા નામરૂપવત્ આકા-રાજ પરસ્પર આકર્ષાતા જણાય છે; અને જડપદાર્થોના મંયોગમોગથી ઉદ્ભવ પામતા રસાસ્વાદની દહાણોમાંથી એ નિઃશ્વાસ-આનન્દવાગ્છના-સુખ અને શાન્તિની ઇચ્છા ઉપાર્જિત થાય છે-પ્રદુર્ભાવ પામે છે, એવી રહમજણ પૃથ્વીનો માનવ માયારૂઢ પૂતળા જેવો અહતામહતા સ્વાર્થ સુખને પ્રાધાન્ય અર્પનારો-અંતઃકરણના દૈતાભાસના દળાણમાં અનુભવે છે.

જલસાગરના તરંગો ઉછળતા ઉછળતા અનેક દિશાઓનું પરિક્રમણ કરી છેવટે જલરૂપે પોતામાંજ શમીન્ન થાય છે, અને પાછળથી તરંગદેહની ક્રીડાનું જ્ઞાન સરીખુંવ પણ વિનાશ પામે છે, તેમ વિશ્વતરંગમાં બ્રહ્માંડની સકલ તરંગલીલામાં લોકપાતાળમાં ધૂમતો માનવજીવ રસાસ્વાદની ઝાંખી કરી અન્તે પોતામાંજ, અત્મામાંજ શમે છે, અને દેહના ભોગ-રોગનું અસ્તિત્વ નામરૂપ સજી વસ્તુતઃ વસ્તુરૂપે વિરાજે છે. સૃષ્ટિની આ અસદ્ય અગમ્ય લીલા છે. અને પરિક્રમણ કરી શકેલો જીવ, દુઃખ જળગથી છૂટવા મથી, છટીને શિવભાવ અનુભવે છે.

છે, અને સૌંદર્યદેવતા પોતાપર અધિકાર સ્થમજે છે, સારે પેશો પૂજ્યને સેવક બનાવવા તત્પર રહી, પોતાનું તેનાપર સ્વામિત્વ મેળવવા અહંભાવની ગર્જના કરે છે.

એક ચોર અન્ય ચોર માથે મળી જઈ કાવતરું રચે કે કોઈ દુરાચારી સહકારી મંડળી માથે મળી દુષ્ટ સ્વ આચરે ત્યાં કેવલ બુદ્ધિચાપસની શક્તિનો લાભ લઈ, ગતજન્મની શક્તિની સિદ્ધિનો દુરપયોગ સાધી, પાર્થિવ પદાર્થોમાં મોહમદ થયેલા ચિત્તની વૃત્તિઓ બલવત્તર બને છે, અને પ્રારબ્ધની અનુકૂળતા પુરુષાર્થરૂપે ભાસમાન થઈ અહંભાવ વધારી આપે છે. શોક એમ સ્થમજે છે કે અસુરોની મંડળી હોય છે, ભાવાર્થ કે તેઓ પણ સંપીને કાર્યસિદ્ધિ કરે છે, પણ યથાર્થતઃ તેમા વ્યક્તિગત અહંતાના દલીકરણ વિના બીજું કશુંએ નથીજ. ધણાં દૃષ્ટાંતો મોજૂદ છે કે ચોરો સાથે મળીને ચોરી કરી આવ્યા હોય સારપછી એજ માલમત્તાને માટે પરસ્પર દહડી દેહ ગુમાવે છે. અને વિશેષ સ્પષ્ટતો એ છે કે જ્યાં જ્યાં વિલાસ અને જ્યાં જ્યાં મોહ ત્યાં ત્યાં દેહમાનનો અધિકાર વધારવાની તીવ્ર વાસનાઃ મુરસોડના દેવો ને પણ ભોગવિલાસની અતૃપ્તિ હોય છે ત્યાં દેવ અને ધર્મી વિના બીજી કઈ લીલા રમે છે ? અત્તા !

આ વિચારપ્રસંગતુ પૃથક્કરણ કરવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે જ્યારે વૃત્તિઓનું વલણ રસયોગ્ય પામવા પ્રતિ હોય છે, તો તે પ્રગતિ અન્તકરણમાં સરલતા આદિ સદ્ભાવો ઉપજાવી વિશુદ્ધિ સમર્પે છે; પરંતુ જડપદાર્થમાં રત થયેલી વૃત્તિઓ સ્વાર્થાંશની અધિકતા વધારી અહંભાવ સતેજ કરાવ્યાં કરે છે તત્ત્વસંગપરથી નિહાળતા દેવદાનવની સૃષ્ટિ હમેશાં સમાન બળથીજ કામ કર્યાં કરે છે; અને અનાદ્યન્ત માયાની ભૂમિઓમાં-મધા લોકમાં એજ મોહની સ્વરૂપ જડ વા ચેતન પદાર્થના આભાસે વ્યક્તિ વિષયક બનેલા જીવને નવનવીન અનુભવો અપાડે છે. આ બ્યાપારને આપણે સંસારચક્ર કહીએ કે જ્ઞાન અજ્ઞાનનીલીલાતુ નામ આપીએ પરંતુ જ્યાં સુધી એ અનુભવમાત્રાના બધા મણકા જીવ નથી ફેરવી લેતો ત્યાં સુધી ભાગ્યેજ એના ચિત્તમાં પરમશાશ્વત સુખની જિજ્ઞાસા ઉદ્ભવ પામે છે. એકથી થાકી બીજામાં મોહ પામે છે, અને એમ ને એમ ઉત્તરોત્તર કર્મશીલ રહી, દેવ કે દાનવ ગમે તે ભાવના અને સંપત્તિથી પ્રવાહમાં વહી બલશક્તિ પામતો જાય છે. જેટલે અંશે એક કામકામી પુરૂષ લોભમોહ વિવશ રહી પદાર્થનામિ માટે યત્ન પ્રયત્નની પ્રવૃત્તિ કરી સફળતા મેળવે છે, અને અહંભાવમાં બળવાન બને છે; તેટલેજ અંશે ઇષ્ટમૂર્તિના રસાસ્વાદની લ્હાણો લેવા સૌંદર્યવાન મૂર્તિનો પૂજક દિનપ્રતિદિન સર્વે પાર્થિવ પદાર્થોના અને અન્ય કોઈર દૈનિક વૃત્તિઓના ભેગે પોતાના ધ્યેયનું ધ્યાન પામવા મથે છે. આ સર્વ વિવરણ એક સામાન્ય દૃષ્ટિપાતનું પરિણામ સ્થમજાય છે, દેહ.

જ્ઞાન એ સ્વાર્થજ્ઞાન છે; અને ભોગવિલાસની એ પરાકાષ્ટા છે; જ્યાં સધી એ દૈતભાસનું મૂળ અસ્તિત્વ ભોગવ છે, ત્યાં સધી વિહારના પરિણામની પરમપરામાંથી સુક્ત થવાતુંજ નથી; આથીજ પૂજનના વિધિમાં, ભક્તિની ભાવનામાં, સેવકની મેવાયુદ્ધિમાં, હમેશાં દીનતા રહેવી જોઈએ. પોતે નહીં, પોતા માટે નહીં, આચરે છે એવું પણ નહીં, એની સતત ભાવના હમેશાં એની પૂજ્ય પુદ્ધિએ રિયર કરવી જોઈએ. સર્વ ધૃષ્ટ માટે, પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે, એજ એનો મુદ્રામંત્ર-એજ એની ધૃષ્ટ જીવાસાનું સંત.

આધ્યાત્મિક લાભાલાભનો વિષય તો એવો છે કે મનુષ્ય પરમસૌંદર્યના ચિન્હજેવી ચેતનમૂર્તિમાં મુખ્ય થતાં પ્રમત્ત જનતો મોહમાંથી રતેહમાં સરે છે; ત્યાંથી પ્રીતિની પ્રભુતામાં જઈ પ્રેમની પરાકાષ્ટા જરૂરી, દૈતભાવે દેવસપત્તિનો અધિકાર, પ્રસાદ પામી અને પરમકલ્યાણ-પરમસૌંદર્યનો આરવાઃ આપી અદૈતનો સાક્ષાત્કાર અનુભવે છે.

એ પરમસૌંદર્ય-એ પરમતત્ત્વ સ્થવકાલની ટૂંકી ટૂંકી-તત્ત્વ દૃષ્ટિથી ટૂંકી પણ માનવદૃષ્ટિથી ઇતિહાસની લાખી લાંખી કિતઅક્ષિત, અને કલ્યાણ અકલ્યાણની વિધિરત્ત યોજના અનુમાર, ઇલાહમાં વ્યવસ્થિત યોગ્યેલ મંસારના મક્કલ વ્યવહારમાં યોગ્ય લીલા ખેલે છે, અને દર્શનમાં લીલા દેખાડી અભાવમાં લીલા વિસ્તારે છે, મુગેમુગે સભવી મેવપરાયણ યર્ધ રહેલાં પાત્રોને સ્વનુભવ કરાવે છે.

અને ઓ માનવ ! એ લીલા પ્રકરણની કે વિશ્વક્રમની નિરીક્ષક દૃષ્ટિ ખાનગી પર રહેવા દે ! પણ જો ' પ્રત્યેક પરમ જુમા રેતીના કણુમાં કે પર્વતની શિયામાં-વાયુના જલુમાં કે હાથીના વિશાખ દેહમાં-માયકની દીન દશામાં કે રૂપતિના ગજવિનાસમાં-કદ્દુષની દયામય રિયતિમાં કે રૂપવાનના રૂપરેખામાં-મદમત્સરાધીન પૂતળામાં કે યોગીત્યાગીની સત્ત્વભાવનામાં 'સર્વત્ર દુઃખ હુ' એવું પરમ વચન એ પરમ પુરુષે ગાપણુને આપી દીધું છે, તારે ભાગ તો થદા !-પરમગદા-જ્યાં જ્યાં જત દર્શન થાય, જ્યાં જ્યાં સક્રિયમચાર જણાય, જ્યાં જ્યાં આકર્ષણ પ્રતીત થાય ત્યાં જ્યાં પૂજ્ય-જ્ઞાન સેવનાનો છે. દૃષ્ટિમાં દેવી અથ મૂક; રૂપિમાં સેવકભાવ સ્થાપન કર; અતઃકરણમાં ભક્તિની ભાવના જન્યત કર; અને પછી જ્યાં જ્યાં અગમ્ય વાચામુખ્યા બોલે, જ્યાં જ્યાં નેવ ચમકાર ચમકે ત્યાં જાન કરણુને નમાવ દુબાવ-અંપનાવ એ તત્ત્વસાગરમાં પછી ચતુષ્પાત કે પરમમૂર્તિ એ બાસપુદ્ધિ રૂપે ભક્તો બેદાબેદ અને અવિમિતી આસકારૂપે જણાતી નિરાચા મૈ અવભાવત જ વિગમજે વીર ! કમ્પાણુ દો માધકને ! પ્રાપ્તિ દો ભક્તને ઇંદની !

યાવાનર્થ લદ્ધવાને સર્વતઃ સંપ્લુતોદકે ।

તાવાન્મર્વેષુ વેદેષુ ત્રાત્ત્વણસ્ય વિજ્ઞાનતઃ ॥

સ્નેહજ્યોતિઃ.

વિજ્ઞપ્તિ

૧. જે સજ્જનો તથા પુસ્તકશાળાને તેઓ આદર ન હતાં આ અદક નમુના લખવ મોકલ્યો છે, તેઓ તેના સ્વીકાર કરી આદરક થશે એવી વિજ્ઞપ્તિ છે. :

૨. સુવામ્મના પ્રસિદ્ધ કરવાનો આ પ્રયાસ એક બહુર મંડળીનો છે એ ધ્યાનમાં લઇ દરેક આદરકબન્ધુ અથવા તે આ સંસ્થા અગર મામિક તરફ સમભાવ દર્શાવનાર બન્ધુ આદરક થઇને અથવા કરાવીને, ઉમદા પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે એવી આશા છે.

૩. અગાઉથી આદરક થઇને જે બન્ધુઓએ આશ્રય આપ્યો છે તે મિલાપના અન્ય બન્ધુઓ આદરક તરીકે એમનું નામ નોંધાવવાની કૃપા કરશે કે જેથી અમે હવે પછીના એક વી. પી. ધી મોકલી શકીએ

૪. સુવામ્મનાને આદરક થઇને અગર બીજી કોઈ રીતે મદદ કરવી તે એક ઉમદા હેતુઓથી કામ કરનાર સંસ્થાને મદદ કરવા બંધાવર છે.

૫. જે માસિકપત્રો તથા સાપ્તાહિક પત્રોને આ માસિક મોકળાવ છે, તે બધામાં અમને નિમમસર મળશે એવી આશા છે

તન્ત્રી,

સૂચનાઓ

૧. આ પત્રમાં લખનારે શુદ્ધ બ્રાહ્મણ, પત્રની એક બાજુએ, તથા સાદીથી લેખો લખવા જોઈએ
૨. લેખકોએ અમારી અગત્ય જાણ માટે તેમનું પૂરું નામ તથા ઠેકાણું મોકલવું જોઈએ
૩. હિન્દુસ્તાનની બહાર વી. પી. જઈ શકતા નહીં હોવાથી, આદરક યનાઝે ૨ ૧-૧૨-૦ મનીઓડરથી મોકલવા
૪. કોઈ પણ મામથી આદરક કોઈ સકાય છે
બહુર ખબરના લાવ માટે લખો—આ પત્રના તન્ત્રીને.

હીંદના વિદ્યાર્થીઓને

એમ આવાડીઆ ઉપરજ એક હીંદુ મિત્રે મ્હને કહ્યું હતું - આ મૂત બુદ્ધિ છે ' મ્હે જનામ આપ્યો કે જેઓ પોતે મરેલા છે તેજ એવું માને છે અને મૈં પુછ્યું, ' શું હીંદનો વિદ્યાર્થીવર્ગ મરી ગયો છે ? મ્હારા મિત્રે કહ્યું શું કે તે વર્ગમા જ મ્હારી આશા છે પણ મ્હે કહું નહીં મને એમા પુરેપુરી શ્રદ્ધા છે યોગ વખતથી વિદ્યાર્થીવર્ગ ઉપર 'વલ્લુ' રીકાઓ કરનામા આવે છે પરંતુ જે વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવામા આવે તો નારીપાસ થવા જેવું કશું જ નથી હું પોતે તેમની સ્થિતિ માટે ચિંતાતુર નથી વિશ્વમા કશુંજ કેવળ અંપૂર્ણ અગર કેવળ નિર્માથ્ય નથી દરેક સદગુણમા પણ અડક અનગુણને અવગણ્ય છે, સદગુણ અને અવગુણ એ બેમા શું વધારે છે તેજ માન વાસ્તવિક રીતે જોનાનું છે વિદ્યાર્થીઓમા દોરો છે- (અને કાનામા નથી ?) પરંતુ સ્વમાન અને શક્તિ, જે પોતે પ્રશંસાપાત્ર છે, તેમની સાથે આ દોરો સંકળાયેલા છે અક્રમણ, બધાવ ઇચ્છે કે આ દોરો દૂર થાય, પરંતુ હું પોતે, 'વિદ્યાર્થીઓને જરૂર, મોર્ષના જેવા અને સ્વમાન વગરના જેવા મરતા એ દોરોનાગા જોનાનું વધારે પમદ કરીશ વિદ્યાર્થીઓમાં ધણા દીમતી અને ઝગદતા મારિની રાશમાન થયેલી હું જોઈ ચક્ર હું વિશ્વ એ દૈવી શક્તિનો આનિર્માન છે, અને મનુષ્યો એ મહાન શક્તિના અંત છે દૈવી કરાનાએ તમને જે ભાગ ઉપર મૂક્યા છે, તે ભાગને વળગી રહેવું જોઈએ એટલે કે તમારે કાઈ સગીન કૃતિઓ ઉપજવી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તમારે કોઈ વિદેશી લોકોનું અનુકરણ ન કરતા ખરા હીંદીઓ રહેવું જોઈએ, અને તમારા પૂર્વજોના ધર્મ સાદિત્ય, રૂઝાઓ અને શીક્ષુકોના અભ્યાસ કરવો જોઈએ ખીલ દેશોના તખનાઓ ઉપરથી તમે ઉપયોગી શિક્ષણ ગ્રહણ કરો, પરંતુ ત્હમારૂં પોતાનું વિસારી મુકશો નહીં ખીલઓ પાસેથી તમે કોઈ ગ્રહણ કરા તો તે પુરેપુરું પચાવી લ્યો જેથી તે ત્હમારૂં પોતાનું આવ આ રીતે તમારો હીંદી બાવનાનો અભિ તેમા દોખાયના સમિધથી વધારે પ્રજ્વળન્ત થશે દરેક જગે પોતાને શક્તિના એક મંચવસ્થાન તરીકે સમજાવનાના અને પોતાના દેશના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આ દેશનું બવિધ વાચનાનો મ્હે હમેશ પ્રયત્ન કર્યો છે અને હીંદના વિદ્યાર્થી એના મન અને શરીર મરતા કોઈ વધારે આશાવન્ત સ્થાન મ્હને નહયુ નથી વિશ્વની હીંદમા તમે ખરા હીંદીઓ તરીકે ઝગડો જોવા મારી આશીષ છે.

સર જહોન હુડા

વિજ્ઞપ્તિ

૧ જે મગજનો તથા પુસ્ત શાગને તેજો આહુક ન છતા આ અન્ન નમુના દાખલ મોકલ્યો છે તેજો તેજો જીવર હરી આહુક થશે એવી વિજ્ઞપ્તિ છે.

૨ મુવાજીના પ્રમિદ્દ હગાનો આ પ્રયાસ એક જાહેર મહાળીને છે જે આતમા લાજ ફરે પ્રાપ્ત મ પુ અથવા તો આ મધ્યા અગર મામિક તદ્દ સમ લાવ દર્શાવનાર અન્નુ આદ્ય થઈને અથવા કરાનીને, ઉમદા પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે એવી આશા છે ^૧

૩ આત્મા મુખીમા આદ્ય થઈને જે મ પુજાએ આશ્ર આપ્યો છે તે પ્રિયતા આ ૧ પુજો માહક તરીકે એમનું નામ નોધાવવાની રૂપા શરમે કે જેથી અમે હવે પછાનો આદ્ય વી પી. ધી મો લી શકીએ

૪ મુવાજીનારે આહુક થઈને અગર બીજી કોઈ રીતે મદદ કરી તે એક ઉમદા હેતુઆવી કામ કરનાર સરધાને મદદ કરવા મરામર છે

૫ જે મામિકપરો તથા સામાદિક પરોરે આ માસિક મોકલાય તે ૧ નામા અમને વિવરસર મળે એવી આશા છે

સુવાગ્ધના

પુ. ૧ હું

અગષ્ટ, ૧૯૨૬

અંક ૪ થે

ખંસી ના કર બંધ !

ખંસી ના કર બંધ ;

ખંસીધર !

ખંસી ના કર બંધ !

એ અનુપમ સુર નિગમનિયન્ત્રિત ,

ગુંજન આત્મનિકુંજ ;

ખંસીધર .

એ કલશવ કલિમલદલવેગક ,

એ ઉરનો વિવિગંધ ;

ખંસીધર .

એ સુરજવન રનેડ સુમન્ત્રિત ,

અદ્ભુત પ્રેમપ્રગંધ ;

ખંસીધર .

તાર અખંડ અગમ્ય અતૌકિક ,

એકજ એ સ્વરંગ ;

ખંસીધર .

ધટધટના ધટધીતર શારી ,

પ્રાણ પ્રકાશ તરંગ ;

ખંસીધર .

નિત્ય સુખાવહ શાન્તિ સંદોહિત ,

પ્રાસંગિક

ચાલુ પ્રયંડ યુદ્ધના સંબન્ધમાં ઘણા વિચારો અને ઘણી ચોજનાએ બહાર આવી છે. યુદ્ધના કારણકાર્ય માટે આમ જુદી જુદી દિશાએથી આં જુદી જુદી રીતે ચર્ચા થાય એ સકારણુ અને ઇષ્ટ છે. યુદ્ધનું ભાવિ. પરંતુ જોવાનું છે તે એ છે કે આવા ગંભીર બનાવો પરિણામમાં ઇતિહાસનું ડહાપણુ અને આદર્શોની જાવનાં પૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા મળેછે કે નહીં.

યુદ્ધ અગાઉ સુધરેલા દેશોમાં એમ માનવામાં આવતું હતું કે ઉદ્યોગની ખીણવણીથી અને વેપારની પ્રગતિથી જમીન માટેની ભૂખ મટતી જાય છે અને થોડા વખતમાં યુદ્ધ અસંભવિત બનશે. અને, જમીન માટેની ભૂખનો આરોપ પણ રાજ્યતન્ત્રની જુની પદ્ધતિ ઉપર ટોળા દેવામાં આવતો. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે પ્રભસત્તાના પૂર્ણ સ્વભાવવાળા રાજ્યતન્ત્રો યુરોપની દુનિયામાં ખીણાં હોવા છતાં યુદ્ધ અદશ્ય થયાં નથી અને વૈશ્વધર્મ ક્ષત્રિધર્મને નાબુદ કરી શક્યો નથી. દોષલત અને સંપત્તિન ભૂખજ આ અપૂર્વ લઘાઇનું કારણ થઇ છે.

યુદ્ધ હમેશને માટે બંધ પડે તે માટે કેવળ અર્ધસાત્તની કે રાજ્ય નીતિની વિચારણા બસ નથી. તે માટે તો વિચારની દિશા માત્ર બદલાઈ જોઈએ; તે માટે તો આદર્શનું નવું સ્વરૂપ તાજું થવું જોઈએ. આર્ય કહેછે કે : " So long as war does not become psychologically impossible it will remain or if banished for a while will return.....A long peace, even a certain organization of peace may conceivably result, but so long as the heart of man remains what it is, the peace will come to an end, the organization will break down under the stress of human passions. War is no longer perhaps a biological necessity but it is still a psychological necessity; what is within us, must manifest itself outside."

દેશ દેશના સ્વાર્થે ઉપર કે જાતિભેદ અગર ઉચ નીચનાં અહંકારી ને મમતભર્યાં વલણથી જ્યાં સુધી રાજ્યોનો વ્યવહાર ચાલે છે ત્યાં સુધી અ-
ચળ શાન્તિ લગભગ અસંભવિત છે. દુનિયાના જુદા જુદા દેશો એ પર-
માત્માના સૃષ્ટિ-શરીરનાં અંગો છે. દરેક અંગ પોતાનું નિરનિરાળું વ્યક્તિત્વ
ખોલવે અને એનો લાભ પોતે ભોગવે તથા એક શરીરથી બંધાયેલા અન્ય
અંગોને ભોગવાવે, આતું આદર્શ હોવું જોઈએ. જ્યાં સુધી દરેક મનુષ્યને
કેવળ બંધુ તરીકે જ નહીં પણ એથી પણ વધારે નજીકના સંબંધવાળો
મણુવામાં નહીં આવે ત્યાં સુધી એવા વિશ્વવ્યાપી ભાવથી વ્યવહાર શી રીતે
ચાલવાનો ?-ને તો ત્યાં સુધી સુધારો પરિપક્વ દશાએ પહોંચ્યો પણ શી
રીતે કહેવાય ?

બહારનાં યુદ્ધો બંધ થાય તે સાફ અંદરનાં યુદ્ધો શાન્ત થવાં જોઈએ
છે; અને જ્યાં સુધી વસ્તુનું દર્શન તેના ખરા સ્વરૂપમાં ન થાય ત્યાં સુધી
અંદરનાં યુદ્ધો પણ શાન્ત શી રીતે થવાના ? જે બવિષ્યમાં સુધારો પૂર્ણ
દશા પ્રાપ્ત કરવાનો હોય તો તેને આ અમૂલ્ય જ્ઞાન શીખવું પડશે, અને
ત્યારે જ પશ્ચિમની દુનિયા હિંદુસ્થાનનું આત્મહીર જોઈ શકશે. દુનિયાના
ઇતિહાસમાં હિંદુસ્થાને પોતાનો ઉજ્જવલ અને આદર્શનીય ભાગ ભજવ્યો
છે અને ભાવિમાં પણ તે એટલે જ મહત્વનો ભાગ ભજવે તેમાં અસંભવ
જેવું કશું નથી. ઇ. સ. ૧૭૫૭નું વર્ષ એકલા ઇંગ્લેન્ડ કે હિંદુસ્થાન માટે જ
નહીં પણ આખી દુનિયા માટે મહત્વનું હતું તે દિવસથી જે દુનિયાઓ-
પશ્ચિમ અને પૂર્વ-જોડાવાનો ઇશ્વરી સંકેત પાર પડ્યો. આજ એ દિવસને
ઘણો વખત થયો છતાં તેઓ એક બીજાને પૂરેપૂરાં ઓળખી શક્યાં નથી.
છતાં બવિષ્યમાં જે અચળ શાન્તિ આવવાની હોય તો બંનેની પૂર્ણ સમજણ
તથા વિકાસમાં-આવી રીતે પરિણમતી એકરૂપતામાં જ સમાયલી છે, એ
શિદ્ધાંત આ મુદ્દ શીખવશે એવી આજ્ઞા રાખવી નિરર્થક નથી.

હાલ એક સવાલ થોડું ઘણું સમજનાર દરેકના હૃદયમાં ઊભા
ર્યો છે-કેળવણીનો પ્રચાર કેમ કરવો ? અમે “થોડું
કેળવણી. ઘણું સમજનાર” રાષ્ટ્રો જાણી જોઈને વાપર્યા છે
કારણ કે જે કેળવણી વર્ગ તેના કાર્યકારણોનો વિચાર
વધારે બુદ્ધિથી ને ઊંડાણથી કરતો હશે, તો વગર કેળવણેલા પણ એના
ફાયદાથી અનુભવે નથી. પણ, “કેવી ? અને શી રીતે ?” આ પ્રશ્નો હાલમાં
ગમે તેવાને મુજવી નાંખે તેવા છે.

જો 'ચાલુ લડાઈને તેની' બચંકરતા કે રાક્ષસીપણામાં સૌથી પ્રથમ પંક્તિએ મૂકી શકાય તેમ છે, તો અગાનને ફેડવાની તેની શક્તિ પણ અગાધ છે. પશ્ચિમની દુનિયા સુધારાની ખરી દિશા અંગર તો માનના ખરા ઉપયોગ અસંખ્ય બોધાથી ન શીખી શકત' તે આ નાસદાયક કુદ્દ શીખવી રહી છે. ત્યારે પૂર્વ જે પોતાના કુવાનું પાણી પીવામાંજ-પછી તે બંને ખાઈ હોય-ઇતિકર્તવ્યતા માની બેઠું છે અને સેંકડો વરસની પરાધિનતાથી મનુષ્યપણું શુભાવી બેઠું છે અને હૃદયના તપ્ત ઉપર બીરતાને ધારણ કરી રહ્યું છે; તેને પણ કેળવણી અને મનુષ્યપણાની કેટલી જરૂર છે તે જણાયું છે. પરંતુ દુઃખનાં કેવળ જ્ઞાનથી દુઃખ મટતું નથી. જ્ઞાનને ઉપયોગમાં લેવાનાં સાધન અને આચારપદ્ધતિ એજ વધારે અગત્યનાં છે. પણ પ્રશ્ન એ છે કે આ તંગી કેવી રીતે અને કોનાથી પાર પડી શકશે ?

અમે અહીં લાંબા વિસ્તારમાં ઉતરવા માગતા નથી પણ એટલું અમને લાગે છે કે કામ કરવાની પદ્ધતિમાં આપણે પશ્ચિમ પાસેથી ધણું શીખવાનું છે. આપણે નિયમસરની કેટલી શોધખોળ કરી ? -પ્રમાણ-વાળાં શોધખોળના કેટલા રીપોર્ટ બહાર પાડ્યા ? કયે યોજનાઓ ધકાધ ?-તાત્વિક દૃષ્ટિએ સારા નરસાના કેટલા વિચારો આપણને દોરી શકે એવા રૂપમાં પ્રગટ થયા ?

આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા " હિંદુસ્થાનમાં કેળવણી "ના લેખમાંના આંકડા તપાસવાથી તરત સમજાય એમ છે કે આખી દુનિયામાં અગાનના પ્રમાણમાં આપણે સૌથી ચટ્ટીએ છીએ. વાવેતર માટેની જમીન તૈયાર હોય, વિકાસનાં બીજ રોપવા મટેનો ઉત્સાહ અને કાબેલીયત હોય છતાં હાથ બાધિલા રહે એ કદાપી શકાય એવું ભારે દુઃખ છે સવાલ એ છે કે જે શક્તિનાં ઉપયોગ ને ખીલવણીમાંથી સંપત્તિ, મુખ અને શાન્તિ લણી શકાય એમ છે, તેને વેરાનમાં કદાજ દિસાળ અને દયા વગર સુકાવા દેવી, એ કોઈને પણ લાગ્યા વિના રહે એમ નથી. આ દેશના સંજોગો જુદા છે માટે બીજા દેશો જોઈ એની સરખામણી થઇ શકે નહીં, આવા ઉડાઉ જવાબથી ક્ષુધાની તૃપ્તિ થવાની નથી. જો મંજેગો ને સ્થિતિ જુદાં છે, તો જુદા અને આ દેશને અનુકૂળ ઉપાયો ચોળે. પણ, અમે તો અમારા દેશમન્દુઓનેજ ઉદ્દેશી કરીશું.

હા, આપણી હાલત ગરીબ છે, ધણીજ ગરીબ છે. એ માટે બે મત

નથી. છતાં, ગરીબાઈમાંથી પણ યોડું ત બચાવી કેળવણીની ઉપેક્ષા કરવામાં વધારે ગરીબાઈ સમાવણી છે. સરકાર કેળવણી માટે વધારે પૈસા ફારેમ પાડે, તો તે ઇચ્છવા જેવું છે-પણ તે દિશામાં અત્યારસુધીમાં શું થયું છે ? અને કદાચ સંતોષ આપવા ખાતર યોડું ઘણું થયું તો તેથી પુરું કામ કાંઈ સર્વું કે ?

આપણે માણસો જોઈએ છે-નિઃસ્વાર્થપણે કામ કરનારાઓ જોઈએ છે. શ્રીયુત પંડિત મહનમોહન માલવીયા હરબળના શ્રી મહારાજ શ્રી, વિદુષી ઝોની બ્રાંસન્ટ-આ ખરાં મનુષ્યો નીકળ્યા તે હિંદુ યુનીવર્સિટી જેની બગીચા મંડપા ઉભી થઈ. પ્રો. કૃષ્ણ જેવા આત્મત્યાગી પુરુષ નીકળ્યા અને સ્ત્રીઓ માટે મહાવિદ્યાલય હયાતિમા આપ્યું. તેવુંજ દરેક પ્રવૃત્તિ માટે. આપણે કેળવણી વધારવા માટે હજારમણે પ્રયત્ન કરવાનો છે.

તન્ત્રી.

માનવ ગ્રંથ.

છ

અનુવાદક 'મ'

મનુષ્ય! વિદ્વાન થવાને ત્હે ઘણાં પુસ્તકો વાંચ્યાં, અને તું વિદ્વાન છે એવું લોકો જાણે તે માટે ત્હે પુસ્તકો લખ્યાં, પણ જે પુસ્તક વાંચવાથી તું પ્રકૃત પડિત થાય અને જે પુસ્તક લખવાથી તું વિદ્વાનની ઉપાધિને લાયક થાય તેની એક લીટી પણ લખી નહિ. ત્હે લોકોની બાપા, તેમની પ્રકૃતિ અને જીવનવૃત્તાન્તનો અભ્યાસ કર્યો પણ ત્હે ત્હારું પોતાનું વૃત્તાન્ત ન વાંચ્યું કે લખ્યું ! તું તારી જાતનોજ જરાજરા અભ્યાસ કરે તો સર્વ વિષય જાણવાનું અખૂટ સામર્થ્ય તારામાં આવે તારા શરીરમાં રહેલાં ચર્મ, અસ્થિ, માંસ, મજ્જા, મેદ, રવેદ અને રનાયુ આદિ તત્ત્વોનું બધારણ, પાચનક્રિયા, અને કેયવર્ધન આદિ દિશાઓ વિષે તું વિચાર કરે તો પરમ કૃપાળુ આદિ કવિ છાજાના સામર્થ્યનું ત્હને ખાન થાય. શરીરના એક

અવધવને જરા નુકસાન યતાં તેને આખું જગત દુઃખરૂપ લાગે છે તોપણ ત્હેં તારૂં પોતાનું પુસ્તક ન વાંચ્યું ! મનસ્તત્ત્વ જાણી અધ્યાત્મ જગતમાં પ્રવેશ કરવાની ત્હને જરા પણ ઇચ્છા નથી થતી ! જે ત્હેં આ અલૌકિક બ્રહ્માન્ડનાં ગૂઢ રહસ્યોનો અભ્યાસ કર્યો હોત તો તારી આંખના એક પલકતાથી જગતનો પ્રલય કરવા તું સમર્થ થાત અને પ્રકૃતિના અનંત સુખનો અધિકારી થાત. જે આઘાસકિત મદામાયાનો પાલવ પકડી તેની સાથે તેના નિયમ પ્રમાણે તું ચાલ્યો હોત તો ત્હને તારી આત્મામાં રહેલી સર્વ શક્તિ પ્રાપ્ત થાત. પણ ત્હેં એ પુસ્તક વાંચ્યુંજ નથી તો પછી લખવાની તો વાતજ શી ? તેથી જે સદ્ગુરુની કૃપાથી ‘જીવન ગ્રંથ’ વાંચી તે લખે તો ત્હને તેમજ જગતને ફાયદો થાય.

દરેક મનુષ્ય એક એક પુસ્તક છે. ગર્ભવાસ આ પુસ્તકનું પૂરું (Title Page) છે, જન્મ જન્મોત્તરનાં કર્મ ‘સચિપત્ર’, દીક્ષા મહત્ત્વ ‘ઉત્સર્ગ પત્ર’, શૈશવ, પાંગડ, કેશોર, યૌવન અને વાર્ધક્ય એ દરેક આ ગ્રંથના પરિચ્છેદ છે અને જીવનનાં સારાં માઠાં કર્મ તે આ ગ્રંથનો પાઠ્ય વિષય છે. હરિદ્ર મનુષ્યો જેઓ ગરીબાઈથી રહે છે તેઓ સાદા પૂઠાવાળાં સાધારણ પુસ્તક છે; ધનવાન મનુષ્ય અને રાજા મહારાજા જેઓ સુખથી રહે છે તેઓ સોનેરી અક્ષરથી લખેલા પાકા પૂઠાવાળાં મોટાં પુસ્તકો છે. જેઓ આ જગતમાં થોડાજ દિવસ જીવે છે અને કાંઈ કાર્ય કરી શકતાં નથી તેઓ ન્હાનાં ન્હાનાં નજીવાં પુસ્તકો છે. જે થોડું જીવે છે પણ જગતમાં કાંઈ મહાન કાર્ય કરી જાય છે તેઓ ન્હાનાં પણ જહુજ ઉપયોગી અને અમલ્ય પુસ્તક છે. જેઓ ધણું જીવી મહાન કાર્ય કરે છે તેઓ મહાન ગ્રંથ છે અને જગતને તેવા ગ્રંથ ખાસ વાંચવાજ નોંધ્યે. જેઓ બીજાને ‘ચારિત્ર’ ગઠન કરવા ઉપદેશ આપે છે પણ પોતે પોતાનું ચારિત્ર જાળવી શકતા નથી તેઓ ‘વ્યાકરણ’ છે. જેઓ રાજકીય જાગતો પર બાપજો આપી લોકો તરફથી શાખાથી મેળવે છે તેઓ ‘ઇતિહાસ’ છે. જેઓ જગતમાં હમેશાં પોતાના લાભાલાભનો વિચાર કરે છે તે ‘ગણિત’ છે. જેઓ માત્ર જડ જગત વિશેજ વિચાર કર્યા કરે છે તેઓ ‘જુગોળ’ છે. જેઓ ભોગવિલાસ, મોજ શોખ, અને આગેહ પ્રગેહ કરવામાંજ પુરુષાર્થ અને જે રહેલો ‘માદક’ છે. પરાપકાર, સત્ય દયા, શ્રદ્ધા, આદિ ગુણોથી યુક્ત માણસો ‘ધર્મશાસ્ત્ર’ છે. વિષય ભોગથી ઉપરામ થઈ ખરા બાવથી ભગવાનની ઉપાસના કરે છે તેઓ ‘યોગશાસ્ત્ર’ છે. આવી રીતે દરેક મનુષ્ય એક પુસ્તકરૂપ છે.

મનુષ્ય ! તું તારા જીવન ગ્રંથની રચના એવી સરસ બનાવ કે તારો 'જીવન ગ્રંથ' લખાય; અસંખ્ય વિદ્વાન માણસો તેને વાંચે; તારા જીવનગ્રંથના દરેક પાનામાં સોનેરી અક્ષરથી રસપૂર્ણ વાંચ્યો લખાય અને તારા ગ્રંથનું મૂલ્ય પણ અધિક થાય. તારું મૃત્યુ થાય તો પણ તારું જીવન ચરિત્ર ખીળી જીવનમાં પુનઃ મુદ્રિત થાય અને તાગ મુજ ગ્રંથની હજારો સંસ્કરણ થાય. તારા 'જીવન ગ્રંથ' માં જોડણી તેમજ જૂથ હોય તો તે સાધુસંગથી અથવા શાસ્ત્રના અભ્યાસથી સુધારી લે. મનુષ્ય જીવનમાં પાપાદિ દોષ જણાય તે સુદાસનનો દોષ જણી પશ્ચાત્તાપ અને પ્રાયશ્ચિત્તરૂપી શુદ્ધિ પત્રક દ્વારા શુદ્ધ કરી લે. યુક્તક મહોદું હોય કે નહાનું હોય પણ સર્વના અંતમાં 'સમાપ્તોઽયં' (મૃત્યુ) લખ્યુંજ હોય છે એવું રમરણમાં રાખી જગતને કાર્યક્રમ ચલાવજો. આજસ અથવા પ્રભાતને લીધે પુરતકને અપૂર્ણ રાખી સમાપ્ત નહિ કરવા ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો. તું મનુષ્ય દેહમાં આવ્યો છે, તારામાં 'શિવ રૂપ' થવાનું સામર્થ્ય છે. વખત નડામે ન સુભાવતાં નિરંતર ઈશ્વર ના માનસિક જપ કરી તારો 'જીવન ગ્રંથ' આનંદમય બનાવ

શકે એટલે બધા યત્ન પ્રાથમિક કેળવણી વધારવા માટે થશે. જરૂરનો છે.' સને ૧૯૧૦માં સરકારે-મંજૂર કરેલી તમા સરકારથી મંજૂર નહીં થએલી એવી શાળાઓમાં એટલે ૨૮ વરસ પછી ૪૫૦૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા છે એટલે કે આખી વસ્તીનો ૧.૫% ટકા ભાગ છે. અર્થાત્ ૨૮ વરસમાં ૭% ટકા જેટલો વધારો થયો. સને ૧૮૮૨માં જ્યારે હિંદી સરકારના રાજ્યની વસ્તી ૨૮૦૦૦૦૦૦ માણસોની હતી, ત્યારે કેળવણી માટેનો ખર્ચ માત્ર રૂ. ૩૬,૦૦,૦૦૦ જેટલો હતો. સને ૧૯૧૦ માં જ્યારે વસ્તી ૨૩૭૦૦૦૦૦૦ માણસોની થઈ, ત્યારે ખર્ચ રૂ. ૮૩૦૦૦૦૦ જેટલો થયો હતો. એટલે કે સને ૧૮૮૨ માં કેળવણી પછી માથા દીઠ સરકાર એક પૈસો ખર્ચતી અને સને ૧૯૧૦ આશરે ત્રણ પૈસા ખર્ચતી. આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ દરમિયાન સરકારની મહેસુલ લગભગ રૂ. ૭૯૪૦૦૦૦૦ વધી. કેળવણીના ખર્ચમાં જ્યારે રૂ. ૫૭૦૦,૦૦૦ નો વધારો થયો, ત્યારે લશ્કરી ખર્ચમાં આ. રૂ. ૧૨૬૮૦૦૦૦૦ નો, દીવાની ખાતામાં રૂ. ૬૪૫૦૦૦૦૦ નો અને રેલ્વેમાં રૂ. ૧૫૦૦૦૦૦૦ નો વધારો કરવામાં આવ્યો. હિંદની સરકાર કેળવણીની ખાખતમાં કેવું વલણ રાખે છે તે જોવા માટે ફક્ત ઉપરના આંકડા જ જોવાના છે.

હવે આપણે ખીજ સુધરેલા દેશોએ શું કર્યું છે એ જોઈએ. ઇંગ્લાંડમાં ૧૮૭૦ની સાલમાં ફેટલીક ફ્રટ સાથેની ફરજિયાત કેળવણીનું પ્રથમ પગ-ચીઠ શરૂ થયું. દર વરસ પછી કેળવણી મંદત ને ફરજિયાત થઈ અને સને ૧૮૭૧માં કેળવણી લઈ શકે તેવી વસ્તીનો ૪૩.૩૦% ટકા ભાગ કેળવણી લેતો; સને ૧૮૭૬ માં ૬૬% ટકા લેતો; અને સને ૧૮૯૨ માં દરેક બાલક જે કેળવણી લેના માટે લાયક હોય તે કેળવણી લેતું. ૧૨ વરસમાં જ સામાન્ય લોકની સાધારણ કેળવણીના સત્તાલતો ફરજો આવી ગયા.

જાપાનમાં સને ૧૮૭૨ પહેલાં કેળવણી લઈ શકે તેવી વસ્તીના ૨૮% ટકા જેટલો ભાગ શાળામાં જતો, જ્યારે સને ૧૯૦૦ માં ૯૦% ભાગ શિક્ષણ લેતો હતો. રૂઝીઆમાં સને ૧૮૮૦ માં કુલ વસ્તીનો ૧૨% ટકા ભાગ શાળામાં જતો (અન્યથા છે કે હિંદમાં તેજ વરસમાં ટકાનું પ્રમાણ મળતું આવે છે); સને ૧૯૦૬-૮ માં હિંદમાં જ્યારે પ્રમાણ વધી ૧.૫% ટકા થયું, ત્યારે રૂઝીઆમાં ૪.૫% ટકા થયું સને ૧૯૧૦ માં યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં કુલ વસ્તીનો ૨૧% ભાગ પ્રાથમિક કેળવણી લેતો હતો; કેનેડામાં, ઓસ્ટ્રેલીઆમાં, સ્વીઝરલેન્ડમાં, ઐટાલીટનમાં અને

આપર્લેન્ડમાં ટકાનું પ્રમાણ ૨૫ થી ૩૭ સુધીનું હતું. જર્મનીમાં, ઓસ્ટ્રીઆ હંગેરીમાં, નોર્વેમાં અને હોલેન્ડમાં પ્રમાણ ૧૭ થી ૨૫ ટકા જેટલું હતું. ફ્રાન્સમાં ૧૪ થી કાંઈક વધારે હતું. બેલ્જિયમમાં ૧૨ ટકા હતું, જાપાનમાં ૧૧ ટકા, ઇટલી, ગ્રીસ ને સ્પેનમાં ૮ થી ૯ ટકા હતું. પાર્થુગલ તથા રૂશીઆમાં ૪ થી ૫ ટકા હતું, જ્યારે ગ્રીકીશ સરકારના હિંદમાં કેવળ ૧.૯% ટકા હતું.

ફીલીપાઈન ટાપુઓની ખીના રસ ઉપજાવે તેવી છે છેકા સૈકાના અંતમાં આ ટાપુઓ અમેરીકાના હાથમાં ગયા. સને ૧૯૮૩ માં વસ્તીના માત્ર ૨% ટકા ભાગ શાળામાં હતો, જ્યારે સને ૧૯૦૮ માં આશરે ૫% ભાગ શાળામાં હતો. આટલા સમયમાં સરકારી અમલદારો ડીડીમ બજાવી કહે છે કે અહીં કેળવણીમાં નહીં જોયેલો વધારો થયો તે ૧.૫% થી ૧.૯% ટકા જેટલો હતો!

વસ્તીના દરેક માથા દીઠ કેળવણીમાં કેટલો ખર્ચ થાય છે એ જોવું ઠીક પડશે. સુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં સાધી વધારે છે-દરેક માથા દીઠ રૂ. ૧૨-૦ ૦; સ્વીઝર્લેન્ડમાં રૂ. ૧૦-૪-૦; ઓસ્ટ્રીઆમાં રૂ. ૮-૭-૦; ઇંગ્લેન્ડ ને વેલ્સમાં રૂ. ૭-૮-૦; કેનેડામાં રૂ. ૭-૫-૦; સ્કોટલેન્ડમાં રૂ. ૭-૩-૬; જર્મનીમાં રૂ. ૫-૨-૦; આપર્લેન્ડમાં રૂ. ૪-૧૩-૦; હોલેન્ડમાં રૂ. ૪-૧૨-૬; સ્પેઇનમાં રૂ. ૪-૩-૦; બેલ્જિયમમાં રૂ. ૪-૦-૦; નોર્વેમાં રૂ. ૩-૧૩-૦; ફ્રાન્સમાં રૂ. ૩-૧૦-૦; ઓસ્ટ્રીઆમાં રૂ. ૨-૧૫-૬; સ્પેનમાં રૂ. ૧-૬-૦; ઇટલીમાં રૂ. ૧-૩-૬; સર્વીશા ને જાપાનમાં રૂ. ૦-૧૪-૦; રૂશીઆમાં રૂ. ૦-૭-૬. જ્યારે હિંદમાં રૂ. ૦-૧-૦ થી પણ ઓછો છે.

હિંદના પ્રતિપક્ષીઓ એવું સાબિત કરવા મહેલે કે ઇંગ્લેન્ડે પોતાના રાજ્યથી જે સુખો આપ્યાં છે તેને માટે હિંદે સર્વદા આભાર માનવાનો છે કારણ કે ઇંગ્લેન્ડે સિવાય હિંદ પોતાનાં કામોની લ્પવસ્થા બરાબર કદાપિ કરી શકશે નહીં, જ્યારે ચાલો આપણે જોઈએ કે હિંદનાં અર્ધ-સ્વતંત્ર રાજ્યોએ આ દિશામાં એમની પ્રવ્રત્તિઓ માટે શું કર્યું છે.

સને ૧૮૯૩માં વડોદરા રાજ્યના પ્રકાશિત મહારાજે દશ ગામડાઓમાં પરજીઆત ને મફત કેળવણી દાખલ કરવાનો અખતરો યદ્ય કર્યો. સને

૧૯૦૬ માં ૧ થી તે ૧૨ વરસની વયના છોકરાઓ માટે અને ૧ થી ૧૦-૧૧ વરસની વયની છોકરીઓ માટે પ્રાથમિક કેળવણી મફત ને ફરજિયાત કરવામાં આવી. સને ૧૯૦૯ માં કુલ વસ્તીના ઓડીશ હિંદના ૧૦૯ ટકા વિરૂદ્ધ લગભગ ૮૦૬ ટકા અથવા તો નિશાળમાં જઈ શકે એવો ૧૫૩૫ વસ્તીનો ઓડીશ હિંદના ૨૧-૫ વિરૂદ્ધ ૭૬-૬ ટકા ભાગ : જ્યારે નિશાળમાં જવા લાયક સ્ત્રીવર્ગનો ઓડીશ હિંદના ૪% ટકા વિરૂદ્ધ ૪૭-૬ ટકા ભાગ જતો હતો. સને ૧૯૧૪-૧૫ ની આખરમાં દરેક ગામડામાં ઓછામાં ઓછી એક શાળા હતી અને શાળામાં જવા લાયક છોકરામાંથી ૧૦૦ અને છોકરીઓમાંથી ૮૧-૬% હાથ શિક્ષણ લે છે.

હિંદના બીજા દેશી રાજ્યો વડોદરા રાજ્ય કરતાં પછાત છે છતાં હિંદના ઓડીશ રાજ્ય કરતાં ઘણાં આગળ વધેલાં છે. સને ૧૯૧૧ માં ગ્રાવનકાર રાજ્યમાં કુલ વસ્તીનો ૬-૬% અથવા તો શિક્ષણ લેવા લાયક વસ્તીનો ૪૩-૮% ભાગ કેળવણી લેતો હતો. કેાચીનમાં કુલ વસ્તીનો ૭-૪% અથવા શિક્ષણ લેવા લાયક વર્ગનો ૪૯-૩% ભાગ શિક્ષણ લેતો હતો. મૈસુરમાં કુલ વસ્તીનો ૮-૨૮% અથવા તો શિક્ષણ લેવા લાયક વસ્તીનો ૨૧-૯% ભાગ શિક્ષણ લેતો હતો.

જુદાં જુદાં દેશી રાજ્યમાં અને હિંદના ઓડીશ રાજ્યમાં કેળવણી પાછળના ખર્ચના આંકડા તપાસવાથી પણ કેટલી માહિતી મળે એમ છે. વડોદરા રાજ્ય સને ૧૯૦૦ માં દરેક માથા દીઠ રૂ. ૦-૬-૬ ખર્ચતું હતું; સને ૧૯૧૩ માં ગ્રાવનકાર રાજ્ય રૂ. ૦-૭-૬ ખર્ચતું હતું; કેાચીન રૂ. ૦-૬-૦ અને મૈસુર રૂ. ૦-૧૨-૦ ખર્ચતું હતું, જ્યારે હિંદનું ઓડીશ રાજ્ય દરેક માથા દીઠ એક આનો ખર્ચતું હતું.

ઉપરની બીનાથી રિયલિટી આપોઆપ ખુશી થાય છે. જ્યારે સદ્ગત ગાખલે હિંદમાં મફત ને ફરજિયાત કેળવણી હાખલ કરવા માટેનો પોકાર હાથ્યો અને, હિંદની મરકાર સમક્ષ ઉપરની હકીકત રજુ કરી ત્યારે એમણે નીચેની ટીકા કરી હતી. “માનવન્ત મી બટલર (કેળવણી ખાતાનો અધ્યક્ષ) મારી સરખામણીઓ રસીકારવાની ના પાડે છે. અને કહે છે કે આ દેશની રિયલિટી બીજા દેશોની રિયલિટી કરતાં જુદી છે; અને વડોદરા વિશે બોલતાં કહે છે કે તે એક મહારાજાની પૂર અખત્યારીથી કામ કરે છે અને આમાંજ બધો બેદ રહેશે છે. પશ્ચિમ દેશોનો હાખલો લઈ શકાય

નહીં કારણ કે તેઓ સ્વતંત્ર રાજ્યો છે ! વડોદરાનો દાખલો લઈ ચકાય નહીં કારણ કે તે રાજ્ય એક મહારાજાની પૂર અખત્યારીથી ચાલે છે ! મને લાગે છે કે જ્યાં સુધી હું અમલદારોથી રાજ્ય ચલાવાતા દેશનો દાખલો નહીં આપું ત્યાંસુધી તે માનવન્ત મેખર સંતુષ્ટ થશે નહીં; પણ આખી દુનિયા ઉપર હિંદના જેવી રાજ્યપદ્ધતિ હયાતિમાં જ નથી. ઉપર પ્રમાણેની સરખામણી કરવા તે સ્વતંત્ર છે, અને મારે કહેવું પડે છે કે હું મારી દરખાસ્ત શૂઝી દઉં છું. ”

એક હિંદુ પ્રીન્સોપાલ.

આજ અને કાલ

ફેરફાર એ કાળનો નિયમ છે. તિરોબાવમાંથી આવિર્ભાવમાં આવવું, અવિકાસમાંથી વિકાસ થવો, એ સૃષ્ટિનો ગંભીર અને અવર્જનીય ક્રમ છે. ફેરફારો કે વિકારોનું આજ કારણ છે. માટેજ દરેક વસ્તુનું ઉદ્દેશ્ય સમજવા માટે આ નિયમને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવાની જરૂર રહે છે.

ઈ. પૂ ૫૦૦૦ વરસ ઉપરનો પાંડવ કૌરવનો સમય અને વીસમી સદીનો વર્તમાન સમય : કાળની આ ઉભય ભેખડો વચ્ચે ઇતિહાસનાં કેવાં રંગીન ભેરંગી ચિત્રો આલેખાઈ જૂસાઈ ગયાં ! રાજ્યદારી, ધાર્મિક, ઔદ્યોગિક અને સામાજિક વિષયો કેટલા યથા અને યશ ? કુદરતના વિશ્વવ્યાપી ખનાવો એ મનુષ્યના હાથની વાત નથી, છતાં કુદરતની રંગબોય મનુષ્યોથી જુદી નથી.

જો મનુષ્ય આત્મામાંથી સૌંદર્ય, કળા, સંગીત, રસ, આનંદ પ્રગટ થાય છે તો તેથી પ્રકૃતિનો દેહ આકર્ષક અને મનોહર લાગે છે અને દુનિયા સ્વર્ગસ્થાન બને છે. જૂતકાળમાં ઉપરની સર્વ મોંઘી સંપત્તિ અહીં ખીલી નીકળી હતી અને પૂર્ણપણે ક્ષણી હતી. અત્યારે તે બધા ઉપર અધારી છાયા પડી છે. હાલમાં જીવનસંક્રામની મહનત અને યતન તેનો જડ ભાગ પોષવા દરદમ મથી રહ્યાં છે. આમ છે તેમાં પ્રકૃતિનો દોષ

નથી. આ કેવળ મનુષ્ય-આત્માનું અર્ધાર્ધ છે. આવા સમયમાં ધર્મને માટે નહીં પણ કેવળ સ્વાર્થ માટે, કોઈ આત્મિક આદર્શ માટે નહીં, પણ હૂંપણા માટે અધુત મુદો થાય તો તેમાં અસંભવિત કશુંજ નથી.

શ્રુતકાળમાં જીવન આત્મસંરક્ષણ માટે જીવાતું, હાલ દેહસંરક્ષણ માટે જીવાય છે. બંનેની પ્રવૃત્તિમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલોજ તેમાંથી પરિણમતા આનંદ માટે છે. “લેવું લેવું - ગમે તે ઉપાયે ચોતાના ઉપભોગ માટે લેવું-આવા મંત્રગપમાંથી-આવી વાણિજ્યબુદ્ધિમાંથી વધારે ઉમદા અને સ્વર્ગીય આનંદની આશા થી રીતે રાખી શકાય? આથીજ આપણે જોઈએ છીએ કે જીવનભાર કશાજ આનંદ વિનાનો અને ભારરૂપ થઈ પડ્યો છે. જ્યાં સુધી સુધારાની અને સુખની અને આનંદની વ્યાખ્યા નહીં બદલાય; એટલે કે જ્યાં સુધી ખરા જીવનનું પ્રથમ બુદ્ધિથી ને પછીથી આત્માથી દર્શન નહીં થાય; એટલે કે જ્યાં સુધી મનુષ્યના તેમજ માનવ સમાજના, દેશના તેમજ આખી સૃષ્ટિના વિકાસ સ્થાનમાં ખરા જીવનનું અમૃત નહીં સંચાય; ત્યાં સુધી ખરા આનંદ અમભવિત છે.

પૂર્વનો રાગપ્રગ્લનો મેળન્ધ વિચારો. તેમનો સંબન્ધ ધર્મબુદ્ધિ ઉપર રચાતો. રાગએ પ્રગ્લનું પુત્રવત પાલન કરવું, પ્રગ્લએ રાગનું પિતાવત સન્માન કરવું; અને પિતાપુત્રના સંબન્ધસામ્યમાં ધણા ધણા ભાવો આવી જતા. તે ભિન્ન સ્વાર્થો ઉપર બંધાયેલી એ વિશ્વ શક્તિઓ નહોતી પણ અરસપરસની સહાય ઉપર અને સંમતિથી જીવતી એક વિશાલ કુટુંબસૃષ્ટિ હતી. પણ જે સમયમાં સ્વાત્મસુખને પ્રથમ પદ અપાય, આત્માના વિશ્વાસો કરતાં દેહના વિશ્વાસો વધારે મોઢક બને, અને સ્વાર્થી ભાવો કરતાં ચંચળ વૃત્તિઓનો જીવનરૂપ થાય, ત્યાં આવો આધ્યાત્મિક મેળન્ધ ટકવો મુશ્કેલ છે. અને આજે આપણે તેનું ફળ જોઈએ છીએ.

પણ ક્ષતિહાસ એ એક બાજુએ બનેલા બનાવેલું સત્યકથન છે તો બીજી બાજુએ કુદરતથી ધકાતું એક શુદ્ધિગમ્ય મુર્તસ્વરૂપ છે. હિનિયા ઉપરના બધા દેશે ઉત્ક્રાન્તિના ક્રમમાં ચોતાનો ભાગ બજવી રહ્યા છે. એટલા માટેજ ચક્રનો એક આરો એક વખતે હવે ચડે છે તો પાછો નીચે પણ આવે છે, અને આમ ચક્ર ચડ-કતરની રેંટ ફર્યા કરે છે. આ ગતિ વિકારવાળા અને શબ્દિક છે, પણ તેનું આદર્શસ્થાન દૂર અને હવે

છે. કાલે પૂર્વની જાહોજલાલી હતી તો આજે પશ્ચિમની છે. અને જો એમ છે તો પૂર્વ માટેની આશા નિર્રથક કે અશ્વજ નથી.

કુદરત પક્ષપાતી કે અન્યાયી નથી. તેની મતિ મનુષ્યોની પરિમિત ઇચ્છાઓથી નહીં પણ પરમ નિયમની શાશ્વતતાથી ચાલે છે. માટે પૂર્વ કે પશ્ચિમે પોતપોતાની હિમતિથી પ્રલાર્ધ જવાતું નથી પણ કુદરતમાં પોતાનો ભાગ સારી રીતે ભજવવાનો છે. સવાલ એ છે કે એ ભાગ કયો ?

પૂર્વના તેમજ પશ્ચિમ દુનિયાના ઇતિહાસનું મનન કર્યાથી તે તરત મમળાય તેમ છે. પણ, આપણે અહીં એ મહાન સવાલ છેડવાનું મોકુફ રાખીશું. તેની સાથે આપણે એક સર્વસામાન્ય સત્ય વિચારીશું. તે આ છે: કે ઉભયને એકમેકની જરૂર છે અને તેમના સહચારમાજ મૃદિનો હેતુ જળવાય તેમ છે. જો એક સમૃદ્ધિવાન છે, તો બીજો ગ્રાનવાન છે; જો એક જીવાનીના તરંગોમાં કાષ્ઠનિક સુખના દડા ઉડાવતું નાચે છે, તો બીજી વૃદ્ધાવસ્થાની સફેદીમાં શાન્તિના સુખનું મનન કરતું ધ્યાનરથ છે. શક્તિ બન્નેમાં છે અને શક્તિ હોવીજ જોઇએ, કારણ કે તે જડત્વમાંથી નહીં પણ આત્મામાંથી વહે છે. પશ્ચિમની રાષ્ટ્રીય ભાવના ઉજ્જ્વલ અને મનોહર છે પણ હજી એને વસુધા કુટુંબની ભાવના સ્વીકારી નથી; પૂર્વની સમૃદ્ધિભાવના આત્મોપગમ અને આર્વત્રિક છે પણ તે કાલ તેના ચેતનરહિત સ્વરૂપ ઉપર જીવે છે. પશ્ચિમને પોતાનું આદર્શ હિતું કરવાની જરૂર છે તો પૂર્વને સમૃદ્ધિ ભાવનાને સચેત કરવા રાષ્ટ્ર ભાવનાની જાગૃતિની જરૂર છે. બંન્ને સુધી પૂર્વ અને પશ્ચિમ એક બીજને વેરી તરીકે જુએછે, યાતો એક બીજને કેવળ પોતાના ઉપભોગના સાધન તરીકે સ્વીકારેછે ત્યાં સુધી વિશ્વશાન્તિ દૂર અને આદ્ય છે.

આ આદર્શ સમજી આચારમાં મૂકવાનો ધર્મ હાલ પશ્ચિમને શિર ઝંજુમેછે. કારણ કે પશ્ચિમના કબજામાં પૂર્વનો દેહ પડ્યો છે. પશ્ચિમ તેનો ભવિષ્યમાં શો ઉપયોગ કરશે એ જોવાનું છે, પણ જો હાવની એમની નીતિ એ ભવિષ્યમાં યનાર સ્થિતિનું માપકચન્ન હોય તો તે જોઈ ધણાંનાં હૃદય કમ્પેછે અને મન એકમત નથી. છતાં આશા છે કે આ પ્રખર યુદ્ધ દુનિયાના વાતાવરણમાં તેના નવા પાઠના બહુકારા મૂકતું જશે અને દુનિયાની સર્વ પ્રજાઓ તે સાંભળવા પોતાના કાન બંધ નહીં કરે. અને આમ થતું જોઇશે, કારણ કે હવે દુનિયાનો દેહ કેવળ જડ અને અચેતન નથી

પણ વિચારો અને લાગણીઓના વીજળીક ધબકારા એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી ચાલી રહ્યા છે અને આજ નહીં તો કાલે પણ કુદરતના કલ્યાણકારી અવાજને પશ્ચિમની દુનિયાએ સાંભળવા પડશે.

“The East is East, the West is West,
And never the twain shall meet.”
—Rudyard Kipling.

આમ નહીં પણ—

“‘The East is East, the West is West,’
And never the twain shall meet,’
Foolish scribbling, Rudyard Kipling,
‘Tis not poetry, true or sweet.
Men hate each other, brother kills brother,
Boast of true love’s grace;
With love’s leave, hell hugs heaven,
East, West, North, South embrace;
Love is the power the universe doth hold,
All else is powerless, might or right or gold.”

(A reply to Kipling’s Rigmale by the late Baba Bharati in an autograph album of a Parisian girl.)

મોહનલાલ વી. ગાંધી.

માસતી.

૭

સુરેન્દ્ર કુમુદને પોતાના ગૃહના દિવાનખાનામાં લાવ્યો ને તેને પક્ષંગ ઉપર સુવાગી પાસે બેઠો. કુમુદે આમ તેમ નગર નાંખી.

કેટલાક વખત સુધી તે શાન્ત પડી રહી. પછી તે યુવાન તેની સાથે

વાતચીત કરવા લાગ્યો. કુમુદના વિચારો હમણાં તદ્દન બદલાઈ ગયા હતા. જ્યારથી તે પાણીમાં પડી સ્વારથી તેના જીવનનો વૃત્તાંત ફરીથી શરૂ થયો હતો. તેને પોતાનો પતિ પહેલાંની માફક શુદ્ધ ભાવથી વર્તતો જણાયો. સુરેન્દ્ર તેને સાચા હૃદયથી ચહાતો. તે જાણી શકી નહિ કે યોડા વખતમાં કેવી રીતે તે તેણી પ્રત્યે આટલો બધો ખેંચાયલો હોય એમ જણાયો.

ધીમે ધીમે તેઓ વાતચીત કરવા લાગ્યાં. ધીમે સાદે કુમુદે પોતાના પતિને માફી આપવાને વિનંતિ કરી.

દૂરથી મોરલીનો મધુર સ્વર આવવા લાગ્યો, ને તેથી મધ્યે રાત્રિની શાન્તિમાં બેગાથ પડ્યું. સુરેન્દ્રે દૂરથી આવતા સ્વરમાંથી માલતીનો મધુર સ્વર ઓળખી કાઢ્યો. તે ઘેર પાછી આવી નહોતી પણ રાત્રે મોડીવાર સુધી કોઈ સ્થાને બમતી હતી. તેણે એકદમ આશ્ચર્યમાં પૂછ્યું, “કુમુદ ! તે હજી સુધી ઘેર આવી નથી ? તે મેહાન ઉપર બમે છે !” પછી તેણે હસીને કહ્યું, “કુમુદ ! તું બેચક જોઈ શકે કે તેની ખાતર આપણે આપણી જાતે કેટલાં વધારે દુઃખી થઈએ છીએ, ને મહારે તેની પ્રત્યે કેટલો વધારે સ્નેહ બતાવવો પડે છે.” આ વખતે કુમુદ ઘણી શરમીલી બની ગઈ અને બોલી, “ખરેખર, માલતી એક ઉમદા સ્વભાવની છોકરી છે. કદાચ તે ફક્ત આજના બનાવોથી દૂર બમે છે. અરે ! મેં તેને બહુ જ દુઃખી કરી છે. હું તેને અહીંઆં લાવવાને મહારી જાતે જાણ. હું તેને મહારા ચુંદા માટે દયાળુ થવા આજીજી કરીશ. તે મહારા સેકડો ચુંદાથી પણ શુરસે ઘઈ નથી. સારે જો હું તેના પગે પડું, ને તેને મહારી પ્રત્યે દયાળુ થવા વિનંતિ કરું તો શું તે માફી નહીં બહે ?”

“ના, ના, ત્હમે જઈ શકશો નહિ બહાર ઘેર અંધારું વ્યાપી ગયું છે, ને કોણ જાણે કે તે ક્યાં હશે ? હું ત્હમારી ખાતર મહારી જાતે જાણ ને તેને શોધી કાઢીશ ને તેને લઈને જલદીથી અહીંઆં પાછો આવીશ.”

દૂરીથી મધુર સ્વર મંભળાયો. તે ઉઘાડી બારીમાં યધને સ્પષ્ટ સાંભળી શકતો હતો. બન્ને ઇચ્છાપૂર્વક ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યાં.

તેઓના મન ઉપર તે મધુર ગાયનની બહુ અસર થઈ. એટલામાં સુરેન્દ્ર આશ્ચર્યના રોગથી પીડાવા લાગ્યો, ને તેનું હૃદય અવિનિત કારણ

માટે વિચારમસ્ત બન્યું. તે એકદમ ડોહો થયો ને તેણે દાર ઉધાડ્યાં કે તરત જ વાયુના જોરથી સળગતુ લેમ્પ ઓગાઈ ગયું ને ઘરમાં સધળે ઠેકાણે અંધારૂં વ્યાપી ગયું તેથી કુમુદને કંઈ બચ જોવું લાગ્યું. જેવો સુરેન્દ્ર જતો હતો તેવું તેણે પાછળ જોયું. તેની આગળ સાંજરે પોતાની બાપાના આપઘાત કરવાનો બનેલો બનાવ ખડો થયો ને તેથી તે ડુજવા લાગ્યો. એટલામા એકદમ સ્વર બંધ થયો. ફરીથી લાં મધ્ય રાત્રિની શાંતિ પથરાઇ ગઈ. તેની સાથે સુરેન્દ્રનો આત્મા દુઃખની તીવ્ર લાગણીઓથી પીડાવા લાગ્યો. પણ સખ્ત હૃદયથી તે નદીના રસ્તા તરફ અધીરે અંધારામાં ચાલવા લાગ્યો.

બયંકર અંધકાર સર્વ સ્થળે વ્યાપી ગયો—સર્વ સ્થાને ઘોર અંધકાર ને ગંભીર શાન્તિ! તારાનાં બ્રુમખાં આકાશમાં દેખાયાં; અને હજુ મુંઝી અંધારૂં જ હતું. નદી કિનારે દરેક જણ અગણિત પતંગીઓથી શંકુગારાયેલું હતું, તો પણ નીચલા ભાગમાં તદ્દન અંધારૂં હતું. જેવો તે નદીના રેતાળ કિનારા તરફ ધસ્યો તેવો તે અભયજન જેવા બયંકર દેખાવથી કંપ્યો. તેના પગ નમગા પડી ગયા ને તેથી લાં તે સ્થિર ડોહો, ને તેની નસોમાં લોડી વહેતું બંધ પડયુ હોય એમ લાગ્યું. સાંભળ, તે શું છે? એક જમરો ગર્જના! નદીમાં ધબકાડો!

તે સાંકનો બનેલો બયંકર બનાવ ફરીથી નેના મનમાં ખરો થયો. ફરીથી નવા શ્વનમાં પ્રવેશ કરતો હોય એમ તેને લાગ્યું. તેના પગમાં પહેલાંનું જોર આવ્યું ને જ્યાં તે બયંકર અવાજ આવ્યો હતો તે દિશા તરફ “માલતી—માલતી” પોકારતો ગયે. તે તે સ્થાનની લગભગ આવી પહોંચ્યો ને તેના આગલા ભાગમાં ચોક્કસાધથી તેણે નજર નાંખી. તેની બાજુની લહરીઓ સમી ગઈ હતી ને તે નદીના પ્રવાહ સાથે વહેતી હતી. તેણે નદીમાં દૃષ્ટિ ફેડી. અધારામાં કંઈ જણાયું નહિ. હમેશની માફક સમગ્ર શાન્ત જણાયું. મુખમતો નામની નદી શાંત રીતે ને નુમવાટબંધ વહેતી હતી. સુરેન્દ્રે સઘળી બાજુ તરફ નજર નાંખી. માલતીનો પગો કાઢ પણ સ્થળે લાગ્યો નહિ. સુરેન્દ્રે દિવાના માણસની માફક “માલતી, માલતી” ઉચ્ચારીને બ્રુમ પાડી. નદી—આકાશ ને તે રસાળ પ્રદેશ તેની આગળ પાડતાં, પણ માલતીએ તેને કદી પણ પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ!

(સમાપ્ત: અગ્રેજી ઉપરથી)

મોહનલાલ લ. ડોહારી.

ભવિષ્યની આશા

જો કેઈ પણ સહીસલામત વાત અત્યારે કહી શકાતી હોય
તો તે એ છે કે હિંદુ સાવિ હજી સુધી અંધકારમાં છવાઈ ગયું
છે. પણ આરી માતૃભૂમિના લોકના મહત્ત્વાગ્ય વાસ્તે મારા પૂ-
રુદયથી મને શ્રદ્ધા છે. અમારૂં આધ્યાત્મિક ઊંડાણ, હૃદયગી મારેન
અમારી ગંભીર આત્મદૃષ્ટિ, કૌટુંબિક તેમજ સામાજિક ધર્મ મારેન
અમારી ભાવનાઓ જેવા, જે ગુણોએ દુનિયાની પ્રગતિમાં અમ
અગ્રસ્થાને મૂક્યા, તેમાંના ઘણા ખરાને હજી પણ અમે જાળવી રહ
છીએ, અને અન્ય જાતિઓ જે અહીં પોતાનું ઘર કરવા આવી
પોતાની સાથે તેમનો ખજાનો લેવી આવી તેમાં પણ અમે સહભાગી થા
છીએ. અરસપરસને ઉત્તેજિત કરતાં આ સંઘર્ષો તત્વોના સંમિશ્રણ
ભવિષ્યનું હિંદુ ઘડાશે, પરંતુ શિક્ષણ, વિશુદ્ધિ અને ખરી આત્મ
વ્યવસ્થાના દીર્ઘ વેગની જરૂર છે, તોજ એને માટે નિર્માયેલ સા
ભજવવા તે શક્તિમાન થશે. આવી રીતે તૈયાર થવાના કાર્યમાં નેતૃ
અને સહાય કરવાનું સહભાગ્ય પશ્ચિમની પ્રજાનાં લક્ષ્યાટમાં લખે
છે. અને જો લોકપ્રતા યાતો સ્વાર્થ કાઢી જશે નહીં-તો મનુષ્ય
જાતની કેઈ પણ પ્રજાના નયીજમાં પ્રજાકીય ભાગ ભજવવાનું લખ
હોય તેમાં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાગ હવેલું ભજવશે. જ્યારે હિંદુનાં ત્રી પુરુ
પૂર્ણ વિકાસને પામશે અને દુનિયામાં તેમનો ઇશ્વરી સંદેશ દેવાવ
ત્યારે ઘણા કાળથી અદ્ય રહેલી નીતિ અને આધ્યાત્મિકતાની શક્તિ
મહાન ધામ ફરીથી તેના વહનમાં વહેવા લાગશે, અને પૂર્વ અ
પશ્ચિમને, શ્વેત અને કથામ અને પીત અને ભુરા રંગવાળાં બ
પ્રજાઓને—સર્વને આનંદ પામવાનું સરખું કારણ થશે.

સુવાચ-છના

પૃ. ૧ હું.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૬

અંક ૫ મો.

સેવાવિદ્યો પરમગહનો યોગિનામવ્યગમ્યઃ ॥ ભવર્હોર

૧. શ્રીકૃષ્ણનો આદેશ...	... શ્રી બાળા ભારતી.	૧૫
૨. સુધારાનું સ્વરૂપ...	... રા. મો. વિ. ગાંધી.	૧૬
૩. જાપાનેનાં ગ્રાપખાનાની હાલત...	... વનમાળી.	૧૮
૪. બહુ આપના મન્યો માટે, ઓ ગુરુ !	... આર. એ.	૭૩
૫. સત્ય...	...	૭૬
૬. જાતકોનું કલ્યાણ...	... બાલસ્નેહી.	૭૭
૭. યોગીઓના આદેશ (કવિતા).	... અખીયર.	૮૦

મોહાસા અધરહૂડ તરફથી

તંત્રી તથા પ્રકાશક

મોહનલાલ વિહુલદાસ ગાંધી,

બી. એ. એલ. એલ. બી.

ખાડીઆરોડ, અમદાવાદ.

પ્રાથમિક સંસ્કરણ ૩. ૧-૦-૦; પોસ્ટેજ ૩. ૦-૩-૦; છાપક નકલ ૨. ૦-૨-૦

વાંચનારને,

બીજા સુધરેલા દેશોમાં વાચન માટેનો પ્રેરણા બધી જોખ છે અને ન્હાનાથી મોટા સુધી દરેક વસ્તુ ચાલુ વિષયોથી માહિતગાર ગ્રંથો કેટલો બધો ઉત્સુક રહે છે, એ માટે ભારે અમને વિચાર આવે છે, ત્યારે અમને લાગે છે કે આપણે હજુ ઘણા માધ્યમ દોડવાનું છે આપણે બધા એક બીજાથી વિભક્ત અને છટાછવાયા ગઈએ એવી કુદરતની મરજી નથી. આપણે કુદરતની આપેલા જોવી અને જાણવી જોઈએ. અને તેના માટે ને આપણે પાછળ પડી ગયા હોઈએ તો આપણે બેવડી ઉતાવળથી દોડુ જોઈએ. પણ જ્યાં સુધી આખા હિંદનો દેહ, દોષ એક નથી ભાવનાથી, દોષ એક નવા ચેતનથી, કાંઈ એક નવો આદર્શ, કે જેમાં હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ક્રીશ્ચિયન, અગર દરકોઈ જે હિંદવાસી હોય તેમાં તેનો સમાવેશ થાય-તેનાથી સજીવ થઈ જાણવા ન માટે, ત્યાં સુધી આપણે જીવનનો આનંદ મોગવી શકીશું નહીં એટલા માટે અમારી યોજના એવી છે કે ફક્ત હિંદુસ્થાનના વાતાવરણમાં નહીં પણ પરદેશમાં પણ પ્રગતિ કરતા વિચારો કેવા સર મળવી રહ્યા છે, તેનો કાંઈ ખ્યાલ આપવા સુવાચનાનું પ્રદર્શન મોટું થઈ જોઈએ. આ ગદિનામાં પ્રગટ થયેલો “જાપાનની ઊપખ્યાનાની દાનત” એ મથાળા હેઠળનો વિષય વાચનાથી સદગ જાણારો કે વાંચના-ગએ તરફથી મદદ માટેની પ્રવી અપેક્ષા રહેવી જોઈએ. ઘણાં બંધનોને લીધે આપણે અહીં નજીવી કીમતે જાપા દેશથી શકના નથી, પરંતુ જે હાલના સમયની ગભીરતા અમજાય અને વાચકર્મમાં રસ ને ઉત્સાહ વડે તો એવો સમય દૂર નથી. અમે આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરીએ છીએ કે વાંચનારજન-શુ પોતાના બંધુવર્ગમાં પ્રસ્તુત માસિકનો પ્રસાર કરી પ્રાદર-વધારમાં કીમતી મદદ કરશે કે જેથી સુવાચનાનું કદ વધારવાની તથા ઘણા નવા વિષયોથી વાચનારની એવા કગવાની ઉમેદ મફત થાય

કુવાડ-છના

પુ. ૧ હું

રાષ્ટ્રમંત્ર, ૧૯૧૬

અંક ૫ મો.

શ્રીકૃષ્ણુનો આદેશ

હવે જો ને હું તારૂં આકર્ષણ ઘણું; નીચે જો અને માટી તારી મતલ
ધ્રુવ ધરી; મારી તરફ જો અને તારામાં મારૂં જે કાંઈ છે તે અને તારી
તરફ ખેંચશે-કારણ કે જે કાંઈ મારામાંથી થયું છે, જે કાંઈ મેં ઉત્પન્ન કર્યું
છે, તેમાં હું વ્યાપી રહેશો છું. પૃથ્વી તરફ જો અને તારામાં જે કાંઈ માટીનું
અનેક છે તેને તું માટી તરફ દોરી જાય છે. કારણ કે સમાન મમાનને ખેંચે છે.

જે કોઈ અને ખેંચે છે, તેની આગળ હું ખુલ્યો છે. કારણ કે મારે
માટેની ધ્રુવ એજ તેની ધ્રુવનું ક્ષેત્ર છે.

સુધારાનું સ્વરૂપ

સુધારો શબ્દ તેના નિરંકુશ વાપરને લીધે એવા સંકુચિત અર્થમાં વપરાય છે કે જાણે તેનો અર્થ કેવળ યોદ્ધા ગણીમાંથી પ્રવૃત્તિઓમાં સમાયેલો હોય. એ રીતે જોતાં સુધારો એટલે બાળસમ અટકાવનાં, પુર્નલભ કરવું, ન્યાતિભેદનો ઉચ્છેદ કરવો, કન્યાવિક્રમ કરવો નહીં, વગેરે વગેરે. અસ્તુ! એ અર્થમાં પણ એ ઠીક છે.

સુધારો એટલે ? સુધારો એટલે જગડેલું સમારવું; નિદ્રિતને જાગ્રત કરવું; પોષક તત્વને બહારથી લાવી અદર દાખલ કરવું. સુધારાનો આ અર્થ થાય છે. આ અર્થમાં આપણે જોવાનું છે કે ઉપરોક્ત સર્વ બાબત અત્યંત તે સિવાયની અન્ય તેના સત્યને સિદ્ધ કરી શકે છે કે નહીં.

જેમ વિશ્વ તેમ માણસ ગતિ કરતી ચેતન હયાતિ છે. તેની જીવનયાત્રામાં “સ્થંભો” શબ્દ લખેલો નથી, પણ “વધો” શબ્દ લખેલો છે. મોટેજ હયાતિના આરંભકાળથી માંડીને અંત સુધી વિકાસ, પ્રગતિ, પૂર્ણતા નિર્માયલા છે. અને જો એમ છે તો “સુધારો” બહારથી આવેલી વિજાતીય ચેતનતા નથી પણ તે સજીવ સતત ક્રિયા છે, આ આપણે સમજવું જોઈએ.

જ્યારે સ્થિતિ ધરાવતી હાલત ચેતનહીન બની જાય છે, જ્યારે તે હાલતનો આનંદ લૂટાઈ જાય છે, જ્યારે જીવનનો પ્રવાહ તેના માર્ગમાં વહેતો બંધ પડી જાય છે, જ્યારે સુખરૂપ હયાતિ ઉપર દુઃખનાં કોકડાંનાં કોકડાં બાઝી જાય છે, અને જ્યારે જીવનદિશાનો દીવો જાંખો થઈ જાય છે, ત્યારે કોઈ રક્ષક શક્તિનો ધક્કો લાગે છે અને તે નવિન પ્રવૃત્તિ રૂપે બહાર પડે છે. તે જાણે આગળ પાછળના સંજોગોથી ઉત્તેજાયેલ ક્રિયા હોય, ક્ષિત્ર આવરણો પહેરી વિદેશમાંથી આવેલ અનિયમિત હોય એમ લાગે છે: તે અનિશ્ચિતતા અને સંક્રાંતિ વિવિધ રંગ ધરી એકાએક ઉભી થયેલી નારાક મૂર્તિ હોય એમ લાગે છે. અને આવી રીતે તે નવિન પ્રવૃત્તિ હયાત સમાજમાં સમાજમાંના એક તાવ તરીકે માન પામતી નથી. તેના પ્રથમ

દર્શન સાથે તેને હોંકરી કાઢવાના અને તિરસ્કારી કાઢવાના સામાયિકો યાચ છે; ને “જુના” ને “નવા” એવાં બે સામસામાં બળો યુદ્ધરૂપે દેખા દે છે.

આ સંધરસણુ ઇતિહાસક ને કવેશકર છે, તો તે પોષક અને સ્થિતિ-સ્થાપક પણ છે. જ્યાંસુધી યુદ્ધના મંથનમાયી શુભાશુભનું ઈધિ-માખણ તરી આવે નહીં, ત્યાં સુધી અમુક પ્રવૃત્તિને શ્રેષ્ઠ ગણી સ્વીકારવામાં વિલગ થાય એ ઇચ્છા છે.

આપણે દરેક નવી કહેવાતી પ્રવૃત્તિનો ઇતિહાસ જોઈએ તો તેમાં ત્રણ તત્ત્વો કામ કરતાં હોય છે. એક તત્ત્વ એવું હોય છે કે જોના ઉપર જુના સંસ્કારની પ્રખળ છાપ અને મોહિની હોય છે, પોતાની ચાલુ સ્થિતિથી તે જો કે સંતુષ્ટ નથી હોતું, છતાં થોડું ધણું સાઈ જ તે પ્રત્યક્ષ કરી શકે છે તેનું ઉત્પત્તિકારણ તે ઉતરી આવેલા વારસણુઓ અને સંજોગોમાં જુએ છે; આથી તે તેમાં દેરકાર કરવાને તદ્દન નારાજ હોય છે; અને આપણે જુના વિચારના લોકો કહીએ છીએ. બીજું તત્ત્વ કોઈ નવા દર્શનથી, કોઈ નવી જાગૃતિથી, કોઈ નવા ચેતનથી ચેતનમય થાય છે અને પોતાની ચાલુ સ્થિતિ દુઃખરૂપ ભારરૂપ અને મૃત્યુવત્ જુએ છે, અને જો સંભવિત હોય, તો તેમાંથી નહાસી જવા, તેને તિલાંજલિ આપવા, તેને ત્યજ દેવા, તેને બાંગી નાખવા તત્પર હોય છે; કારણ કે તે જોને નવો પ્રકાશ ને આદર્શ કહે છે તેની મોહિની એટલી તો પ્રજ્વલન્ત હોય છે કે તેવા પ્રકાશમાં કે આદર્શમાં રહેલું અંધારું વા અપૂર્ણતા તે જોઈ શકતું નથી; અને આપણે નવા વિચારવાળા યાતો સુધરેલો વર્ગ કહીએ છીએ. પછી, આ બંને વચ્ચે ઘંટીરૂપ એક મધ્યમ વર્ગ હયાત હોય છે. તે જો જુના વિચારથી સંતુષ્ટ નથી યાતો જુની સ્થિતિથી સુખી નથી, તો નવા વિચારને કે નવા આદર્શને એકદમ સ્વીકારી શકતો નથી; તે પહેલામાં અધશ્રદ્ધા જુએ છે, તો બીજામાં અવિચારી ત્વરિતા જુએ છે; તે એકમાં અંધારું જુએ છે, તો અન્યમાં પ્રકાશની પરદેશીયતા જુએ છે; આમ તે બંનેને સ્વીકારી શકતો નથી તેમ ત્યજ શકતો નથી, પણ ઉદામ-પણે તેના શુભાશુભના નિર્ણય માટે કાળની મહાન મર્યાદા પોતાનો દેસ સોંપી દે છે અને રાદ જોવા કરે છે.

તાત્વિક દૃષ્ટિથી જોતા આ ત્રણે તત્ત્વો પ્રગતિમા ઉપયોગી અને સત્કારણીય છે, કારણ કે તે પ્રકૃતિના સમતોલપણના નિયમને સિદ્ધ કરે છે. જો જુનાં તત્ત્વોથી પોતાનો વર્તમાન દેહ પ્રકાશે હોય અને

તેને લીધેજ હાલ નહીં તો પૂર્વે પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અનુભવમાં આવી હોય, તો હઠાપણુ એ છે કે જીનાને વળગી રહેવું-આવે વિચાર જીના વર્ગના લોકોમાં દૃઢ થયો હોય છે; અને એક રીતે જોતાં એ વાજબી પણ છે. તે વર્ગની દૃઢતા અને શ્રદ્ધામાં રાષ્ટ્રીય તત્વોનું ખીજ રહેલું છે અને જે દેસ ઉન્નતિ આજે છે તેને તે ખીજ સ્પર્શવાનાં અને ઉછેરવાનાં છે. ખરૂં છે કે કાળના વહન સાથે કચરો પણ તણાતો આવે છે; ખરૂં છે કે આદર્શના વિશ્વ સાથે અંધકારની છાયાઓ પડવા માંડે છે; ખરૂં છે કે પ્રકાશના અસ્ત સાથે જીવનનું ચૈતન્ય શીત થવા લાગે છે-અને આમ પડતીનાં કોતરો ઉઘડવા માંડે છે: પણ, કુદરતી ક્રમ એવો ગઢન છે કે પડતી સાથે ઉન્નતિની ઝીણી કેડી પણ શરૂ થાય છે. આ કેડીને મોખરે ઉમા રહી અસંખ્યજનોને દોરી જવાનો ભગીરથ યત્ન કરતા, અને જો શક્ય હોય તો અધઃપતનના ગર્તમાં પડતા જીવોને પ્રયાવવા પોતાનો ટુકો હાથ લખાવવાનો લોભ કરતા ગણ્યાગાંધ્યા વીરો ઉપહાસના અને વૈરના ભોગ થાય છે. અને આ અસમાન યુદ્ધ કાળની શુદ્ધમાં પોતાના ગુણાગુણ પ્રમટ કરતું વરસોના વરસ સુધી ચાલુ રહે છે: આને આપણે સંક્રાન્તિકાળ કહીએ છીએ. યુદ્ધના પરિણામરૂપ નવા ચેતનવાળો નાનો વર્ગ, અધપિપર્વત ઉચ્ચતા તત્વમાં ચેતનનો-જગૃતિનો જન્મકારો નાંખે છે, તેની સાથે જીનો અને નવો બન્ને વર્ગ પોતપોતાના સંકુચિત જ્ઞાન માથે ઉન્નતિનું શિખર ચઢવાનું શરૂ કરે છે, અને કાળે ઠરી-મંક્રાન્તિકાળ પૂરો થતાં-એક સ્થળે આવી પહોંચે છે. આ યુદ્ધના અંતિમાં બન્ને પક્ષને પોતાનો અંધકાર દૂર કરવાનું હોય છે, બન્ને પક્ષને એક નવું આદર્શ-જે સ્વદેશીય આખને પરિચિત હોય ને ગ્રાહ્ય હોય-જે સ્વદેશીય તત્વો ઉપર બંધાવેલું હોય, તેને ઝડપી લેવું પડે છે, અને કોઈ નવી જાવનામાં-કોઈ નવા જીવનમાં પોતાના જીવન-આદેશની પર્પોસિ ખોળવી પડે છે. આ 'સુધારા' ને અથવા ખરૂં કહીએ તો આ કુદરતી ફેરફારને આપણે સુધારો પરિપક્વતા પામ્યો એમ કહીએ છીએ. આપણે આવી દૃષ્ટિથી હિંદના વાતાવરણમાં કેવાં નવાં તત્વો ઘખવ થવા અથવા તો ખીજ રીતે કહીએ તો હિંદના જીવનમાં જીવનરૂપ યર્ષ નવું જીવન ઘડવા યત્ન કરે છે, તે તપાસીશું

(અપૂર્ણ)

મો. વિ. ગાંધી.

જાપાનના જાપજાનની હાલત

હાલના જાપાનમાં છાપાં કેવો અગત્યનો ભાગ બન્યો છે, તે દુનિયામાં ચાલતા વ્યવહારો ને રાજ્યતંત્રથી વાકેફગાર હોય તેને માલુમ છે. છાપાંજ પ્રગતિનું મૂખ્ય સાધન ગણાય છે અને તેથીજ રાજ્યો ન્યારે નવા કાયદા ઘડવાના હોય કે રાજ્યતંત્રમાં ફેરફાર કરવાનો હોય અગર કોઈ પણ દિશાનો સાર્વત્રિક સુધારોવધારો કરવાનાં હોય, તો જાહેર પ્રગતિનું મન જાણુવા છાપાં દ્વારા તે માટેની ટીકા તથા અભિપ્રાયો જુએ છે અને તેને અનુસરતું વલણ રાખે છે. આ નિયમ કેવળ રાજ્ય ને પ્રગતને લાગુ પડે છે, એમ નથી. હરકોઈ બાબતમાં પછી તે ધર્મ, સમાજ, કેળવણી કે ઉદ્યોગને લગતી હોય પરંતુ તેને સાર્વત્રિક રૂપ ધરું હોય તો સુધરેલા દેશમાં ઉપરનું ધોરણ સ્વીકારાય છે અને ફેરફારો હયાતિમાં આવે છે. આપણને હિંદુસ્થાનમાં આવી રિયતિનો અનુભવ ઓછો છે, બહુ સગમગ કશેજ નથી એમ કહીએ તો ચાહે. આપણે પ્રજાવર્ગે આજ કાળમાં ચર્ચાતા વિષયો તરફ પુરતું લક્ષ આપતો નથી, અગર તેમનું હિત ધરાવતા હોય તેવા વિષયો તરફ વધારે માહિતી મેળવવા તરફ ઇન્તેજરી સુધાં દાખવતો નથી. અહીં જેને રાષ્ટ્રીય ચળવળ અગર દેશકીય પ્રજાની ઉદ્ધાપોહ કહીએ તેનું ઇષ્ટ બાન થતું નથી એમ કહીએ તોપણ ચાહે. આમ હોવાનું કારણ એ છે કે તેવી રિયતિને માટે અહીં રસ નથી કારણ કે તેને માટે પુરતું ક્ષેત્ર નથી. તેને માટે વિચારસ્વાતંત્ર્યની પૂરી છૂટ હોવી જોઈએ, અને સામાન્ય કેળવણીના લાભથી કોઈ પણ રહિત ન હોવો જોઈએ. આવી રિયતિ ક્રિત્યજ કરવામાં પણ છાપાં મૂખ્ય ભાગ બન્યો છે, એ આપણે જીલવું જોઈતું નથી. આપણે અહીં જાપાનમાં છાપાંની રિયતિ માટે થોડુંક વિચારીશું. કારણકે ૫૦ વરસ અગાઉ જાપાન હાલ આપણી રિયતિ છે તેના કરતાં વધારે દુર્દશામાં હતું, ન્યારે હાલમાં પાશ્ચાત્ય સુધરેલ પ્રજામાં તેજો કીમતી રચાન મેળવ્યું છે.

૫૦ વરસ ઉપર જાપાનમાં એકજ યત્ર હતું ને તેમાં શીરગી જાપા-
માંથી ઉતારા અગર બાયાન્તર આવતાં. ૧૮૭૧ મોંજ પહેલું રોજીડુ તથા
ત્રણ સાપ્તાહિક હયાતિમાં આવ્યાં. આ પત્રો હજી જીવે છે. અત્યારે તો

એકલા ટાકીઓ-જાપાનની રાજધાની-માં ૨૧ આગળ પડતાં દૈનિક છે, અને તેમના કુટલાકના આહારે તો ૨૫૦,૦૦૦ કરતાં પણ વધારે છે. સને ૧૯૧૫ માં જાપાની કુલ સંખ્યા ૮૬૧ ની હતી ને માસિકો ઉમેરીએ તો ૨૭૧૯ ની હતી.

જાપાનમાં સરકારી નોકર જાપાનો માસિક થઇ શકે છે અને જાહેર લેખો લખી શકે છે રાજકીય મા પ્રજાકીય દરેક પક્ષના મેમ્બરોને પોતાનાં આ વાજીત્રો હોય છે. જાપાને ત્યાં એટલું બધું વજન અપાય છે કે સરકાર પક્ષના મેમ્બરો પણ સામાવાળીઆ જાપાના માસિકોને પોતાના ત્યાં નોતરે છે ને રાષ્ટ્રીય સલાહો ઉપર ચર્ચા ચલાવે છે, પોતાનો મત સમજાવે છે ને આમ અરસપરસનું આમંત્રણ ચાલે છે. જાપાનના જાપાના માસિકોએ પરદેશી રાજ્યમાં પોતાનો સ્વતન્ત્ર તારનો સંબંધ રાખ્યો હોય છે. અને જો કે કુટલાક ફટરથી કામ પાડે છે, છતાં ધણું ખર્ચે તો તે પોતાના માણસો ને લખનારા દ્વારા કામ લે છે.

જાપાનના તન્ત્રીઓ સાધારણ રીતે વધારે માહિતગાર અને દુનિયાના રાજ્યતન્ત્રના તાજ ને પૂરા ઇતિહાસના જાણકાર હોય છે. જાપાનના એક દૈનિક જાપામાં નાનેથી મોટે સુધી ૨૦૦-૩૦૦ તો લખનારા હોય છે. દરેક દૈનિક જાપાને પરદેશી ખાતુ હોય છે, તેમાં અતુભવી માણસો રોકાયેલા હોય છે. એવીજ રીતે વેપાર, સાહિત્ય તેમજ કળાને લગતાં પણ ખાતાં હોય છે. જો કે જાપાનમાં લખનારાઓનો પગાર અમેરીકા તથા યુરપના બીજા દેશોના કરતાં ઓછો હોય છે, છતાં લખનારાઓની સંખ્યા જેતાં મહેનતના પ્રમાણમાં ઠીક હોય છે. દરેક સારા જાપાએ પરદેશમાં પોતાના માણસો રાખેલા હોય છે તેથી તે દેશમાં યતા દરેક બનાવથી તથા ફેરફારો કે જ્યાં જાતમાહેતીની જરૂર હોય, તેથી તે સંબંધમાં રહે છે.

લન્ડન ટાઇમ્સ, લન્ડન ટ્રીબ્યુન, ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સ વગેરે જાપા તેમજ દર જેતાં ધણુંજ સંધો ને સસ્તો વેચાય છે. આવુંજ જાપાન માટે છે. આવાં કુટલાક જાપાં માટે તો એમ પણ કહેવાય કે તેમની જોડાએ તે કરતાં વધારે અપતથી તે તુકસાની ભોગવે છે. કારણ કે આ સુધરેલા દેશમાં જાપાનો ધણીખરો ખર્ચ જાહેરાતમાંથી વસુલ થાય છે ને નહીં કે આદકોના લવાજમમાંથી.

આ સાથે જાપાનને લગતો કાયદો પણ અબ્યાસ ભેગ થઈ પડશે. જાપાનના છાપા ઉપર કાયદાનાં ત્રણ બંધનો છે—(૧) ચાલુ રાજકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતાં પત્રને ૧૭૫ થી તે ૨૦૦૦ ચેન (૧ ચેન = ૩.૧૮-૦) સુધી જામીનગીરી તરીકે જમે કરાવવાના હોય છે; (૨) ખાનગી બદનક્ષીની ખાખતોમાં એવું દરાવવામાં આવ્યું છે કે જે પત્રમાં બદનક્ષીવાળું લખાણ પ્રસિદ્ધ થયું હોય તેને સામાજિકાનો જવાબ તેરીજ જગ્યામાં ને તેવીજ રીતે દાખલ કરવો; આમાં શુદ્ધેમારના ૫૦ થી તે ૧૦૦ ચેન સુધી દંડ થાય છે; (૩) લસ્કરી માતો રાજ્યની ભેદભરેલી ખાખતો વિશેના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે તો કાયદેસર કોટેથી તેને દાખી કેવામાં આવે છે. આ નિયમો કડક લાગતા છતાં તેનો અમલ એવી રીતે કરવામાં આવે છે કે છાપખાનાં વિચારસ્વાતંત્ર્યની છૂટ ખીજાં સુધરેલાં રાજ્યો જેટલીજ ભોગવે છે, બદકે કાંઈ ખાખતમાં તો એમનાથી પણ વધારે ભોગવે છે.

આ ઉપરાંત, ૬ દૈનિકો અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે ને તેનો કારભાર અંગ્રેજોના હાથમાં છે. અલખત તેનો ફેલાવો ઓછો હોય એ કેળીનું છે.

જાપાનની ઉપરની હકીકત સાથે આપણે અહીંની સ્થિતિ સરખાવીએ તો ભેદ તદ્દન ખુલ્લો જણાય એમ છે. અહીં વસ્તીના પ્રમાણમાં છાપાની મંખ્યા નહીં જેવી ગણાય. હવાત છાપાનો ફેલાવો જુજ અને કીમતમાં ભારે છે. અહીંનો સરકારી નોકર છાપું રાખી શકતો નથી અગર જાહેર વિષયમાં ભાગ લેઈ શકતો નથી. અહીંનો કાયદાનો અમલ ધણે કડક હોવાથી છાપાના અભિપ્રાયો સ્પષ્ટ અને નિર્ભય હોવાનો પણ સભર ઓછો છે. છાપાં ચલાવનાર અગર છાપાં વાંચનારવર્ગ સંતોષકારક નથી. છાપાના ચાલકો પુરતી માહિતી વગરના તો છાપાં વાંચનારવર્ગ અજણ અને ખીન-ઉત્સાહી છે. હુંકમાં, અહીં છાપાનો ધધો એટલો મહત્ત્વનો કે માનપ્રદ ગણાતો નથી—અને ચાલુ પરિણામ આવવા માટે સામાન્ય આગાન, કાયદાનાં અધરિત બંધન, અને નાણાંની તગી એ ત્રણ મૂખ્ય કારણો છે. આપણે તે માટે જરી વિસ્તારથી નીચે વિચાર કરીએ

સવાલ એ છે કે જો છાપાં હાલના જમાનામાં આટલો જખરો ભાગ ભજવે છે અને દુનિયાના વ્યવહારો તથા તત્ત્વો ને વિચારોની આપ-લેનાં દોરડાંથી જુદા જુદા દેશોના તનમનને સાંધે છે, તો તે માટે જેટલી ઉપેક્ષા થાય તેટલો પ્રગતિમાં વિઝંજ વધારે. પણ, છાપાં સારી સ્થિતિએ

પહેંએ તે માટે કેટલી આવશ્યક સ્થિતિઓ જોઈએ. ધંધા ને વેપાર ખીલવો જોઈએ, કારણ કે છાપાંનું ખર્ચ તેની જાહેરાતથીજ પૂરું પડે છે. લોકોમાં કેળવણી વધવી જોઈએ અને પ્રજાને એવું આદર્શ મળવું જોઈએ કે દરેક જાતિ અગર કામ તે આદર્શના સ્વાનુભવમાં પોતાનું હિત જુએ. લોકોએ સમજવું જોઈએ કે જેમ સંસારમાં ખીજ ધંધા છે ને તેને માટે મૂડી જોઈએ છે તેમ છાપાં પણ એક જાતનો ઉમદા ધંધો છે ને તેમાં કામ કરનારને પણ એમાંથી આજીવિકાનાં સાધન મળવાં જોઈએ. લખાણ એ એક જાતની કાલ્પનિક ક્રિડા માત્ર છે, એમ ન ધારતાં તેની ગંભીરતા ને જોખમદારીને ખ્યાલ સારી પેઠે મનમાં બેસવો જોઈએ. અન્યો અને છાપાં-આ લેખકોનાં હથિયાર છે ને તે વગર સારા કામની આશા રાખવી એ નિર્થક છે. છાપાં ધધારે સંખ્યાબંધ, રસિક, વજનદાર, સૌંદર્ય સારંગ, યાય કે જ્યારે છાપાંની અગત્ય સમજનાર સાહસિક નરો બહાર નીકળી પડે અને લોકો કદર કરતા યાય. આપણા લોકો એવી વાણિજ્યવૃત્તિ ધરાવનાર છે કે પૈસા ખરચી શકે એવી સ્થિતિના હોવા છતાં, ઉછિનાં છાપાંથી પોતાનું કામ ચલાવે. જ્યારે છાપાં રાજકીય તેમજ ખીજ સાવ-જનિક બાબતમાં પોતાનું ગંભીર સ્વરૂપ પકડશે ત્યારે વિચાર કે અભિપ્રાયની શ્રેષ્ઠતા બહાર આવશે અને ઉત્તમ પરિણામ નિપજશે. જાપાનના રાજ્યકારભારીઓ સુદાં છાપાંથી બંધીતા રહે છે અને જ્યારે તેમના કૃત્યો ઉપર જાહેર દમલા યાય છે ત્યારે ઘણા અસ્વસ્થ બને છે. જ્યારે એક છાપામાં ઘણા કામ કરનારા હોય છે ત્યારે જાહેર વિશ્વાસ પણ વધારે પ્રમાણમાં મકવામાં આવે છે; કારણ કે તેમ યવાથી પક્ષાપક્ષીનું વિષ ઓછી અસર કરી શકે છે.

આપણે જાપાનની સ્થિતિ ઉપરથી મળું શીખવાનું છે. જો જાપાન ૫૦ વરસમાં આવું યઈ શક્યું છે, તો હિંદ કેમ ન થઈ શકે ?

વનમાળી.

તા. ૬.—જાપાન સંબંધી આ લેખમાંની હકીકત ઓડને રિબ્યુ-માંથી શ્રીયુત લાલા લજપતરાયે લખેલા લેખ ઉપરથી લીધી છે.

વનમાળી.

બધું આપના અન્યો માટે, ઓ ગુરુ !

૭

એક ગામડાના પાદરમાં એક મહુલી આવેલી હતી. મહુલીમાં ગુરુ શિષ્ય રહેતા હતાં. અહીં ગામમાંથી દરરોજ સાંજરે લોક કથા સાંભળવા આવતા; ગાનામૃતથી પોતાના દિવસો સુખશાંતિમાં ગાળતા; અને આમ જીવનભર આનંદ સાથે સહેલાઈથી સહન કરતા.

એક સાંજે ફરેક જણના મુખ ઉપર ગ્વાનિ પ્રસરી રહી હતી. ગુરુએ કહ્યું હતું કે તેઓ યાત્રાએ ચાર વરસ માટે પરદેશાટન કરવાનો ઇરાદો રાખે છે. તેમણે કથા અવલુ કરવા આવનાર બધાને આશીર્વાદ આપ્યો; પોતાના જુવાન શિષ્યની સંભાળ રાખવા બલામણુ કરી, અને દિલાસો આપ્યો કે કથા અવલુ હમેશ માફક તેમનો શિષ્ય કરશે. સાથે બધા ગામવાસીઓએ તે પ્રભાણે કરવા કષ્ટુર કર્યું.

ખીજે દિવસે સવારે ગુરુએ પોતાના શિષ્યના મસ્તક ઉપર પ્રેમપૂર્વક હાથ મૂક્યો; અન્યની ઉદરેથી સંભાળ રાખવાનું કહી ધણો આશીર્વાદ ને દિલાસો આપ્યો. ભારે હૃદયથી શિષ્યે ગુરુની બધી આરાઓ માથે ચઢાવી અને ગુરુનાં બહાલાં પુસ્તકો જીવ સાટે પણ રક્ષણ કરવાનો મનમાં મંકરણ કર્યો.

નિયમ મુજબ ખીજે દિવસે સાંજરે કથા શરૂ થઈ; પણ કથા અવલુમાંથી મજા ઉડી ગઈ હતી. શિષ્યનું શરીર કલાન્ત અને વદન ભારે તથા અમિત લાગતું હતું. કારણ શોષતા અવલુકોને જણાયું કે અન્યોની ઉદરથી સંભાળ કરવામાં શિષ્યને આખી રાતનો ઉગ્મગરો થયો હતો ને તેથી આંખો નિર્જીવ લાગતી હતી બધાએ નિઃશ્વ કર્યો કે "ઠીક ત્યારે. શિષ્યનું હમેશનું દુઃખ ટાળવા એક બિલાડી લાવી આપવી. તોજ અન્યો સહીસલામત છે એવું જાણી શિષ્ય આરામ લઈ શકશે. કારણ કે અન્યો ગુરુજને ધણા બહાલા છે ને તેમની ઉદરથી રક્ષા કરવાની છે."

તેટલા માટે બિલાડી આવી; પણ બિલાડીના આવવા સાથે ખીજ

વારસનો છોકરો હતો ને બીજા હાથે એક ત્રણ વરસનો છોકરો વળગેલો હતો : ને આ છોકરાના કીકીઓમાં ઘુન્દાની નાચતી આંખોનું પ્રતિબિંબ હતું તો તેના વદન ઉપર તેના આપની મીઠાશ હતી.

ગુરુને જોતાવેંતજ પૂર્વની સ્મૃતિ તેના મસ્તકમાં ઉભરાવા લાગી : તેણે પોતાને પોતાના ગુરુ આગળ શ્લોક શીખતો જોયો, ને તે પોતે સંન્યાસી થવાનો હતો એ યાદ આવ્યું; તેણે પોતાને તપ કરતાં જોયો, ને તે પોતે તપસ્વી થવાનો હતો તે યાદ આવ્યું; તેણે પોતાને તથોવનમાં પ્રજા સાથે જીવન ગાળતો જોયાં; અને પૂર્વ સ્મૃતિઓના એકાએક ભારથી તે ચમક્યો, ગુરુજીના ચરણકમળમાં પડ્યો. બીની થયેલી ધુજથી આમતેમ આરોઢવા લાગ્યો અને મુક્તકંઠે કહેવા લાગ્યો :

“ આ બધુંજ આપના અન્ય માટે બન્યું, એ ગુરુજી ! આ આપના અન્ય માટે બન્યું જોઈર નિવારવા બિલાડી લાવવામાં આવી; બિલાડી પાળવા ગાય લાવવામાં આવી; ગાય પાળવા ઘુન્દા આવી; મારી જીંદગી બચાવવા હું તેને પરણ્યો ; અને આ બે બાળક : બધુંજ આપના અન્ય માટે, ગુરુજી ! બધું આપના અન્ય માટે ! ”

આર. એ.

સત્ય

એક પડસાળમાં ચાર માણસો બેઠા હતા અને તત્ત્વજ્ઞાનની ત્રીણી બાબતો ઉપર વાદવિવાદ કરતા હતા. દરેક જણ પોતાના દષ્ટિબિન્દુથી સત્ય કહ્યું કરતો. દરેક જણ તકરાવતા સારા મુદ્દા મૂકતો અને ચોક્કસપણે ધારતો કે તે અચૂક ખરો છે. તકરાર વધી ને ગરમ થઈ. એકાએક એક જણ બીજે કંઈ પ્રેરણા થઈ હોય તેમ ઉઠ્યો અને બોલ્યો, “ મને એક વિચાર મૂક્યો છે ”—ને તેણે તેની ખુરશી ઓરડીની મધ્યમાં મૂકી.

(ટૉલ્સટૉયની એક વાર્તા ઉપરથી)

(એક ધરડો સુતાર ઝોસરીમાં ખાટીઆં ધડે છે ; ધરના ધણીનો સાત વરસનો છોકરો તેને જોઈ રહ્યો છે.)

છોકરો—વાહ, તમે કેવું મજેનું કામ કરો છો ! તમારું નામ ?

સુતાર—મારું નામ ? અગાઉ લોક મને મોતીઓ કહેતા, હવે મોતીચંદ કહે છે ને માન સાથે બોલાવું હોય તો મોતીચંદભાઈ કહે.

છોકરો—મોતીચંદભાઈ, તમે કેવું મજેનું કામ કરો છો ?

સુતાર—જ્યાં ત્યાં કામ કરવું પછી ભલે તે સારું હોય.

હોકરો—તમારે આવી ઝોસરી છે ?

સુતાર—મારા ઘરને ? બેટા, અમારે ઝોસરી છે પણ આની જોડે સરખાવતાં કાંઈ વિસાતમાં નહીં. ઝોસરી છે પણ ખારી ખારણા ન મળે. જો તું ત્યાં આવવાનો હોય તો તને અંધારૂં ઘોર લાગે, મારે એવી ઝોસરી તો છે—

હોકરો—તમે તો મસ્કરી કરો છો ના, ખરું કહોની. તમારે આવી ઝોસરી છે કે નહીં ? મારે જાણવું છે.

સુતાર—બેટા, અમારા જેવાને આવી તો ઝોસરી રી રીતે હોઈ શકે ? અમારા માથા ઉપર એક છાપડું સરખું હોય તો પણ અમારું મોટું મોટું બાજુ; અને તું “ઝોસરી” ની વાત કરે છે ! મથા ઉનાળાથી હું છાપડું કરાવવાનો વિચાર કરું છું. હમણાંજ મેં થુલું ઉકેલી નાખ્યું; પણ નવું પૂરું થયું નથી, અને એમને એમ સડપા કરે છે અને બીજાસથી ખવાઈ જાય છે.

હોકરો—(આશ્ચર્ય) પણ એવું શા માટે ?

સુતાર—એવું શા માટે ? કારણ કે છાપડું કરાવવાની મારી શક્તિ નથી

હોકરો—વગી અમારે ત્યાં કામ કરવાની શક્તિ તો છે !

સુતાર—તમારે માટે હું કામ કરી શકું છું, પણ મારે વારતો નહીં.

હોકરો—શા માટે નહીં ? મને સમજ ન પડી. સમજાવોને.

સુતાર—તું મેટી મધ્ય એટલે સમજીશ—તમારું કામ હું કરી શકું છું, પણ મારું કરી શકતો નથી.

હોકરો—પણ એવું શા માટે ?

સુતાર—કારણ કે એ માટે મારે લાકડાં જોઈએ છે, ને મારી પામે નથી. મારે વેચાતાં લાવવાનાં છે. ખરીદવા માટે મારી દને કશું નથી. મ્યારે હું અહીં મારું કામ પૂરું કરી રહું, અને તારી જા મોજે

હાલના પ્રયત્ન પરથી થોડા સમયમાં તેઓ જાણી શક્યા છે કે, અનેક વર્ષોમાં જે બચકર મનુષ્યદાનિ થઈ છે તે ઘટિત ઉપાયોથી થઈ શકી હોત. પ્રગોમાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે કે અમુક પ્રાંતે યોગ્ય સાવચેતી રાખવાથી મૃત્યુનું પ્રમાણ એકદમ ઓછું થયું છે. તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે, આજ સુધી પાંચ બાળકોમાંનું એક બાળક બાર મહિના બાંદર જ મરતું હતું તે કેવળ નિષ્કાળજીપણાથી, અજાનતાથી અને દેવના અવલંબી રહેવાની ઘાતકી દેવથી જ. જર્મનીના લોકોની પ્રથમ એવી માન્યતા હતી કે, ‘નાના બાળકો નાની ઉંમરમાં મૃત્યુ પામે એવી ઇશ્વરી યોજના છે. પૃથ્વી પર વાળખી કરતા વિશેષ મનુષ્ય થવાં ન જોઈએ એવી તેની ઇચ્છા છે. એ ઇચ્છાનુરૂપ નાલાયક (paait) બાળકોનો તેજ સહ કરે છે.’ સુદેવે હવે એ સમજ દૂર થઈ છે. હવે લોકો એક તરફ તંત્ર જતા થયા છે કે, ઇશ્વર નાની વયમાં મરવા માટે કોઈને જન્મ આપતો નથી. બાળકોના મૃત્યુનું ખરું કારણ માતાપિતાની નિષ્કાળજી ઉપરાંત શૂન્ય અને તાલ્લે ખોરાક, સ્વચ્છ હવા અને નિરોગી જળનો અભાવ એજ છે. બાળકોના મૃત્યુ સાથે ઇશ્વરી યોજનાનો કશો સંબંધ નથી.

આ રાષ્ટ્રિય આપત્તિ દૂર કરવા માટે જર્મનીમાં જુદી જુદી સંસ્થાઓ સ્થાપન થઈ છે, અને તે અનેક દિશામાં પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રયત્નો દિશાઓ જે કે જુદી જુદી છે તોપણ તે સર્વનું દલિબિન્દુ એક જ છે અને તે સાધ્ય થાય તે માટે જર્મન રાજેનશાહ ક્યસર અને રાજેનશાહ બાલુએ તેની આગેવાની સ્વીકારી છે. વીમેન્સ પેટ્રિઆટિક એસોસિએશન (Womens Patriotic Association) કાર્યવાહક સભાને તા. ૧૧ મી નવેમ્બર ૧૯૦૪ ના રોજ ક્યસરે એક પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં તેણે લખ્યું છે કે, “નાની ઉંમરનાં બાળકોના આરોગ્યના વિષે પુષ્કળ લોકે ધ્યાન આપતા નથી તે અતિ શોચનીય છે. મારી અંતઃકરણપૂર્વક એવી ઇચ્છા છે કે, એ સ્થિતિ સુધારવા માટે સરકારી અગ્રણીઓ અને તમારી સંસ્થા જેવી પરાંપકારી સંસ્થા જે પ્રયત્ન કરે તે પૂર્ણ રીતે યશસ્વી થાવ. તમારી એસોસિએશનની વ્યવસ્થા અતિ ઉત્તમ છે, અને મને પુરેપુરો વિશ્વાસ છે કે આ કામ માટે રાખેલા સરકારી અધિકારી અને નોકરો સાથે જે તમે હજામળીને કામ કરવા લાગશો તો આ દેશકાર્ય સિદ્ધ થશે.” આ પરથી આ વિષય સંબંધી ક્યસરને દેશની પ્રજાસંવર્ધનની કેટલી લાગણ તે સહજ ધ્યાનમાં આવે તેમ છે.

પરંતુ, કદ વધારીને જ સંતોષ ન માનતાં સુવાઝનામાં ઉપ-
યોગી તેમજ રસિક વસ્તુઓ આપી તેના અપવધે એટલા માટે એક
નવિન યોજના ઉભી કરી છે. તેને અમલમાં મુકવાને હવે એકાદ
મહિનાની વાર છે, છતાં અમને ખાતરી છે કે જ્યારે તે અમલમાં
આવશે ત્યારે સુવાઝ છતાં વાંચ્યા વિના તમારાથી રહેવાશે
નહીં. પણ તે માટે અત્યાચ્છી ઓલવું ડહાપણબરેલું ન કહેવાય.

પણ, અમે જો કાંઈ કહી શકીએ તો એ છે કે ભલે તમે સુવા-
ઝના પાસે ઉપયોગી ને રસિક વસ્તુ તેમજ કદમાં વધારે માગો :
ભલે તેની તુલના કરવામાં જરા સખત કસોટી કરો; પરંતુ, જ્યારે
ઉપરની સરતો ઘણે અંશે પાર પડવા વારે' આવશે ત્યારે તો તમે
તેને બનતી બધી રીતે મદદ કરવાની જોખમદારી માથે ખુશીથી લેશોને?

સુવાઝ છતાં વધારે ફેલાવો કરવા માટે એક કરતાં ઘણાં
કારણો છે : ખરું છે કે તેને પ્રસિદ્ધ કરનાર વર્ગ સાદારોનું મંડળ
નથી; ખરું છે કે સેવા કરવાની તેની શક્તિ જોઈએ તેવી ખીલેલી
નથી—છતાં, સેવા કરવાની તેની ખરા દિલની ઉમેદ છે. અને શું હૃદયના
ભાવ સાધનો કરતાં ચઢીઆત્મા નથી? તમે મદદથી એ લાવોને
ચોપણ આપશો, એવી સુવાઝનાની આર્યના છે.

સુવાગ્-છના

પુ. ૧ હું.

નવેમ્બર, ૧૯૧૬

અંક ૭ મે.

નૂતન વર્ષ

નવિન વર્ષ સાથે નવિન આશા. વધતા બાલકની ગતિ જોઈ કોને આનંદ થતો નથી ? હિંદ હવે માણસની ગતિથી ચાલવાનું શરૂ કર્યું છે; વર્ષે વર્ષે તે વધારે ને વધારે મજલ કાપતું જાય છે. તેના બાલકોનાં લોચન નવા પ્રકાશથી અંજવા લાગ્યાં છે. વિવિધતાને ઠેકાણે એકતા, દેશને ઠેકાણે હેત, વૈરને ઠેકાણે લાતૃલાવ, લિજ્જતાને ઠેકાણે અભેદ-એમ અનેક દૈવી ગુણોનો સંચાર અદ્વૈતપણે તેના હૃદમાં થયાં જાય છે. આ ગુણો ટકાવી રાખવાનો અને ખીલવવાનો ઘણાં લાંડુઓએ-જેમના પવિત્ર મન ઉપર સૂર્યનો પ્રકાશ પડ્યો છે તેમણે- નિશ્ચય કર્યો છે. આ પ્રકાશ ધીમે ધીમે વધતો જાય છે, એ આ કાળનું શુભ ચિહ્ન છે, તેની નોંધ આજના માંગલિક પ્રસંગે લેવી જોઈએ.

પણ દેખીતી રીતે તો બહારની દુનિયા વૈરના અગ્નિમાં થઈ મૈત્રીલાવની ચાંદનીમાં વિદ્રામ લેવા મથી રહી છે ; પરદેશમાં વસતા બંધુઓ લેહના અને કલેશના તીખા અનુભવો લઈ, વધારે દુઃખ, મજબુત અને સાચી પ્રગતિનો રસ્તો જોળી રહ્યા છે; ત્યારે આપણે શું કરીશું ? જ્ઞાતિઓના નાના મોટા અઘડાઓમાં લટકીશું ?-અજ્ઞાનની પથારાયલી છાયાને જ વળગી રહીશું ?-અંધશ્રદ્ધાના ફાંસામાં; ઘણી વખત તો ધર્મ કહેવાતાં અધર્મનાં ઓટાં તાણમાં તપી રહીશું ?-નિરુત્સાહી, વતખલગી, સત્વહીન પડી રહીશું ? યુગનો વીરધર્મ કહે છે, “ના.” ભાવિના પગથાળે લબ્ધ મેદાંન ઉઘાડું છે; એ મેદાનમાં પ્રવેશ કરવો યા શિથિલતામાં ઉભા રહેવું, એ આપણી મુનસૂરી ઉપર છે.

તેથીજ વિચારકોનું માનવું છે કે વધુ નહીં તો ઝાઝમાં ઝાણું લખતાં-વાંચતાં તો દરેક માણસને આવડવુંજ જોઈએ. એટલા અલ્પ જ્ઞાનથી પણ માણસને ખેનસીજી રાખવો, એના જેવું પાપ કહીએ તો પાપ અને જે કહીએ તે અનિષ્ટ ખીલું કાંઈ નથી.

જ્યારે હિંદના આગેવાનો હિંદના લાભ માટે પૈસાનો વ્યય કરતા અમુક અમુક રસ્તાઓ ખતાવે છે, ત્યારે ઘણા ઘણા વાંધા ખતાવવામાં આવે છે. જે કુળવણી એ મોટામાં મોટી અગત્ય હોય-અને છે એવું જે ખરા દિક્ષથી કહેવામાં આવતું હોય, તો શું તેના ખર્ચના રસ્તા ન સૂઝે? અમને નથી લાગતું કે તેનો જગજ નકારમાં દઇ શકાય. ઉદ્યોગ અને ખીજી રાજદારી બાજતો માટે પણ ઘણો અસંતોષ જગજહેર છે. પણ અહીં એ માટે વિવાદમાં ન કિતરતાં અમે એક આત્મજીવાલમ્બની વાત કહેવાનું વાજપી ધારીશું.

પ્રાન્તિક પરિપક્વતા અગર બાકી રહેલી ત્રણ પરિપક્વતા કરાવો જુઓ. તમને નથી લાગતું કે કેટલાક દેરાવતું પરિપાલન આપણે પોતે-ખીજની મદદ વગર ચાલો અન્યની કબજ વગર-કરવા ધારીએ તો કરી શકીએ એમ છે? જ્યાં સુધી આપણે સમ્યાઈનું, ખરા મનુષ્યત્વનું, મોટેથી બોલાવાની પ્રીતિનું નહીં પણ હૃદયમાં જગતી પ્રીતિનું પાલન કરીશું નહીં, ત્યાં સુધી આપણને અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિનાની સ્થિતિ માગવાનો અધિકાર શો છે? આ વ્યવહારિક તેમજ આધ્યાત્મિક સત્ય છે; અને તેનું અવલમ્બન કરવામાં જેટલો વિલંબ થાય છે તેટલોજ તેની સિદ્ધિને દિવસ લંબાય છે.

આપણે એક વખત રાષ્ટ્ર ભાવનાના ઉન્નત આદર્શ દૃષ્ટિમાં પરીવી દઈએ; વ્યક્તિ-સ્વાતન્ત્ર્ય કે વ્યક્તિ-વિકાસના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તનો કરા સંકોચ વિના સ્વીકાર કરીએ; નીતિના પાયા ઉપર જીવનની દિવાલો ચણીએ; અને ભાવુભાવના વિશાળ પ્રેમથી હૃદય-સમુદ્રને ખગમળવા દઈએ; તો ઈષ્ટબુદ્ધિ દૂર નથી પણ નજીક છે.

પણ, બધું જોતાં એક વાત ચોક્કસ છે. અમદાવાદનું જીવન પણ છેક હાથનું નથી, અને નમાણાપણાના કે નિરત્સાહીપણાના જે જે કંડકો તેને ચિર નાંખવામાં આપતાં હતાં, તે 'છેક સત્ય નથી. દરેક દેશની વૃદ્ધતા કરતાં તેનું શરીર કેવા તત્વોથી ઘડાયું છે, એ જોવું પ્રથમ જરૂરનું છે. જ્યારે આખા દેશનો વિચાર કરવાનો હોય, ત્યારે તે ક્યાં પોપક તત્વો આપી શકે એમ છે, અથવા તો સ્વદેશ પ્રાપ્તિની સામાન્ય પ્રીતિમાં કેટલું જોડાયેલું છે, એ મારેના નિર્ણય થાય, એટલું પુરતું છે. અમદાવાદ બાંધે દત્તિદાસમાં પોતાનો બાળ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક ભજવશે, એ આશા અશ્વ નથી.

ઉપરની પરિપદો વેળાએ જે જે અગત્યના દરોએ પસાર થયા હતા માત્રો તેવે પ્રમંથે જે જે ડહાપણ, સમતા અને વિવેકપણાથી ભરેલાં ભાવજો થયાં હતાં, તે અહીં આપી પિટપેપણ કરવાની છાંડી નથી. વાંચનાર બન્ધુઓએ ખીજાં છાપાંમાંથી વાંચી લીધાં હશે; જો ન વાંચ્યાં હોય તો તે મેજની વાંચી જવા અમે બહામણ કરીએ છીએ. આપણે તો અહીં ફક્ત કેટલીક ઉડતી મુચનાઓ ફગી જઈએ.

પ્રથમ તો એ વિચાર આવે છે કે જો પ્રમુખીય જીવન જાગરું રાખવું હોય અગર જાહેર પ્રજા ઉપર લોકમત કેળવવો હોય—અને આ બંને ક્યાં વિના કોઈ પણ જાતનો મંત્રીન સુધારો અગર કેરવાર થવો અસંભવિત છે—તો પરિપદોને અંગે કાપમની આવી ચળવળ પદ્ધતિમર નેમજ કાપદેસર થવાની જરૂર છે. આપણામાંના ઘણાઓનો અભિધાય વગર મહેનતે અગર નજીવી મહેનતે મોડું ફળ પામવાની હોય છે, તે કુદરતી કાપદા વિરુદ્ધ છે એટલુંજ નહીં પણ જીવનના ખરા આનંદને દાખી દેનારી છે. માટે જાનનો પ્રકાશ ફેલાય એ માટે બની શકતી બધી રીતે અને બની શકતા બધા ઉપાયોથી પોપક અને વિશુદ્ધ વિચારો જનસમાજમાં ફેલાવવાની જરૂર છે. જનસમૂહને શિક્ષિત કરવાનો આ એક ઉત્તમ રસ્તો છે અને જો કે પશ્ચિમમાં પણ નેતાઓની જુદીજ સમુદ્ધેને દોરવામાં ફતેહ-મંદ નીવડે છે, છતાં દોરાનાર સમૂહ પોતે ક્યાં જાય છે, એ કોઈક સારા પ્રમાણમાં સમજે છે. આ ઉપરથી એક બીજી જરૂરિયાત માટે વિચાર આપોઆપ પ્રાપ્ત થાય છે: જુદીનું અમુક પ્રમાણ પણ વિકાસ પામ્યા વિષે આવો ઉપચારીયા શિક્ષણની શી અસર થવાની ?

તેથીજ વિચારકોનું માનવું છે કે વધુ નહીં તો ઝાઝામાં ઝાણું લખતો-વાંચતો તો દરેક માણસને આવડવુંજ જોઈએ. એટલા અલ્પ જ્ઞાનથી પણ માણસને એનસીજ રાખવો, એના જેવું પાપ કહીએ તો પાપ અને જે કહીએ તે અનિષ્ટ ખીલું કાંઈ નથી.

ન્યારે હિંદના આગેવાનો હિંદના લાભ માટે પૈસાનો વ્યય કરવા અમુક અમુક રસ્તાઓ ખતાવે છે, ત્યારે ઘણા ઘણા વાંધા ખતાવવામાં આવે છે. જે કેળવણી એ મોટામાં મોટી અગત્ય હોય-અને છે એવું જો ખગ દિવથી કહેવામાં આવતું હોય, તો શું તેના ખર્ચના રસ્તા ન સુએ? અમને નથી લાગતું કે તેને જવાબ નકારમાં દઇ શકાય. ઉદ્યોગ અને ખીછ રાજદારી બાબતો માટે પણ ઘણો અસંતોષ જગજાહેર છે. પણ અહીં એ માટે વિવાદમાં ન કિતરતાં અમે એક આત્મઉપાલમ્બની વાત કહેવાનું વાજબી ધારીશું.

પ્રાન્તિક પરિપક્વતા અગર બાકી રહેલી ત્રણ પરિપક્વતા ફરાવો જુઓ. તમને નથી લાગતું કે કેટલાક ફરાવનું પરિપાકન આપણે પોતે-ખીજની મદદ વગર ચાતો અન્યની ડખત્ર વગર-કરવા ધારીએ તો કરી શકીએ એમ છે? ત્યાં સુધી આપણે સમ્યાધતું, ખરા મનુષ્યત્વનું, મોટી બેલાવાની પ્રીતિનું નહીં પણ હૃદયમાં જાગતી પ્રીતિનું પાલન કરીશું નહીં, ત્યાં સુધી આપણને અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યા વિનાની રિયતિ માગવાનો અધિકાર શો છે? આ વ્યવહારિક તેમજ આધ્યાત્મિક સત્ય છે; અને તેનું અવલમ્બન કરવામાં જોડસો વિલગ થાય છે તેટલોજ તેની સિદ્ધિના કિંવસ લંબાય છે.

આપણે એક વખત રાષ્ટ્ર ભાવનાના કિત્ત અદર્શ દૃષ્ટિમાં ધરેલી દઇએ; વ્યક્તિ-સ્વાતન્ત્ર્ય કે વ્યક્તિ-વિકાસના ધાર્મિક સિદ્ધાન્તનો કશા સંકોચ વિના સ્વીકાર કરીએ; નીતિના પાપા ઉપર જીવનની દિવાલો ચણીએ; અને બાતબાવના વિશાળ પ્રેમથી હૃદય-સમુદ્રને ખજાજવા દઇએ; તો ઈશ્વર પ્રેમ નથી પણ નજીક છે.

પરીક્ષા

(એક વાર્તા)

વિકારહેતો સતિ વિક્રિયન્તે યેષાં ન ચેનાંસિ ન ઇવ ધીરા

બિપિનબાપુના પિતા પૂર્વે બંગાળના એક ધનવાન જમીનદાર હતા. તેઓ અંગ્રેજ સારી રીતે ભરણ હતા અને પોતાના ગામમાં અંગ્રેજ ફેશનમાંજ રહેતા હતા. જ્યારે બિપિનબાપુ એમ. એ ની પરીક્ષામાં પાસ થયા ત્યારે તેમના પિતાએ તેમને કહ્યું—“ મહે તમને સારી રીતે બણાવ્યા ગણાવ્યા છે. હવે તમારો નિર્વાહ તમારે ચત્રાવવો જોઈએ. મદારી ઈચ્છા છે કે હવેથી તમારા ભરણ પોષણનો ખાર મદારી પર ન પડવો જોઈએ. ”

બિપિનબાપુ સ્ત્રી પુત્રને લઈને કલકત્તે આવ્યા કેટલાક મહિના સુધી તો પોતાની પાસેના રૂપિયાથી અને પછી પોતાની સ્ત્રીનાં ધરણાં વેચી તેમણે ધરનો ખર્ચ ચલાવ્યો, પણ જ્યારે આમ થવામાં અડચણ પડવા લાગી ત્યારે તેમણે મેસર્સ એલ્ગિન એન્ડ કો. માં ખજાનચી તરીકેની દર મહિને રૂ. ૪૦) ની નોકરી સ્વીકારી લીધી બિપિનબાપુ શિક્ષિત અને ઉચ્ચ કુળના હોવાથી તેને જમીનગીરી દેતી પડી નહોતી. ૭ વર્ષની અંદર બિપિનબાપુનો પગાર ૬૦ રૂપિયા સુધી પહોંચ્યો. પરંતુ આ વધારાની સાથે તેમના ધરનો ખર્ચ પણ વધી ગયો. તેમના કુટુંબમાં બે પુત્રનો વધારો થયો. આ ૭ વર્ષમાં બિપિનબાપુએ મારી આગચણ અને શાંત સ્વભાવથી પાડોશી ઉપર સચોટ છાપ પાડી હતી. બિપિનબાપુ કાયદા જણાવવાથી તેમને તેમના મહેલાના મ્યુનિસિપલ કમીશનર ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા.

એક દિવસ બિપિનબાપુ કચેરીમાં બેઠા બેઠા કામ કરતા હતા— એટલામાં એક અંગ્રેજ તેમની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો :— “ મદારાજ ! આપનું નામ બિપિનચંદ્ર મલિક છે ? શું આપજી મ્યુનિસિપલ કમીશનર છો ? ” બિપિનબાપુએ ‘હા’—કહીને તેમને પાસેના ઓરડામાં

બેસવાનું કહ્યું. ઓફિસનું કામ સમાપ્ત કરી તેઓ તેમની પાસે આવ્યા. અંગ્રેજ મહાશય મિ. લાયને બોલવું શરૂ કર્યું:—“અપિનબ્રાથુ ! હું ઓવર્ન એન્ડ કો. તરફથી આવું છું. મહારી આટલીજ પ્રાર્થના છે કે આપ કૃપા કરીને આ કંપનીને સડક પર પત્થર પાથરવાનો કંટ્રાક્ટ સરકાર પાસેથી અપાવશો. જે આપ આવતી સભામાં અમારી કંપનીની શિફારસ કરશો તો અમે તમારો ઉપકાર માનશું. ઓવર્ન એન્ડ કો. ઘણી મજૂરી છે; વળી આ કંપની દરેક કામ પ્રમાણિકતા અને કાળજીપૂર્વક કરે છે; તેમજ સડક પર પાથરવાના પત્થર અમારે ત્યાંથી જોટલા રસ્તા મળશે તેટલા ખીજો ક્યાંયથી નહોં મળે.”

અપિનબ્રાથુ—“મહાશય ! થોડા દિવસ પછી મ્યુનિસિપાલિટી દરેક કંપનીને પત્થરના દર પૂછશે. એ વખતે જે આપને ત્યાંથી સારા પત્થર સસ્તે ભાવે મળશે તો જરૂર આપનેજ કંટ્રાક્ટ મળશે.

મિ. લાયને—“આપનું કહેવું સાચું છે. આપ મ્યુનિસિપાલિટીનું અંત કરણપૂર્વક દિત આહો છો એ જોઈને મને ખડું જ આનન્દ થાય છે; પરંતુ અમે વેપારી છીએ. જે અમે આપનું દિન ન જોઈએ તો અમારું કામ ચાલે નહોં. વળી આપનો વખત કિમતી હોવાથી અમારી માંથે નાહક બકવાદ કરવામાં આપ તે ગુમાવી શકો નહોં, તેથી અમારે આપને તેના બદલામાં કંઈક આપવું જોઈએ. અપિનબ્રાથુ વળી આપને તો કુટુંબનું પણ બરણપોષણ કરવાનું છે, તેથી જે આપ અમારી પાસેથી કંઈ લેા તો તે ખિલકુલ અમેજ્યમણારો નહોં. બ્રાથુસાહેબ ! અમે આપને ૫૦૦ પાંચસો રૂપીઆ આપીશું.”

અપિનબાપુ—“ મિ લાયન ! આજ સાંજે મ્હારે અગત્યનું કામ છે મને મગવાની કંઈ જરૂર નથી હું આપનું આ કામ કરી શકીશ નહીં ”

મિ લાયન ચાલ્યા ગયા અપિનબાપુને વિચાર આવવા લાગ્યા પાચસો તો મ્હારા જેવાને ધણા છે ફક્ત ઈશ્વર જ જાણે છે કે મને રૂપીયાની કેરી જરૂર છે પરંતુ રૂપીયાને માટે હું અત્યુચિત કામ નહીં કરું

અપિનબાપુએ પોતાની સ્ત્રીની બિમારી વખતે નેમીચંદ મારવાડી પાસેથી રૂ. ૩૦૦) ઉછીના લીધા હતા. કચેરીએથી પાછા ફરતી વખતે અપિનબાપુ દુઆ મારવાડીની દુકાન પાસેથી નીકળ્યા નેમીચંદના ગુમાસ્તાએ તેમને બોવારીને કહ્યું—“ બાપુ સાહેબ ! દુર્ગાપૂજા પહેલાં અમારું ઋણ અદા કરી-દેજો, નહીં તો પછી નોગીસ મોકલવી પડશે ”

અપિનબાપુ ચિતામાં પડ્યા “ આરી મરીમીથી તો મરવું હમન જરૂરજો સાહે, પણ અગત્ય કામ કરીને હું મ્હારા ઉચ્ચ કુળને કનકિત નહીં કરું ” અપિનબાપુ ઘેર પહોંચ્યા, પણ આજ સ્ત્રી કે ડોકરો કોઈ તેને પ્રસન્ન કરી શક્યા નહીં “ નેમીચંદનું મર્ગ બરવાનું છે અને દુર્ગાપૂજાને માટે ડોકરાઓને પણ થોડીઘણી ચીજો લઈ દેવાની છે ” આ બે વિચારો તેના મગજમાં ધૂમતા હતા અપિનબાપુની સ્ત્રી તેના મનની વાત જાણી ગઈ, તેણે બાપુને પૂછ્યું—‘ શું કંઈ ઉપાય સૂઝ્યો નથી ? ’ બાપુએ કહ્યું “ હા, એક રસ્તો છે એક માણસે મને પાચસો રૂપીઆ આપવાનું વચન આપ્યું છે, પરંતુ આ પાંચસોના બદલામાં મ્યુનિસિપલ સભામાં મ્હારે તેની શિક્ષારસ કરવી પડશે ૫૦ રૂપીયાની મદદથી કર્જ અદા થશે, ડોકરાઓને માટે પણ થોડી ઘણી ચીજો લઈ શકારો અને થોડા રૂપીયા બચશે પણ ખરા પરંતુ આ પાંચસોના બદલામાં મ્હારે ફગની કીર્તિ ખોવી પડશે, મ્હારી નામના માગીમાં મળી જશે, મ્હારી ઇમાનદારીને કનક લાગશે પરંતુ આપણે નિર્ધન લોકો નામનાને શું કરીએ ? કહો તમારી શું સલાહ છે ? ”

બાપુની સ્ત્રીએ કહ્યું—‘ નહીં, નહીં, હું આપને કંઈ ખોટું કામ કરવાની સલાહ નહીં આપું મ્હારી પાસે જે કંઈ છે તે સઘળું વેચીને કર્જ શીટાડો આમ નિરાશ ન થાઓ ઈશ્વર આપને સહાય થશે ”

અપિનબાપુને આખી રાત ઉઘ ન આવી. મન ચિંતાતુર જ રહ્યું તેનો મ્હેરો ફિક્કો પડી ગયો. મિ. લાયન ફરી એકવાર અપિનબાપુ પાસે આવ્યા. એક દિવસમાં તેના મ્હેરામાં આટલો ફરક પડેલો જોઈ તેને આશ્ચર્ય થયું. તેણે આગલી વાત ફરી ચર કરો. તે અપિનબાપુને સમજાવવા લાગ્યા કે આ લાંચ ન કહેવાય. અપિનબાપુ વચ્ચે વચ્ચે ટીકા કરતા હતા, પણ છેવટ સુધી તેઓ ચલાયમાન થયા નહોં. અંતે તેમણે કહ્યું—“મિ. લાયન! આપે મ્હારે વિશે જો જો સાંભળ્યું છે તે સત્ય છે. આપ મ્હાઈ દિલ ચાહોછો તો હું આપને મ્હારી યોડી હકીકત કહી સંભળાવીશ. મ્હારા બાપ એક ધનવાન જમીનદાર છે. બ્યારે હું ન્હાનો હતો ત્યારે જો મીજ હું માગતો તે હાજર થતી. મ્હેં પ્રિસિડેન્સી કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો છે. બ્યારે હું વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે મને ઉચ્ચ કુળનો ગર્વ હતો અને હજી પણ છે. એ વખતે મને પૈસાની ખિલકૂલ દરકાર ન્હોતી, મ્હાઈ મન બલ્લવા તરફ જ હતું. મ્હેં વીશ વર્ષની ઉમરમાં એમ. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરી. પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી મ્હારા પિતાએ મને મ્હારો નિર્વાહ કરી લેવા કહ્યું તે બનાવને છ વર્ષ વીતી ગયાં છે. આ છ વર્ષમાં મ્હેં બહુ કુઃખ સહન કર્યું છે. કુટુંબનું બરણપોષણ કરવાને મ્હેં સધળા ભોગવિલાસ છોડી દીધા છે. આ છ વર્ષમાં મ્હારા સધળા વિચાર ફરી ગયા છે. હવે મને સમજાયું છે કે ઉચ્ચ કુળનો ગર્વ કરવો નકામો છે. ઈમાનદારી અને સદ્ગુણથી કામ ચાલી શકતું નથી. જે શિક્ષણ દ્રબલાવી આપતું નથી તે શિક્ષણ કંઈ કામતું નથી. કેવળ ધનથી જ માણસ સુખી અને માનને પાત્ર થાય છે; પરંતુ મિ. લાયન! આટલું છતાં મ્હેં મ્હારા ઉચ્ચ વિચારો છોડ્યા નથી, હજી પણ મને મ્હારા ઉચ્ચ કુળનો અને ઈમાનદારીનો ગર્વ છે. હું એક સાધારણ મનુષ્ય છું છતાં પણ હું મ્હાઈ મનુષ્યત્વ વેચવા માગતો નથી. જો હું ઉચ્ચ કુળનો ગર્વ અને ઈમાનદારી છોડી દઉં તો મ્હારે માટે આ સંસારમાં કંઈ રહેશે નહોં. મ્હેં નિશ્ચય કર્યો છે કે હું આપની લાંચ સ્વીકારીશ નહોં. ગમે તે થાઓ પણ હું સમ્પ્રાઈ અને સદ્ગુણનો રસ્તો છોડીશ નહોં.”

આ સાંભળીને મિ. લાયન બોલ્યા.—“અપિનબાપુ! હું ગમે તેટલો નીચ હઉં પણ આપને સત્ય પથથી વિચલિત કરવાનો હવે કદિ પ્રયત્ન કરીશ નહોં.”

એક અઠવાડિયા પછી મિ. લાયન અને મિ. રમેડ (ઑર્વર્ન એન્ડ કે. ના મેનેજર) એક આગમોટમાં ગુસાફરી કરતા હતા. ભોજન કરતી વખતે એક દિવસ તેમણે અગ્રેજી રૂસમાં સળગ થયેલા એક બંગાળી બાણને દીધા. મિ. લાયન અને મિ. રમેડ ને વાતચિત કરી રહ્યા હતા તે આ બંગાળી બાણ સાંભળી ચક્રતા હતા. મિ રમેડે કહ્યું-“ મિ. લાયન ! આપ દાર્ડલિંગ જાઓછો અને હું જઈશું વિલાપત. કદાચ આપણે ફરી ભેગા થઈ શકીશું નહીં, એટલા માટે આપ ખજાનચી તરીકે કોઈ પ્રમાણિક માણસને શોધી કાઢો તો સારૂ. કેવેન્ડ્રનાથ બાણના ગુજરી જવાથી આ જગ્યા હજી સુધી ખાલી પડી છે. ’

મિ. લાયને જવાબ આપ્યો-“ જે બપિનબાણુ વિશે મેં આપને વાત કરી હતી તે આ જગ્યાને માટે ઘણાજ લાયક છે. તે બુદ્ધિમાન તો છે જ; પણ સાથે તેટલાજ પ્રમાણિક છે. કેવેન્ડ્રબાણુએ તો કેવળ પચાસ હજારની જમીનગીરી આપી હતી પણ હું તો તેમને માટે બે લાખની જમીનગીરી આપવાને તૈયાર છું. એટલા દુઃખમા પણ એમણે ૫૦૦ રૂપિયા લેવાની ના કહી. ”

બંગાળી બાણુ ને ભોજન ન આવવાથી મમાચાર પત્ર વાંચી રહ્યા હતા તે આ સાંભળીને જગમગમગાયા. પોકેટબુક ટાળીને તેમણે અંદર કંઈ લખી લીધું.

બપિનબાણુ દુર્ગાપૂજને વખતે જિમાર પડ્યા. જિમારીમાં તેમને લાગ્યું કે તેઓ ઇસ્પતાળમાં પડ્યા છે, અને તેમનાં છોકરાં દુઃખનાં માર્ગી આમનેમ ફરી રહ્યાં છે. બપિનબાણુએ આંખ ઉઘાડીને કહ્યું :- ‘ હું ક્યાં છું ? ’ તેમણી સ્ત્રી પાસેજ હતી. તેણે જવાબ આપ્યો:- “ આપ ઘરમા જ છો. ડાક્ટર સાહેબ કહેતા હતા કે હવે આપ જરૂરી સાળ થઈ જશો. ”

બપિનબાણુએ કહ્યું-“ તમે ડાક્ટર સાહેબને શું કામ બોલાવ્યા ? કર્જમાં તો હું ડૂબી ગયો છું. છોકરાંઓને માટે પણ કંઈ ચીજ હું ખરીદી શક્યો નહીં; તમારી માએ જે રૂપિયા મોકલ્યા હતા તે પણ તમે ખર્ચાં નાંખ્યા. ”

શ્રી કંઈ ઉત્તર આપે ત્યાર પહેલાં તો છોકરાંઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં;

તે બધાંની સારાં લૂગાં પહેર્યા હતાં, અને સાથે રમકડાં પણ લાવ્યાં હતાં. આ જોઈને બપિનબાણુને ઘણું આશ્ચર્ય થયું. તેમણે કહ્યું—“હું સાંભળે તો થઈ જઈશ, પણ આ વિચિત્ર લીલા જોઈને મહાઈ મન રિયર નહીં રહે.” બપિનબાણુની સ્ત્રીએ કંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહોતો, પરંતુ એક રસીટ લાવીને બાણુ રહામે ધરી અને હસતાં હસતાં બોલી—“બુઝો, આપણું બધું કળે ચૂકવાઈ ગયું છે.” એમ કહીને બપિનબાણુના હાથમાં એક તાર મૂક્યો—“પૂજા ખર્ચેને મારે એક હજાર રૂપિયા તારથી મોકલ્યા છે. તમારા પિતા’ બપિનબાણુ કંઈ બોલે ત્યાર પહેલાં તેની સ્ત્રીએ બોલવું શરૂ કર્યું—“મહારે એક બીજી વાત પણ કહેવાની છે. હોકરાંઓને તો બધી ચીજ મળી ગઈ, પણ કહો તો ખરા કે મને આપ આ સમાચારના બદલામાં શું આપશો?” પછી તેણે બપિનબાણુને એક ચિઠ્ઠી આપી. તેમાં લખ્યું હતું—“બપિનબાણુ ઔાવનં એન્ડ કો. માં ખજાનચીની જગ્યા ખાલી છે. એ જગ્યાએ હું તમારી નિમણૂક કરું છું. મહેને આશા છે કે તમે આ નિમણૂકનો અસ્વીકાર કરશો નહોતો. જમીનગીરી દેવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી. હમણાં તો તેમને માસિક રૂ. ૧૫૦ મળશે, પણ જ્યાં સુધી તમારો પગાર રૂ. ૧૦૦૦ સુધી પહોંચે નહોતો ત્યાં સુધી તેમને રૂ. ૧૨૫૦ નો વધારો મળશે. તમારો રમેક, મેનેજર, ઔાવનં એન્ડ કો.”

બપિનબાણુની સ્ત્રી ફરી પણ જવાબ મારે અટક્યા વિના બોલી—
“આપને યાદ છે કે મહે આપને એક વખત કહ્યું હતું કે અમારું નશીબ એકાએક ફરી જશે.”*

જયન્તિલાલ મંગળજી ઝોસા

યજ્ઞ

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

આ ઉપરથી આપણને પ્રતીત થાય છે કે ગીતાકારને પોતાનો માર્ગ ઔપનિષદિક તત્ત્વજ્ઞ ન અને વૈદિક કર્મકાંડ વચ્ચે લેવાનો હતો. ગીતાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ઔપનિષદિક તત્ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં લાવવાનો છે, અને તેમ કરી કર્મ અને જ્ઞાનને એકરૂપ બનાવવાનો છે. ગીતાના પ્રારંભમાં અર્જુનની શંકા એમ પ્રતીત કરાવે છે કે કર્મમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ બન્ને ભિન્ન હતા. અને તે બન્નેને એકત્રિત કરવાનો—એકજ જીવનમાં બન્નેનું પ્રમેલન કરવાનો ગીતા રચનામાં ગીતાકારનો હેતુ લાગે છે.

યજ્ઞની ધમાલ એટલા બધા જોસ જોર ચાલતી હતી કે યજ્ઞને પણ સૃષ્ટિની સાથે લોકોના ભલા-ભાટે સરભ્યથા ગણવામાં આવ્યા:—

પૌશ્વિદાપો મડિના પર્યપદય દક્ષં દધાનાત્રનયન્તીર્યજ્ઞમ્ ।

(ઋગ્વેદ મં ૧૦-મૂ. ૧૧૧)

મહાભારત વખતે પણ આ ભાવનાનું જોર પૂર જોસમાં હતું. ગીતાકાર પણ આ ભાવનાનો ઉલ્લેખ:—

સદયજ્ઞાઃ મજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ મજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસાવિવ્યધમમેવ લોઽસ્ત્વષ્ટકામધક્ ॥

એ શ્લોકમાં કહે છે. યજ્ઞની ભાવનાના આચરણને રાખી તેમાં તત્ત્વજ્ઞાનનું નવું ચેતન રહે છે. અને જ્ઞાનપર-બ્રહ્મપર, ધન્વિપર વિગેરે આધ્યાત્મિકયજ્ઞોને શ્રેષ્ઠ ગણે છે. ખરે યજ્ઞ ગ્રાણ્યે પોતાની જાતની સાથે કરવાનો છે—આત્માથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે.

મહાભારત પછી પણ સંજોગોને અનુસરી યજ્ઞની રીતિમાં ઘણા ફેરફાર થયા છે. વર્ષોના વર્ષો સુધી ચાલનારા યજ્ઞો જતા રહ્યા છે. હવે યજ્ઞો પણ

બહુ ઘોડી સંખ્યામાં અને નાના પાયા પર થાય છે. વખત સર્વનું કારણ છે એ મહા સત્ય પ્રતીત થાય છે.

ત્યારે હવે આપણે કેવા યગની જરૂર છે ? આપણી પ્રગતિનું ધોરણ પ્રાચીન પૂર્વ, અર્ચાચીન પૂર્વ અને પશ્ચિમની “ વિચાર ત્રિવેણી ” ઉત્તર બંધાવું જોઈએ. આખા દેશને-બધ્ધે મનુષ્ય જાતિને યગ જૂગિ કલ્પવાની છે અને તેના હિતમાં નિરતર મગ્યાં રહેવું એજ આપણો ખરો યગ છે. ,

યગની જરૂરીઆત વિશેના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં સ્વામી રામતીર્થ કહે છે કે યગના કૃત્રિમ અગ્નિમાં ધી જરી મોંઘી વસ્તુઓનો નકામો વ્યય કરવા કરતાં લાખો છપતા જૂએ મરતા નારાયણોના જલસામિતે સુકા રોટલાના ટુકડાઓથી કેમ શાંત કરવો નહીં ? એજ ખરૂં હવન છે અને એજ અત્યારે હિંદને જરૂરનું છે. તે વખતે પરિસ્થિતિ જુદી હતી અને અત્યારે જુદી છે. આગળ જતાં કહે છે કે ખરો યગ જ્ઞાનયગ છે. નિરાધાર મનુષ્યને ખાવાનું આપવા કરતાં તેમને કળવણી પ્રાપ્ત કરવા માટે સમયડો કરી આપવી જોઈએ જોથી તેઓ પોતાના નિર્વાહ માટે પોતાની જાત કંપર આધાર સખતાં શીખે. નહીં તો તેઓ આગસુ દુરાચારી અને પરાધર્મી બનશે અને દેશને બાર રૂપ નીવડશે.

યગનું તાર્કિક નિગૂળન કરતાં સ્વામી રામતીર્થ કહે છે કે દેવતા એ બ્રહ્માંડની શક્તિ (cosmic power) ની મંડા છે. ચક્ષુનો દેવતા એ આદિત્યને નામે ઓળખાતી સર્વ વસ્તુઓમાં રહેલી જ્ઞેવાની શક્તિ છે. ઇન્દ્ર એ દરેકના હાથમાં કામ કરનારી શક્તિની મંડા છે. આદિત્ય પ્રતિ ખરો યગ એજ છે કે દેશના કોઈ પણ માણસની આંખને આપણે આપણી ખરાબ રહેણીથી ન પીડાવો નિશ્ચય કરવો. દેશના દરેક હાથના ભલા માટે આપણે સતત પ્રયત્ન કરવો એ ઇન્દ્ર પ્રતિ ખરો યગ છે. આપણે હમેશાં દેશનાજ લાભના વિચારો કરવા એ ઐહરસ્પતિ પ્રત્યેનો યગ છે. ઇત્યાદિ.

વિવેકાનંદ, ગોપાલે, રાનાડે, હાદાબાઈ નવરોજી, ટીળક, વિગેરે યગની આ નવી આવનાનાં પ્રત્યક્ષ દિશાદર્શણ છે. તેઓ પોતાની આખી હંદગી સુધી દેશના, કાર્યમાં મગ્યાં રહે છે અને બધ્ધે છવન પણ દેશની વેદી પર લોમે છે. આ આવના એકવી દેશમાં મંદાન્ત થયી જોઈએ નહીં પણ આખી મનુષ્ય જાતિ તરફ વિસ્તરતી જોઈએ.

ભોગીલાલ સાંકળચંદ શાહ

પડેલી શક્તિને જગાડવાની-તેના ચેતન સ્વરૂપને બહારના પટ ઉપર લાવવાની ગંભીર ગરજ સારે છે, પરંતુ તે દેહમાં રહેલાં આત્મ-શક્તિમાં હડાં ખીજ જે શાશ્વત વસ્તુથી અનુભવિત હોય છે-અગર પોતામાં પ્રબળ તત્ત્વની હડી છાપ કાયમ રાખે છે, તો ને ફરીથી નવા રૂપમાં પુનર્જીવન પામે છે: આ પુનર્જન્મને આપણે ઉન્નતિ કહીએ છીએ.

જાપાનીઓની હાલની મહત્તા તેમના નૈતિક બળ ઉપર તેમજ વાર-મામાં ઉતરી આવેલી તેમની પૂરાણી બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખે છે. જે વસ્તુ મરણ પામી નથી, જે વસ્તુમાં હજુ આજુ આજુ પણ ચેતન્ય દર્શી રહેલું છે, જે વસ્તુ હજુ કોઈ અઘોષિક બાવનાને-પછી બધે તેનું સ્વરૂપ વિરૂંધિ પામ્યું હોય અગર વિહિત થઈ ગયું હોય-દૃષ્ટિ પાસેથી પોતાના ચિત્રને ખસેડી શકી નથી, જે વસ્તુ એક કાળે જીવનરૂપ હતી-આવી વસ્તુ ઉપર, જે કોઈ પ્રબળ પ્રેમ અને શ્રદ્ધાથી ભેંસ રહી હોય છે, તો તેવી પ્રબળતા ભાગ્યમાં આજ નહીં તો કાલે પણ-અવશ્ય એવો દિવસ આવે છે, જ્યારે તે પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં જાગૃત થાય છે અને હિનિયાના મોઢામાં પોતાનું ચોખ્ખું સ્થાન લે છે. કારણ કે જે વસ્તુમાં ઉપરનું તત્ત્વ હયાત છે, તેમાં મોટાપ મેળવવાના, ઉત્કૃષ્ટ રાષ્ટ્ર તરીકે કીર્તિ મેળવવાનાં મર્થ તત્ત્વો મહાપલાં છે.

આહું જાપાન આંખ મીચતું યુગોના યુગો સુધી શી રીતે પડી રહે ? એક કાળે બુદ્ધધર્મે તેની જીવનનાડીઆમાં આત્માનું અમર તત્ત્વ જાગૃત કર્યું હતું; ઐહિકથી પારલૌકિક એવી કોઈ અજ્ઞાત અને નવી બાવનાનું પ્રકાશ શિખર એની આગળ ધર્યું હતું, અને એક એવા અવતારી પુરુષનાં ચરિત્રની છાપ એના આત્માના સૌથી હડા મર્મસ્થાનો ઉપર કોતરી હતી, કે તે ઉપર કાળનાં અમર પડો બાંધે છતાં ફરીથી જાગવાને તે પાત્ર હતું-આહું જાપાન તીર્થ કાળ સુધી નિષ્ક્રિય પડી રહે એ અગમ્યવિત હતું. આપણે આજ જાપાનની વૈજ્ઞાનિક માટે વિચાર કરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

વનમાળી

શ્રી પુરુષના ધર્મ

પુરુષ અને શ્રી વચ્ચેનો સંબંધ કુદરતી છે. પુરુષ એ દક્ષિણ અર્ધ અંગ છે, જ્યારે શ્રી એ બાકીનું બીજું અર્ધ અંગ છે. માટેજ શ્રી પુરુષની અધ્યાગના કહેવાય છે. અર્ધ અંગ જે કામ કરી શકે તે બધુંજ હોઈ શકે, અને પુરુષ કદાચ માટે પુરુષતે સ્ત્રીની અને સ્ત્રીને પુરુષની જરૂર છે બન્ને સાથે મળી જે કાર્ય કરી શકે તેવું કાર્ય બન્ને જુદાં રહી કદાપિ કરી શકે નહિ મંસાર એ એક પ્રકારનું ગાડું છે અને તેને ધારેલે સ્થળે લઈ જવા માટે શ્રી અને પુરુષ રૂપી બે પૈડાની ખાસ જરૂર છે. એક પૈડાથી ગાડું ચલાવવા મથીશું તો સંસાર જહંજ દુઃખી લાગશે.

જેવી રીતે શ્રી પુરુષનો સંબંધ કુદરતી છે, તેવીજ રીતે બન્ને વચ્ચેનો તદ્દાવત પશુ કુદરતી છે સમગ્ર જગત પર રાજ્ય ચલાવનાર ક્ષિત્રે પુરુષ વર્ગને અમુક કાર્યોની મુખત કરેતી છે તો તે કાર્યો સિદ્ધ કરવા માટે જેવી જાતની શક્તિ જોઈએ તેવી શક્તિ પશુ આપેલી છે. સ્ત્રીઓની જાણતમાં પશુ તેમજ છે. એમનાં કુદરતી સ્વભાવ, વસણ તેમજ તેમના શરીરની અંગરચના આ વાતની સાક્ષી પુરે છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે સ્ત્રીઓ ઉપર કેટલાક અયોગ્ય અકુશોને લીધે સ્ત્રીઓ પોતાનું માથું ઉચું કરવા પામી નથી અને અધપિપર્યંત હિંદુ સંસારમાં જણે ભારૂપ ઘણું પડી છે. આમાથી મુક્ત થવા સ્ત્રીઓ સમ્પત પત્નો કરવા જોઈએ. જે અંકુશે સ્ત્રીઓને કેળવણી લેતાં અટકાવી છે; જે અંકુશથી સ્ત્રીઓ સંસારમાં હલકો ભાગ બનવા સર્જાયેલી હોય એવી ભાવના પેદા થવા પામી છે; આ સર્વનો નાશ થવો જોઈએ. આમાં સ્ત્રીઓને મદદ કરવાનું ઉત્તમ કાર્ય પુરુષોના હાથમાં છે. સ્ત્રીઓ પોતે કુદરતે સોંપેલા પોતાના પ્રેમના, કોમળતાના, સેવાના, આસ્થાના, દૃઢતાના અનેક ગુણોથી ભવિષ્યની સંતતિને ઝોપશે તો ભવિષ્યમાં આવનાર નવી દુનિયાની તેઓ જનેતા થશે.

દેશના ઉદય માટે સ્ત્રી કેળવણીની ખાસ જરૂર છે. જાપાન અને અમેરિકામાં સ્ત્રીઓ અનેક કળાઓમાં પ્રવીણ હોય છે ને સંસારમાં પોતાનો ઉમદા ભાગ બજાવી સુખની દ્વાણી ફેલાવે છે. કેળવણી પુરુષોના ઉચ્ચ વિચારો જ્યારે સ્ત્રીઓ ઝીંઝી લેશે અને ઉત્તેજશે, ત્યારે સાંસારિક સુખનો

નવો બાતુ ઉઘ પામશે. જે સ્ત્રીઓના મનનાં સાંકડાપણા સાથે પુરુષોના ઉત્તમ વિચારો અચડાતા હશે, ત્યારે કેવા શોકામિના તથુખા ખરતા હશે, તે અતુભરીઓ નજી છે. આપણા દેશમાં વિદ્યાનાં કળેડાં એટલાં બધાં થાય છે કે કંઈ કહેવાની વાત નહિ. વિદ્વાન સ્ત્રી પુરુષોનાં જોડાં મંસારમાં સ્વર્ગે સુખ ભોગવવાને પાત્ર છે.

કાર્યેષુ મન્ત્રી કરણેષુ દાસી, મોજ્યેષુ માતા શયનેષુ રમા ।

ધર્માનુકુલા ક્ષમયા ધરિત્રી ગુણૈશ્ચ માર્યાં કુલમુદ્ધરન્તિ ॥

આદર્શ સ્ત્રીનું આ વર્ણનઃ સ્ત્રીઓને કેવા શિક્ષણની જરૂર છે, એ વિશે થોડુંક વિચારીશું.

સ્ત્રીઓને ઘર ચલાવવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. પોતાના સ્વામીની આવક પર ખ્યાન રાખી ઘરનું ખર્ચ કરતાં શિખવવું જોઈએ. ગરીબાઈમાં પણ કરકસર કરી ઘરની શોભામાં વધારો કરતાં શિખવવું જોઈએ. પતિપર પ્રેમ રાખતાં, પતિના મિત્રોને મિત્રો ને શત્રુઓને શત્રુ ગણતાં શિખવવું જોઈએ. નાનાં બાળકોને ઉછેરતાં અને તેમને મોટપણે સ્ત્રીરત્નો કે નરરત્નો તરીકે ખિલવતાં શિખવવું જોઈએ. સતિ સ્ત્રીઓના જીવન દ્વારા પતિચતપણાનો સાચો ટેક અને તેનું મહત્ત્વ સમજાવવાં જોઈએ ઉમદા કળાઓ શિખવવી જોઈએ, જેથી પોતે ઉચ્ચ પ્રકારનો આનંદ લઈ લેવારાવી શકે. એમની નીતિનો પાયો મજબુત થાય એવું સિચન થવું જોઈએ સ્ત્રીઓ આ અને આથી પણ અધિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા લાયક છે.

સ્ત્રીઓને યોગ્ય સ્વતંત્રતા આપતાં પુરુષો કેમ હશે ? પુરુષોને બધ રહે છે કે તેઓ અનીતિને માર્ગ દોરાઈ જશે. બધ અરથાને છે. પુરુષો પોતે પોતાનું ચારિત્ર્ય ઉચ્ચ બનાવે અને સ્ત્રીઓ આગળ પણ ઉચ્ચ ચારિત્ર્યના આદર્શ ધરે, તો ઉચ્ચ પ્રકારનું શિક્ષણ મંસારમાં લાખવ થવા પામે. બધને સ્થાને વિદ્યામ અને પ્રેમ ચૂકતાં બધ મારે કારણ રહેશે નહિ.

આમ સ્ત્રીપુરુષો બન્ને પોતાનું વ્યક્તિત્વ ખીલવશે તો મંસાર ચુખી થશે, એમાં શંકા નથી. દેશમેવા, જન સેવા, અગર દર્શિર સેવા દરેકનો વિચાર કરતાં છેવટનો સવાલ તો દરેક વ્યક્તિની પ્રગતિનો સવાલ થઈ જાય છે.

સુનોસાસ જેઠીદાસ ગાંધી

ઇંગ્લાંડની હિંદુસ્તાન ઉપર થયેલી અસર

વિશ્વનો ક્રમ એવો છે કે જે જ્યાં પ્રશંસામાં આવે તેની વધુ યા આછી છાપ તેના ઉપર પડે છે. એ નિયમાનુસાર જ્યારથી હિંદુસ્તાન ઇંગ્લાંડની સત્તા નીચે આવ્યું ત્યારથી હરેક પ્રકારે તેની અસર હિંદુસ્તાન ઉપર થયેલી આપણે નિહાળીએ છીએ. હવે અસર કેવી થઈ એની સમીક્ષા કરવી એ આ લેખનો હેતુ છે. આ સાર જ્યારથી અંગ્રેજોએ આ દેશમાં પગ મુક્યો ત્યાર ક્યો ત્યારથી અત્યાર સુધીના પ્રતિબિંબ સાર આપણે ઇતિહાસની આરસીમાં જરા દૃષ્ટિપાત કરીશું.

પ્રથમ તો અંગ્રેજો કેવા હેતુથી હિંદ દેશમાં આવ્યા અને તે સમયે આર્યવર્તની સ્થિતિ કેવી હતી એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. કુદરતની કૃપાને લીધે પ્રાચીનકાળથી હિંદ દેશની જમીન એવી રસાળ છે કે અહીં તરેહવાર જાતના પાકો ઉતરે છે અને તેથી તેને ખોરાક સાર કોઈ પણ દેશ ઉપર આધાર રાખવો પડતો નથી. આ સાથે તેની જમીન ખનીજોથી એટલી જાડી ભરપૂર છે કે તેના ઉપયોગો જુદી જુદી દિશામાં ખીલતા જતા હતા અને આથી તેનો વેપાર રાજગાર ધમધાકાર ચાલતો હતો. લગભગ સત્તરમા સદી સુધી તો ખુદ પશ્ચિમને પણ પૂર્વના ઉપર જીવન ટકાવવું પડતું અને જીવનને ઉપયોગી વસ્તુઓ પણ અહીંની હુમર કળાઓથી તૈયાર થયેલી ત્યાં વપરાતી. અહીંથી માલ એઠીઆના બાગી-લોન વગેરે ચહેરો દ્વારા રોમ અને ઓસમાં જતો અને ત્યાંથી હોલાડ અને બેન્ગાલમાં યથા ઇંગ્લાંડમાં જતો; એટલે કે હિંદુસ્તાનના ઉત્પન્નથી જ આખા યુરોપનું પોષણ થતું. આ દેશની સ્થિતિ સાર હતર લખે છે:-

wealth from their Indian trade. In architecture, in fabrics of cotton and silk, in goldsmith's work and Jewellery, the people of India were then unsurpassed."

હવે આ માલ અનેક સ્થળોમાંથી પસાર થઈને આવતો હોવાથી યુરોપીય પ્રજાઓને તે અતિ મોઘો પડતો અને તેથી એ સમયે યુરોપીય પ્રજાઓમાંની આગળ પડતી પોર્ટુગીઝ પ્રજાએ વિચાર્યું કે જો હિંદુસ્તાન જોડે વેપાર કરવાનું સીધું બારું ખોળી કાઢવામાં આવે તો તેઓને ધણે ફાયદો થવા સંભવ છે. આ હેતુથી તેમનો વારકોડી ગામા જવા બાહોણ નાવિકને સરળ માર્ગ શોધી કાઢવા મોકલ્યો. તેણે કેપ ઓફ ગુડ હોપ દ્વારા હિંદુસ્તાનમાં આવવાનો રસ્તો ખોળી કાઢ્યો. આથી જુદી જુદી યુરોપીય પ્રજાઓ જેમ કે પોર્ટુગીઝ, ડચ, ફ્રેંચ વિગેરે આ દેશમાં વેપાર અર્થે પગથેસારે કરવા માંડ્યો. આ લોકોને અખૂટ નફો જોઈ ઇંગ્લીશ લોકો પણ અહીં આવવાને લલચાયા અને ઇ. સ સત્તરમા સદીની શરૂઆતમાં ઈસ્ટ ઇન્ડીઆ કંપનીના નામ નીચે તેઓ અહીં વેપાર કરવા આવ્યા. આ દરમિયાનમાં આ દેશમાં પોર્ટુગીઝ, ડચ, ફ્રેંચ વિગેરે વચ્ચે વેપારની ચડસાચડસી ચાલતી હતી અને તેમાં ફ્રેંચ લોકો કંઈક અંશે ફાળ્યા હતા. એટલામાં ઇંગ્લીશ લોકો આ ક્ષેત્રમાં શાખલ થયા તેટલે ફ્રેંચ અને ઇંગ્લીશ વચ્ચે સ્પર્ધા શરૂ થઈ અને તેથી તેમના માંહેમાંથી ઝપાઝપી થવાનો સંભવ ઉભો થયો.

હવે આ બંને પ્રજાઓને જેમ જેમ વેપારમાં ફાયદો થતો ગયો તેમ તેમ તેઓ જુદા જુદા સ્થળે ફેક્ટરીઓ સ્થાપતા ગયા. ફ્રેંચોએ પાંડુચેરી, યાનાન, માહી, ચંદ્રનગર વિગેરે મથકે અને અંગ્રેજોએ કલકત્તા, મદ્રાસ, મુંબઈ, સુરત, ખંભાત વિગેરે ઠેકાણે ફેક્ટરીઓ ઉઘાડી. આ વખતે આ દેશમાં રાજ્ય કારભાર અતિશય અવ્યવસ્થિત દશામાં હતો અને તેથી દેશમાં ચોખેર અંધાધુધી ચાલતી હતી ઉત્તરમાં દીલ્હીનો સાર્વભૌમ ધ્યાનશાદ શાહશાહ મનુજો હોવાથી તેના તાજાનાં વિવિધ રાજ્યો સતંત્ર થઈ ઉપરી સત્તા મેળવવાના ઉન્નાદમાં પરસ્પર લડી મરતાં હતાં દક્ષિણમાં મરાઠાનું જોર વધતું હતું અને તેમના ઉપર હવે કોમનો અંકુશ નહિ રહેવાથી તેઓ હુલસાટ કરીને પરદેશી પ્રજાઓને પજવતા હતા. અને એક વખતે શીવાજી

મહારાજ સુરતની ફેક્ટરી પણ છુટી હતી. આ કારણથી યુરોપીય પ્રજાઓએ પોતાની ફેક્ટરીઓના રક્ષણ સાર થોડું ઘણું લશ્કર પણ રાખવા લાગ્યા. તેઓ વેપારની સાથે આ દેશની રિયલિટી બારીક અવલોકન કરતા હતા. દક્ષિણમાં મરાઠા અને મુઘલમનો માંહેમાંહે લડી મરના હતા. ગુજરાત, બંગાળ વિગેરેમાં પણ આવીજ સ્થિતિ હવાત હતી. એટલે કે કુમંપનાં બીજ જડમુગથી વધ્ય. હતાં અને અસ્થાન્તિનું રાજ્ય ચોમેર પ્રમરેલું હતું. આવો દેશકાચ અને રિયલિટી લાભ લેવા તેઓએ વિચાર્યું અને તેમને લાગ્યું કે જો તેઓ રાજ્યદ્વારી જાળવેલા ભાગ લેતા થાય તો તેઓ ભાગ્યવશાત્ દેશનો કંઈક ભાગ હાથ કરી શકે અને આથી તેઓએ દેશી રાજ્યો સાથે કાવાદાવા કરવા શરૂ કર્યા. આ ઉદ્દેશથી ફ્રેન્ચ ગવર્નર દુપ્લીએ હૈદરાબાદના નિઝામ સાથે અને કર્ણાટકના રાજા સાથે મધી કરી અને ઇંગ્લેન્ડને અડધી હાંકી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો. પણ આ હેતુ કલાઈવના મમજવામાં આવ્યો અને તેણે સામા પક્ષના નવાબોને મદદ કરવાનું પ્રતિજ્ઞા આપી. આમ ફ્રેન્ચ અને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે ઝપાઝપી શરૂ થઈ. આ ચડસા-ચડસીમાં ઇંગ્લેન્ડે ભાગ્યવશાત્ રૂતેદમંદ નિવડ્યા અને વાંદીવામ અને પેલામીના જે મહાત્મ્ય યુદ્ધોએ ફ્રેન્ચની સત્તા ધૂળભેગી કરી નાખી અને ઇંગ્લીશ રાજ્યનો પાયો દક્ષિણમાં કર્ણાટકમાં અને પૂર્વમાં બંગાળમાં નંખાયો.

(અવસર)

માહુનસાલ લ. કેઠાઈ

સૂર્ય તથા ઉષ્ણતા સંબંધી સહજ જ્ઞાન

સૂર્યને આર્ય બધુઓ દેવ તરીકે પૂજે છે તેનું કારણ શું ? પૌરાણીક આખ્યાયિકાઓ ઉપર આધાર ના રાખીએ તો પણ સર્વ મનુષ્ય એટલું તો કહી શકે છે કે પૃથ્વી તેની દેવાદાર છે, અર્થાત્ સૂર્ય ભગવાન પૃથ્વીને ઘણો લાભકારક છે આ દ્રષ્ટિનિદુષ્ટી કદાચ લોકો પૂજન કરતા હોય એમ પણ માની શકાય દનીનની ખાતર ધારો કે આ પૃથ્વીને સૂર્ય તરફથી પ્રગટ થતો નથી તો મનતઃ અધમરમન આ પૃથ્વી આવી પ્રગટિત આવી શકત ખરી ? દિન પ્રતિદિન જે સુધારા તથા યાત્રિક શોધ ખોળા થાય છે એ યાત્રા ખરી ? અને જે તેમ યાત્રા નહીં તો પછી મનુષ્યોની જીવન શૈલી કેવી પસાર થાત ? આ ઉપરાંત ધારો કે સૂર્ય પ્રકાશ આપે છે પણ તે ગરમી વધારે આપતો નથી તો શી રીતે યાત્રા તે બેહુત વર્ગને પૂછનાથી તરતજ ખાત્રી થશે આપા સૂર્યની ખામતમા પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવનાને સૂર્યની છાંય થાય એ રાખાવિક છે સૂર્યને ગરમી તથા પ્રકાશ કયાથી મળે છે ? આ પૃથ્વી ઉપર તે શી રીતે આપે છે ? આમ આપનાથી તેના ખજાના કંટના નોં સુધી ચાલશે ? તેની ગરમી કેટલી છે ? વીજેરે વીજેરે અમંચ્ય પ્રજા સહજ વિચાર કરતા ઉદ્ભવે છે આ લેખમા મારી અલ્પ મતિ અનુસાર તે ખામતમા સહજ પ્રકાશ પાડના પ્રયત્ન કરીશ

પૃથ્વી ગૃહો, તારાઓ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વીજેરેની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઈ, એ ખામતમા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જોતા માનુષ પડે છે કે અમંચ્ય વર્ગે પહેલા આ અમતમારી જગતમાં કઈ હતું નહીં સર્વ આકાશ હતું ફક્ત બે મોટા, અસખ્ય માઈનના પરિધાનના ગોળાઓ, ઘણી મોટી ગતિથી ફરતા હતા, તેવામા તે બન્ને અથડાયા અથડાવાથી મધ્ય ભાગમા મોટો ભાગ રહ્યો ને નાના મોટા કણોઓ દૂર જઈને પડ્યા, આમ બને છે તે 'ધગવા અકસ્માત' રીજેરે રેફેના અકસ્માતો જેઓએ જોયા હશે તેમને ખાત્રી થશે કાગે પ્રીતે દરેક કણમાથી ગરમી ઝોળી થવા માડી જે નાના કણોઓ હતા તેઓ કય થઈ ગયા પરંતુ તેઓની ગતિ બધ થઈ નહીં દાખના તરીકે ગૃહો જે મોટા ભાગ હતા તેની ગરમી એકદમ જતી રહી નહી, આ આપણો સૂર્ય. આની ઘણી સૂર્યમાળાઓ છે અને

તે સંબંધમાં વધારે ઉડા ઉતરવાની મનુષ્યની શક્તિ નથી; બ્રહ્મો સૂર્યની પછવાડે, ચંદ્ર પૃથ્વીની પછવાડે, સૂર્ય એક ધૂમકેતુ તરફ અમુક નિયમોથી ફરે છે. આ નિયમો શા છે તે જાણવાનો આપણો ઉદ્દેશ નથી. મહાન ગણિતશાસ્ત્રી ન્યુટને આ સર્વ નિયમો સારી રીતે સમજાવ્યા છે. પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ લંબગોળ માર્ગમાં ફરે છે. ધીયાળો ઉનાળો કેવી રીતે થાય છે તે જ્ઞાન હવે શાળાઓમાં અપાય છે, તેથી સર્વ જાણે છે.

સૂર્ય પૃથ્વીથી ૯૨૪૦૦૦૦૦ માઈલ દૂર છે. અને સૂર્યની ત્રિજ્યા ૪૩૦૦૦૦ માઈલ લાંબી છે. સૂર્ય કેટલી ગરમી આપે છે તેનું માપ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રી પાઉલેટ (Pouillot) દર્શાવ્યું છે. તેણે જે યંત્ર વાપર્યું હતું તેને ‘ પાયરેલી ઓર્મીટર ’ (Pyrheliometer) કહે છે. ધરની રચના તથા તે વાપરવાની કળા ઘણી અટપટી છે. પણ તે જણાવે છે કે ૨૦૫૪ સેન્ટીમીટર=એક ઇંચ સૂર્યના એક સેન્ટીમીટર પહોળા અને એક સેન્ટીમીટર લાંબા ભાગમાંથી એક સેકન્ડમાં ૧૩૫૦ કેલોરીઝ્ડ (Calories) ગરમી પૃથ્વીને મળે છે; ખીણ રીતે કહીએ તો ૭૬ ઘોડાબળ (Horse power) જેટલી. કેલોરી બાબતમાં જ્ઞાન મેળવવાને માટે આપણે Degree ડીગ્રી એટલે અંશ સંબંધમાં કંઈ પ્રથમ જાણીશું. ગરમી માપવાને થર્મોમીટર વપરાય છે. એ સર્વ જાણે છે. આપણે જે થર્મોમીટર સંબંધી જાણીશું છે તેને સેન્ટીગ્રેડ થર્મોમીટર કહે છે. આ થર્મોમીટરને જે બરફના પાણીમાં મૂકીએ તો પારો શન્યના આંક ઉપર રહેશે. અને જે વરાળ નીકળતા પાણીમાં મૂકીએ તો ૧૦૦ ઉપર રહે છે. આ જે જિંદુઓની વચ્ચેના ભાગના ૧૦૦ ભાગ ઠરવામાં આવે છે. તે દરેક એક મેન્ટીગ્રેડ ડીગ્રી-અંશ કહે છે. એક મામ (૪૫૩.૬ મામ=એક એલ્ફાલ્ફાઇસ પાઉન્ડ = ૭૦૦ સ ગ્રેમ્સ) પાણીની ગરમી-(Temperature) એક ડીગ્રી વધારવાને જેટલી ગરમી જોઈએ તેને એક કેલોરી (Calori) કહે છે.

આપણે ઉપર જોયું કે ઉકળતા પાણીની Temperature-ઉષ્ણતા ૧૦૦ અંશ હોય છે; આની સરખામણી વાસ્તે નીચે જણાવેલ ટોટો વધારે ઉપયોગી થઈ પડશે.

નામ	ઉપ્પત્તિ
હાઇડ્રોજન વાયુ પીગળે તે માટે	-૨૫૬
" ઉકળે "	-૨૫૨
ઑક્સીજન " " "	-૧૮૩
પારો પીગળે "	-૩૮
ખરક " "	૦
એટ્ઝોહોલ (દાર) ઉકળે "	૭૮.૩
પાણી " "	૧૦૦
પારો ઉકળે " "	૩૫૬
સીસું પીગળે " "	૩૨૭
જસત " "	૪૧૮
ગંધક ઉકળે " "	૪૪૪
રૂપું પીગળે " "	૯૬૧
મોતું " "	૧૦૬૧
પ્લેટીનમ, " "	૧૮૨૦
સૂર્યના બહારના ભાગની—	૬૦૦૦

સૂર્યનો પ્રકાશ જે ભાગમાંથી આપણને મળે છે અર્થાત બહારના ભાગની ઉપ્પત્તિ કટલી છે તેનો ચોક્કસ નિર્ણય થઇ શકતો નથી. કારણ કે સૂર્ય ગોળ છે, અને સપાટી ઉપરથી જેમ જેમ મધ્યભિન્દ તરફ જઈએ છીએ તેમ તેમ ઉપ્પત્તિ વધતી જાય છે તેથી સપાટીની ઉપ્પત્તિનું માપ જે ઠંડાડવામાં આવે છે, તે સપાટી ઉપરનુંજ છે એમ ચોક્કસ કહી શકાતું નથી. આ ઉપ્પત્તિનું માપ ઘણા વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓએ ઠંડાડ્યું છે. અને લગભગ ૬૦૦૦ ડિગ્રીથી તે ૭૫૦૦ ડિગ્રી સુધી છે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા કે એક ચોરસ સેન્ટીમીટર જેટલી જગ્યામાં થી ૭.૬ હોર્સપાવર જેટલી ગરમી મળે છે. તો એક ચોરસફુટમાંથી ૧૦થી તે ૧૫ હજાર હોર્સપાવર જેટલી ગરમી મળે છે. આટલી બધી ગરમી એક સેન્ટીમાં મળે છે તે ઘણી આશ્ચર્યની વાત છે ? અને સૂર્યને તે ક્યાંથી મળે છે તે પ્રશ્ન ઉભો થાય છે ?

હાસપાવર એ શક્તિનું માપ છે. ગરમી ને શક્તિના રૂપમાં ફેરવી શકાય છે તે હાલના યંત્રકળાના યુગના દરેક મનુષ્યથી અનુભ્યું નથી. આટલી શક્તિ સૂર્યને ક્યાંથી મળે છે, તે ઉપર ધણા વિદ્વાન પુરૂષોએ પ્રયત્ન કર્યા છે, પ્રયોગો કર્યા છે. તેઓ જણાવે છે કે—

૧. સૂર્ય ઉદગતા રસનો ગોળો છે. એ સત્ય વાત છે. તેથી દિનપ્રતિદિન આ રસમાંથી ગરમી મળે છે અને તેથી કરીને સૂર્યની ઉષ્ણતા ઘટતી જાય છે એ ચોક્કસ છે પરંતુ આ સિવાય શક્તિ મેળવવાનું બે બીજા સાધન હોય નહીં તો ધણાં વર્ષ પહેલાં સૂર્ય ઠંડો થઈ ગયો હોત. તેમજ એટલું પણ નક્કી છે કે,
૨. દ્વાર્ષિષ્ણ જાતના રસાયણીક પદાર્થોનું રૂપાંતર થવાથી આ શક્તિ મળતી નથી. કારણકે એનું રૂપાંતર થાય એવી સ્થિતિમાં પદાર્થો છે નહીં. તે સર્વે ઉદગતા રમના રૂપમાં છે તેથી તે બનવું અશક્ય છે. દલીલની ખાતર તે કશુંક કરીએ તો પણ તે ખજાનો વધારે આપે તેવો હોય જ નહીં. છેવટે,
૩. હેમહોલ્ટ્ઝ (Helmholtz) નામનો મહાન વિદ્વાન એવા નિર્ણય ઉપર આગ્યો છે કે સૂર્યની અંદર ગ્દેલા પદાર્થોની શક્તિનું રૂપાંતર થાય છે. અર્થાત સ્થાયી શક્તિ (Potential energy) ચલિત શક્તિ (kinetic energy)ના રૂપમાં બદલાય છે. અને ત્યાર
૪. આદ સૂર્ય જેમ જેમ મંડેઆતો જાય છે તેમ તેમ તે શક્તિ ગરમીના રૂપમાં બદલાય છે.

kinetic energyને કેટલાક ગમનશક્તિ, ને Potential energyને મંભાવ્યશક્તિ કહે છે :

આ શક્તિનું રૂપાંતર સમજતાં ધણાને કઠિન લાગે એ ખુલ્લું છે. પણ નીચેના દાખલા ઉપરથી તે વધારે સ્પષ્ટ થશે.

અ ઘડીઆળના લોલકની શક્તિ બ્યારે ચાલી આપેલી હોય છે ત્યારે ‘ મંભાવ્ય શક્તિ ’ના રૂપમાં હોય છે. પણ ધીમે ધીમે તે શક્તિ

ગભત શક્તિના રૂપમાં બદલાય છે એને ધડીઆળ ચલાવવાને મદદરૂપ થઈ પડે છે.

મ પાણીનો જથ્થો જ્યારે પર્વતો ઉપર આંધેલા તળાવોમાં હોય છે ત્યારે તેની શક્તિ મંજાવ્ય શક્તિના રૂપમાં હોય છે, અને પછીથી નીચે પડતું પાણી મોટાં ચક્રો ફેરવી યંત્રો ચલાવવાને જોઈતી મનનશક્તિ પૂરી પાડે છે. આવી રીતે શક્તિનું રૂપાંતર થાય છે.

આવા ઘણા દાખવાઓ આપી શકાય. જેવા કે, ૧ અંદકની ગોળી,
નચકી ચક્ષાવતાર પવન, વીગેરે.

આ બાબતમાં ગુજરાતી સાંતત્ત્વ ચોપડીના પાડ હજારમાંથી નવિ પ્રમાણે
લાસો મળે છે.

“ સૂર્યમા વાયુઓનું નિસ્તર ધનીકરણ થાય છે, તેથી એનું કદ ધટે ; અને વાયુઓના ધનીકરણથી જે ગરમી ઉત્પન્ન થાય છે તે કિરણ રૂપે ગરમી નીકળી નવ્ય છે તેની ખોટ પુરી પાડે છે. એવી ગણતરી કરી કે સૂર્યનો બ્યાસ માત્રુમ ન પડે તેવી રીતે ૨૨૦ કુટ મંદાચાય છે તેને બે દરવર્ષે પકડી ગરમીની ખોટ પુરી પડે છે. ”

આ નાના લેખથી પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની ખુબીઓ જણાઈ આવે છે.
તે સર્વને એકજ નિયમ લાગુ પડે છે તે માલુમ પડે છે.

હર્યદલાલ ચીમનલાલ પરીખ

વિજ્ઞપ્તિ

૧. જે સમજનો તથા પુસ્તકચાળાને તેઓ માલિક ન છતાં આ અંક નમુના દાખવ મોકલ્યો છે, તેઓ તેનો સ્વીકાર કરી આલોક થશે એવી વિજ્ઞપ્તિ છે.

૨. સુવાચનના પ્રસિદ્ધ કરવાનો આ પ્રયાસ એક જાહેર મંડળીનો છે એ ધ્યાનમાં લઈ દરેક માલિકબંધુ અથવા તો આ મંડળી અગર માસિક તરફ મગભાવ દર્શાવનાર બંધુ માલિક થઈને અથવા કરાવીને, ઉમદા પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપશે એવી આશા છે.

૩. અત્યાર મુખીમાં આલોક થઈને જે બંધુઓએ આશ્રય આપ્યો છે તે મિત્રાવતા અન્ય બંધુઓ માલિક તરીકે એમનું નામ નોંધાવવાની કૃપા કરશે કે જેથી અમે હવે પછીનો અંક વી. પી. થી મોકલી શકીએ.

૪. સુવાચનના આલોક થઈને અગર બીજી કોઈ રીતે મદદ કરવી તે એક ઉમદા હેતુઓથી કામ કરનાર સંસ્થાને મદદ કરવા બરાબર છે.

૫. જે માસિકપત્રો તથા માસાદિક પત્રોને આ માસિક મોકલ્યા છે, તે બધામાં અમને નિયમમર મળશે એવી આશા છે

તન્વી.

સૂચનાઓ

૧. આ પત્રમાં લખનારે શુદ્ધ બાબમાં, પત્રની એક જાગૃત્તિ, તથા સાદીથી લેખો લખવા જોઈએ.
૨. લેખોએ અમારી અંગત જાણ માટે તેમનું પૂરું નામ તથા ઠેકાણું મોકલવું જોઈએ.
૩. હિંદુસ્તાનની બહાર વી. પી. જઈ શકનાં નહીં હોવાથી, માલિક ધનારે ર. ૧-૧૨-૦ મનીઓરૂપથી મોકલવા.
૪. કોઈ પણ મામતી માલિક ધર્મ સમ્પ્રદાય છે. જાહેર ખબરના સાવ માટે લખો—આ પત્રના તન્વીને.

ગરીબોને કેળવણી

લોકો જેઓ આમા કંઈ સમજી શકે છે તેમની અદર આ સવાલ ઉપર ઉદ્ધાપોહ થવી જોઈએ દરેક દરેક યોજના ને બહાર પડે તેનું પૃથક્કરણ થવું જોઈએ, અને એ બધી યોજનાઓમા કંઈ ઉત્તમ છે તેનો નિર્ણય થવો જોઈએ કેળવણીની બાબતમા અખબરો કઠવા જોઈએ એની પિતા તરીખેની હું તમારી ફરજ સમજું છું, દેશની કેળવણીનો ખરો આધાર તમારી ઉપર રહે છે બાળક પ્રત્યેની ફરજ બજાવવાનો તમારો ધર્મ છે, અને યાદ રાખો કે રાધે બાલકો તમારા છે કારણ કે તમે તેમના મોટેરા છો. મનુ મહારાજે કહ્યું છે કે સારા માણસને તો દરેક નાનું છોકરું પોતાનું બાલક છે. આ ચમ્દો યાદ હોય તો તમને સમજશે કે તમારા ઘરનાંજ છોકરા તમારા નથી, પણ ગામો તેમજ શહેરોના બધાજ છોકરા આપણા છે, ખરે, હિંદ માતના બાલક છે, તેઓ આપણા આન્તર દ્વેડે લાદે જોડાયેલા છે. જ્યાં સુધી તેમને કેળવવામા નહીં આવે જ્યાં સુધી એક મહાન સ્વરાજ્યના શહેરીઓ તરીકે તેમને લાયક બનાવવામા નહીં આવે ત્યાં સુધી અન્ય પ્રજાઓમાં પોતાનું સ્થાન તેઓ શી રીતે લઈ શકશે? આપણે જે સંઘના સુધારા ઘખન કરવાને મથન કરીએ છીએ, તેમા આપણી દષ્ટિ આવા લક્ષ્ય તરફ વળેલી હોય છે પરંતુ કેળવણી એ મૂખ્ય વસ્તુ છે કેળવણી સિવાય આપણે સ્વાતંત્ર્ય માટે લાયક નથી, કેળવણી સિવાય આપણી આર્થિક સમૃદ્ધિ થઈ શકશે નહીં, ન તો જ્ઞાન સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકશે. હું તમારી આગમ એવી દલીલ મૂકું છું કે હિંદ માતાને ખેળે ઠાઈ પણ બાલક ઓરમાન બાલક રહેવો જોઈએ નહીં, પરંતુ જે જે બાલકનો તે માતા જન્મ આપે, તે શિક્ષણના જન્મદંક માયેજ જન્મવો જોઈએ.

એની બીસન્ડ

સુવાગ્ધનાં

સુ. ૧ હું કેષુઆરી-માર્ચ, ૧૯૧૭ અંક ૧૦-૧૧ મેઘ

સેવાધર્મ : પરમગદનો યોગિનામવ્યગમ્ય : ॥ મરુદેસિ

૧. અવાર-એ-આરે ?...	...	૨૧. લલિત	૧૩૧
૨. ઘડીપત-હત...	...	૩. તાપીદાસ કે. ગારડીઆ	૧૬૨
૩. ૩૧ મી નેશનલ કો-ગ્રેસ	...	સુવાગ્ધના ઓરીસ-	૧૭૨
૪. બાપાનની દિલ્લિતું મદમ્	...	૫. મોદનવાલ વિ. ગાંધી	૧૮૨
૫. આર્યનું કન્યા...	...	૬. સંપતનાથ મોરધનદાસ બ્રાહ્મ	૧૮૭
૬. આપણે વાચન વિધા...	...	અભ્યાસી	૧૮૯
૭. કુલ ગુરુણી...	...	અન	૨૦૫

વાંચનારને

આ સાથે ટ્રેડુઆરી-માર્ચના અઢો બેગા બહાર પડે છે. એપ્રિલના અઢ સાથે ૧ હુ વર્ષ પુર્ક થશે. વાંચનાર જોઈ શકશે કે માસિકને ઉપયોગી કરવા યત્ન કરવામા આવે છે, પરંતુ તે ખરેખર રીતે ઉપયોગી થાય છે કે કેમ એ માટે અમે વાંચનાર આદક બન્ધુઓનો તેમજ આ મામિકમાં દિત ધરાવનાર મહાદરો તથા વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય માહીએ છીએ, એટલુંજ નહીં પણ સાથે સુચારુજ્ઞાને વધારે ઉપયોગી અને સરમ બનાવવાની સૂચનાઓની પણ અભિલાષા રાખીએ છીએ. આવી રીતે મનેવી સૂચનાઓનો તથા માસિકને અંગે જોઈતા જીજ્ઞાસા માધનોનો લાભ લઈ સુચારુજ્ઞા તેની જીજ્ઞાસા વર્ષની મુખારી કરવાની મુસા રાખે છે. માટે વાંચનાર બન્ધુઓ પોતાની કીમતી સલાહથી સુચારુજ્ઞાને, અભાગી-કરો, એમ આશા છે.

તન્ત્રી.

સુવાગ્ધના

પૃ. ૧૬

ફેબ્રુઆરી-માર્ચ, ૧૯૧૭ અંક ૧૦-૧૧ ને.

ક્યારે-હો-ક્યારે ?

૭

૧

લલિત કલાકર અવિદ્યાધન બનશેજી ક્યારે ?
 જીવિત કલાપે મમ્ત કલાપી ધૂમશેજી ક્યારે ?
 પ્રભુલીલાના પ્રદર્શનોને પીછાનશે ક્યારે ?
 ગ્રામ્ય સુદર્શન મ્લગ્તચાત્રક પ્રકાશશે ક્યારે ?
 નકો નયને વિન્ધ ચમત્કૃતિ ઝાલશેજી ક્યારે ?
 ચતુર કરના ગમતકા ઝીલવશેજી ક્યારે ?

૨

અનેક વિધ પરમાત્મકતાને પ્રમાણશે ક્યારે ?
 સ્વત સિદ્ધ અંગતમુદ્રિ ખીલવશે ક્યારે ?
 વિશાળ વૃત્તિ વર્તનને બસ એકવશે ક્યારે ?
 પુણ્ય કાર્ય કર્તવ્ય કરને જો વશે ક્યારે ?
 શિશિર વસત શ્રમા વિકસીને લૂમઝૂમશે ક્યારે ?
 પ્રભુવિદ્યાએ રનિયાજીવન જીવવશે ક્યારે ?

પુત્રોદયમના પ્રદર્શન તીથે

વડોદરા, તા. ૪-૧-૧૭

}

લલિત

હરિ ઓં

ભિખ-વૃત

(ભિખક—તાપીદાસ કે. ગોરડીયા.)

“ હવે પુરૂં થયું કે નહીં તારૂં વાંચવાનું ! ” છેવટે ભદ્રાએ ! પોતાની મોટી બેનને કહ્યું—“ વળી આજ તો રંગનો દિવસ ”—

“ રંગનો દિવસ હોય તેથી શું વાંચવું નહીં ભદ્રા ? તે કાંઈ આટલું ‘ ચેપટર ’ પુરૂં થયા સિવાય હું તને અહીંથી ઉઠવા દેનાર ન

અર્ધા પોણા કલાકમાં જાણે બેનોએ મળી ‘ ચેપટર ’ પુરૂં કર્યું. જરામાં પુરાયેલી મેનાને છુટી મુક્તિાં જોવા તેના મનને હર્ષ થા તેવોજ આ હર્ષ આ વખતે ભદ્રાને પણ થયો !

“ આય બેન ! ” તે બોલી, “ મઠ કાલનું તે અધુરું પદ પુરૂં કરી આજ એક નવો મગ પણ પેટીમાં બેસારવો છે. ” ભદ્રા હાં વમ તમ આવી.

“ પેટી ઉઘાડ, એટલામાં હું આ પુસ્તક ફેંકાણે મૂકી આવું છું ભદ્રા તને જરા પણ સમજ નથી હો ! પુસ્તક ખંધ કર્યું કે ચાલે વસ્તુ બ્યાંધી લીધી હોય ત્યાંજ તે પાછી મૂકવી એવું તો તું સં નથી હો ! ”

ભદ્રાએ પેટી ઉઘાડી સુર બાંધ્યો. ને તેમાં સારંગ રાગ બે લાગી. વચે વચે આલાપ પણ લેવા લાગી.

“ અરે વાહ ! રાગ તો બેસાર્યો ને શું ! આટલીવારમાં તે કેમ બે

“ નહીં હજી એક સુર જૂવાય છે-હો ?-આવ ત્યારે તું બેસ ઉપર ને બેસાર જરાબર. ”

“ જરા દે ! ભદ્રા, ખરૂં કહેવરાવતો અને પેટી, સતાર એવા વગાડવાની જરા પણ હોંશ નથી થતી. અને તો મારાં—”

“એકાદ પુસ્તકમાં આખો ફાડતા બેસી રહેવું એમ નાં?” વચ્ચે
નદીએ ખૂંચ્યું.

“મારા મનની સર્વજ્ઞ પ્રવૃત્તિ આ કળા કૌશલ્ય તરફ નથી. એટલે
પ્રશ્નમાં જેને ‘ફાઇન આર્ટ્સ (Fine arts)’ કહે છે તે મને પર્મદ
થી એમ નથી પણ એમાં પૂર્ણ પારગત થવું એવી કંઈ માગ મનની
મહત્વાકાંક્ષા નથી વળી એ તો એક મીઝના મન મનનું કારણ છે તો
તેનું વસ્તુન એકાદો ભાગે વિદ્વાન મારા મનને આનંદ આપે, એમ્પ્લો-
એક સારો ચિત્રકાર પણ મારા મનને આનંદ પમાડે નું આ કળા ‘મિથ્યુ
હુ, એ એમ્પાઈ માટે કે, મનુષ્યને મરણ આપરવું જોઈએ ‘અનેક
કળાઓનું મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન, અને કોઈ પણ ધર્મામાં પૂર્ણ પ્રવિણતાપણ,
આવા અર્થની અશ્વેષ્ઠતા એક કહેવત છે. ચાર ચૌદ જણ મને પુછે કે,
‘કા સરસા બાઈ? તમારી નાની બેનને આટલી સરસ રીતે પેગી વગા-
ડના આપડે છે, આવું સુદઃ ભરત ભગતા ભાજે છે, વળી માધુર્ય ઉપર
એમવામાં પણ પૂર્ણ પ્રવિણ છે—પણ તમે તો તમારું એકાદી વાતમાં
કૌશલ્ય બતાવો?’ તો તેના જવાબમાં ના ના પાડ્યા શિવાય મારા મુખથી
બીજું કંઈ પણ નહીં નીકળે સાચું કહું તને ભદ્રા? ‘આયડિયલ ગર્ન’
(Ideal form) થવું એજ મારી મહત્વાકાંક્ષા છે—”

“પણ ‘આયડિયલ ગર્ન’? થવું એ સુ કોઈના હાથમાં છે? એ
એકાદી સ્ત્રીને પુરૂષ જનતાની અથવા એકાદા પદને તાજાં બનવાની જેની
મજીલ તેરીજ આ મજીલ—”

‘વાહવા! ભલે તું તો બીજો બુદ્ધરપતીતોજ અવતાર ભદ્રા!’

“ત્યારે તું ‘ફાઇન આર્ટ્સ’ માં કંઈ વાતનો સમાવેશ કરે છે?”

“કહું? ગામનવાદન, ફોટોગ્રાફી, નર્મીકામ, કાન્ય, અને એના જેવા
બીજાં પણ ભદ્રા! ગમે તે કરવા છતાં ક્યા કૌશલ્યના અસાધ્ય કળતા
શુદ્ધિનો વ્યવભાષમાં વધારે મીઝાસ-ખરી મજા શ નથી?”

“મને તો બાઈ આ “ક્યાકુમરી” માન મજા પડે છે એમાં
બમલો કાપદો છે પોતાના મનને ખુશીમાં રાખી, મીઝનાં મને પણ
આનંદિત કરી શકાય છે હજારો પુસ્તકો વાંચો પણ તેથી બીજાને શ કામગે?”

વન્ય ! આ પુત્રીઓ શિવાંચ એને ત્યાં એક વિનય નામુનો છોકરો પણ હતો કે જે, નાનપણથીજ માતાપિતાના સુખથી વિમુખ થયો હતો. તેને પણ મનોહરરાયે પાગાપોથી મોટો કર્યો હતો; ને એવ. સી. ઇ. ની જીવ "ડીઝી" સુધીનો વિદ્યા અભ્યાસ પણ કરાવ્યો હતો. આટલેથી ન અગ્રતાં તેને પ્રેક્ટિકલ ઇન્જિનિયરિંગ શિખવના વિલાયત સુધી મોકલવા તૈયાર થયા હતા. વિનય જેવા તીવ્ર શુદ્ધિના યુવાનને આથી વિશેષ શું નોખો ?

"સરવા," વિનયે એક દિવસ થઈતે કરે પૂછ્યું, "તું અહીંથી નિસાવત જઈશ, પછી તું મને યાદ કરીશ કે ?"

કદ ઇમાઇ આવનાથી સરવાએ મોડો વખત ઉત્તર ના આપ્યો. આ નેચોમાંથી રૂપકતા આંસુએ ધરતી પનાળની હતી. તે નિર્મુલ્લે જોઈ હતી રહી મોડીવારે ગદ્ગદ કંઠે ધીમે રરે તે બોલી "આમ કાં ? વિનય, નાનપણમાં તમે જ્યારે મને મુળાઅક્ષર તિખરતા, અને એપડીમાંના પાડો મારી પામે તૈયાર હાવતા, ત્યારે તમેજ મારી સ્મરણ શક્તિની આમા પામે તરીકે કરતા હતા ના ? અરે, તમે એકાદી નાની વાત પણ કરતા, તે તત્તજ મારી ધ્યાનમાં આવી જતી. ને તે માટે મારા પામે મારાં અનેક શબ્દોમાં વખાણ કરતા આવે જોનો ને મારે શો શો વર્તનો નિકટ મલવાય છે, તેને તું બેગાર વર્ષમાં વિમરી જઈ એ કેમ સંમરે વાડ ? વિનય, તમેજ મને વળતા વાંચતાં શિખવ્યું. તમારાજ શ્રમથી તું અત્યારે મુન્દગની પાંચ ધોળ પુગ કરી ચોડુ ઘણુ અમેજી પણ જાણનાં શિખી મને આવકલ રૂપ જોમતા. દાર્મોનિયમ વગરના ગમે

આંગણમાં ઉભી રહી આપના હાથે રોપેલા આમ્રવૃક્ષને જોઈશ ત્યારે આપને યાદ કરી કલાકોના કલાકો સુધી રાખાં કરીશ; વળી એજ આમ્ર વૃક્ષની શિતબ છાંવા નિચે તમે મારું સાંત્વન કરો છો એવીજ કલ્પના કરી હું મારા મનને મનાવી લઉં. તેજ પ્રમાણે પૂર્ણ ખદારમાં આવેલું આપનું પારિજાતક જ્યારે મધુર સુવાસે આખા આંગણાને અરે ! આખા ઘરને છાંઈ દેશે ત્યારે હું એ આપના સદ્ગુણોનોજ પરિમત્ત છે એમ માની દિનને આનંદ દેશે એ દેરાવીજ. મારા છુટા કેશોને જોઈ તમે કહેતા કે, 'સરલા ! આ તારી મર્પરણા જેમ નાચતા છુટા કેશ જોઈ હું ધડીબર આનંદ જોઈ ઉડાવું છું !' રોજ એતો અંગેડો વાળનાં આપના એ કથનને યાદ કરી આપના જોરડા તરફથી આવતા શિતબ પવનને આપના કર સ્પર્શના બાવો સમગ્રી હું આનંદ દિ'એજે દિ'વ્યા કરીશ ! મારાં ટેવથ ઉપર નિત્ય પડી રહેતાં 'રામાયણ' અને 'મહાભારત'નાં પુસ્તકો જોઈ આપે આપેલી ભેટની નિત્ય યાદિ કરીશ. હંકમાં એટલુંજ કે, આ ઘરમાં એવી એક પથ્થુ વસ્તુ નથી કે, જે આપની યાદિ દર્શન ના કરાવે ! રોજ સંખ્યા કાળે આ પિતાં અને જમતાં આપની ખાલી પડેલી જગ્યા માગુ હૃદયને હૃદયગાથી નાખશે ! આપની ગેરદાગરીમાં આ બર્ણુ બારણું ધર મને ખાવા ધારે ! જ્યારે હું દુઃખથી ટંકામી નિદ્રા લઉં ત્યારે નિદ્રામાં પણ આપનાજ સ્વપ્નો આવશે ! વધારે શું કહું ! હું ગાંડી ઘણા તો ને પણ આપના નામમાંજ ! આપની મૂર્તિને આ હૃદયપટ ઉપર એક વખત કાતરાઈ ગઈ છે તે હવે કાળાતે પણ જુમી શકાય નેમ નથી !"

"સાખાસ સરલા ! મારા ઉપર તારી આવી નિસ્સીમ પ્રેમ બક્ષિ છે, એવું જોઈ હું આજ કૃતાયં થયો છું. સરલા ! તારા પ્રેમની કિમ્મત જગમાં એવી કંઈ વસ્તુ છે-કે જગમાં હું આંધી શકું ? વિલાયત ગયા પછી તારી જુદાઈથી ત્યાંના મારા વિવેકો કેમ ચીતસે તે એક પ્રજુજ જાણે ! મને સપને રથજે તારા વિના અવ્યકારજ ભાસશે ! લંડન આવું મોટું શહેર છે પણ તારા વિના તે મને ઉજ્જડ વેરાનજ લાગશે ! તું છે તોજ જગ છે ! હું નથી ત્યાં જાણજે કે, મને કાળા પાણીની શિક્ષાજ—"

"નહી, વિનય ! કમચિત્ત પહેલાં તમને એમ જણાશે. પાણુ પાણુ જયો અનેક બી પુણ્યોની જોગખ થવાથી અથવા અનેક મહાઓમાં કે સમેલનોમાં જવા આવવાથી હું આપને વિમારે પડીશ. પણ મારી પર-

ખીક લાગે છે ! આપ જ્યારે મોટા પદવીધર થઇ વિદ્યાવતથી પાછા આવશે ત્યારે આપને અનેક મુશ્કિલ ને સુસ્વરૂપ જાળાઓનાં માર્ગાં આવશે; ત્યારે સરસા એક આનંદી પ્રેમાળ જાળા હતી, એ પણ આપને માદ નહોં આવે !”

“ મારા મનમાં સતકાર્યનાં બીજ ઉગ્યા હોય તો તે તારાથીજ ! મારા મનમાં કદી મહાશક્તિનો વિકાસ મથે હોય તો તે તારાજે શ્રમથી ! મારી પરોપકાર શક્તિ જાગૃત થઇ હોય તો તે પણ તારાથી ! ને ખરે, ખરૂં પૂછે તો, મારા હૃદયમાં પ્રીતિનું બીજ વાધી, તેને પાણી પાછું જલ્દી બનાવ્યું ને પણ તેજ ! માત્ર અંતઃકરણ યોગુ ધણું મૃદુ-પ્રેમથી બન્યું તે પણ તારા ઉદાહરણથી,—પહેલી પરીક્ષામાં જ્યારે હું નિષ્ફળ થયો ત્યારે તેજ જળ છાંટી મને ધીરજ આપી હતી ! જેણે મારી છંદગીનું અનેકવાર ક્યાણુ કર્યું તેને હું જૂની જાડ !.....મારા પ્રેમની નિશાનીમાં હું તને મારા નામની આ વીંટી—”

“ નહોં નહોં, વિનય નહોં ! તારા સદૃશ્યે ને દિવ્ય મૂર્તિએ આ હૃદય ઉપર એવી છાપ પાડી છે કે જન્મો સુધી ના ભુલાય ! આ જડ વસ્તુને લઈ હું શું કરું ? પણ લાવ, એ તારી વીંટીને—હું મારા જીવના જીભમે પણ સાચી ગ્રખીસ ! મદોહીત તેને હું મારી આંગળીએ નગાવીશ. એટલે કે, કદી આપના પવિત્ર કર્તવ્યની વિરમૃતિમાં હું નિરાધીન થઈશ તો આ વીંટીનું દિવ્ય તેજ મને તે નિરાધીની જાગૃત કરશે !”

x

x

x

x

આ નાન થયાને એક દિવસ થઇ ગયો. મનોહરરાયને આજે ફરીનું ધૈર આવતાં ધણે વખત થઇ ગયો. ને તે આવ્યા કે, તેણે તરતજ જિજ્ઞાસુ પકડ્યું. તેને એકદમ તાવ ગદી આવ્યો, હિલટીએ થવા લાગી. ગળું ચકાચા લાગ્યું, પેટમાં આગ આગ થવા લાગી. તે દિવસે રાત્રિએ, ‘ હમે નામે નાવ જિતરી વરસો એક બે દિવસમાં, ’ એવી માન્યતાથી ડોકટરને ના બોલાવ્યો. માનું અનિદ્રા દુખવા લાગ્યું, સરવાએ સુંડ ધસી ગોપડી; કોળાવડોટનું પોતું પણ રાખ્યું. લીલી આ કરી પાન. પણ કોમે દરનો તાવ નમ્મ ના પડયો ! નિદ્રા પણ ના આપી. તેજ દિવસે, અંધ્યાકાળે વિનય ગદારગમ્મ બોલાતાં આયજનને ગળવા મથે હતો. અર્થાત્ આત્યારે મનોહરરાયની મેવા કરવામાં બે પુત્રીઓજ હતી. સરવા મોડું દખાવતી મનો-

દરરૂબની પાસેજ બેઠી હતી. અગ્નીઆર વાગ્યા-ગોર-સાડાનારના ટકોરા યવા, પણ સરસા મામાના બિંબના પાસે જાગતી બેઠી હતી. 'હવે જઈ નહીં જા, મને જરી આરામ છે.' એમ મનોહરરામે ત્રણ ચાર વખત કહ્યું. પણ સરસા ત્યાંથી હઠી નહીં. હેરટે મનોહરરામે સાર છે એવો ખોટો ડાળ કર્યો તે ત્યારેજ સરસાના મનને જગ ધીરજ આવી તે તે પોતાનો હઠ છોડી સુવા ગઈ. આ વખતે સદા ગાદ નિદ્રામાં હતી.

મનારમાં મનોહરરામને જરા આગમ જણાયો. દત્તધાવન કરી આપી પાછા બિંબનામાં પચા દસના સુમારે પાછો તાર ચઢી આવ્યો. ત્યારે પાછી કાગળ યવા લાગી. સદાએ 'ચર્મામીટર' મૂકી નેવાને સરસાને આપ્યું, તો 'ચર્મામીટર' નો પારા ૧૦૫-ડિગ્રી ઉપર ગયો હતો. મગવાના મનમાં ધ્રાસકો પડ્યો. તરતજ તે ઘરની બેડમાં રહેતા ડૉક્ટરને ત્યાં ગઈ. પણ તે દવાખાને ગયો હતો. આથી ઉતાવળે પગસે દવાખાને ગઈને ડૉક્ટરને લઈ તરતજ ઘર તરફ પાછી વળી ડૉક્ટરે આવી રોગીની તપાસ કરી. તે તરતજ એક કાગળના ટુકડા ઉપર કાંઈ લખીને સરસાને આપ્યું તે દવા મોકવારી આપુ છું એમ કહી પાછો ફર્યો. "દવાથી કાંઈ ફાયદો થાય છે કે નહીં, નહીં તો મને બે વાગે પાછો બોલાવજો," એમ કહી તેણે 'કોકોડાઈલ લેપર' બેગમાંથી થોડી ગોળીઓ કાઢી સરસાને આપી. પદ્ય પાળનાને ગાટે અમુક સુચના કરી તેણે પોતાના 'ટ્રેપ'ના થોડાની લગામ ખેંચી !

“કાણુ તે ?” તેણે પૂછ્યું.

“કોઈ નહીં—હું છું—આપ સ્વસ્થ સુવે—”

“મારા બિહાના નીચે કાણુ હાથ નાખતું હતું ?”

“હમણું કે ? મેં—હું દવાનો કાગળ ગોતતી હતી.”

“દવાનો કાગળ કેમ ? વિકટ હાસ્ય કરી બિહાના નીચેથી મરણની આગાહી આપતો તે કાગળ તેણે કાઢ્યો. “લે આ તારી દવાનો કાગળ !”

સરલાને જણાયું કે, જે ન થયું જોઈએ તે થયું !—મામાએ ચિઠ્ઠી વાંચી. થરથર ધ્રુજતો હાથ તેણે લંબાવ્યો. મનોહરરાય તરતજ તે હાથના આધારે બિહાનામાં બેઠા થયા. ને તે ચિઠ્ઠીનો કાગળ સરલા તરફ ફેંકી બોલ્યા “લે આ દવાનો કાગળ !” દીકરી ! એને પેલા સ્વપ્ન ઉપર રાખી બાળી દે ! સરલા હવે નકામા કાં—? હું સઘળું જાણી ચૂંસ્યો છું. મને આ કાગળ મળવા પહેલાંજ મેં માફ બલિધ્ય જોઈ લીધું હતું—બસ અહીંયાં. પણ ભદ્રા શું કરે છે તે જોઈ આવ-તને એકલીનેજ માફ કહેવાતું છે.”

પાછલે દરવાજે ભદ્રા એકલીજ બેઠી હતી.

“સરલા, દીકરી, હું હવે આ દુનિયામાં યોગાજ કલાકનો મહેમાન છું કેટલાય દિવસથી હું તને કહું કહું એમ વિચાર કરતો હતો. પણ હવે વાતને વિચાર ઉપર ના મૂકી જોઈએ. મેં આટલા દિવસો શા માટે વિચાર કર્યો એમ તને આપોઆપજ જણાઈ જશે. દીકરી ! હજી પણ માફ મન તને કહેવાને ના પાડે છે, સરલા—” મનોહરરાયનો કંઈ ફેધાઈ ગયો. સરલાને પોતાની પાસે બેસારી તેના ગાવ ઉપર પોતાનો ક્ષીણ પડી ગયેલો હાથ ફેરવ્યો. પણ તે હાથ ઉપર મુરસાની આંખમાંથી ખરી પડેલાં બે ચાર ઉનાં આંસુઓ પડ્યાં. “દીકરી ! આજ દિન સુધી મેં તને પ્રેમથી પોળી, કાંઈ પણ ઉણપ દેખાવા નથી દીધી, દરેક વાત તારીજ મનોધારણા પ્રમાણે કરવાને યત્નો કર્યો, તને મુખ ચાવ તે માટે મેં અનેક પ્રકારે મનથી પ્રયત્નની પ્રાર્થના કરી, પણ માત્ર આજે તને દુઃખ ઉપર ડાંબળાં દેવાની ફરજ પડે છે.” મનોહરરાય પાછા બોલના અટક્યા. સરલા પૂર્વ પ્રમાણેજ આંસુઓ સારતી નિયંત્ર મસ્તક કરી બેઠી હતી.

“ દોઢી ! ગભરા નહીં. સર્વ હકીકત હું તને કહું છું ! ”

‘ હવેના ઘણા સાંભળા સરલા ઘોળી પુણી જોરી થઈ રહી ને મનો-
હરણ થું કહે છે તે સાંભળવાને આવુર બની.

“ બેન, મેં માર વીવ કરી સમ્યુ છે. મને મારા જીવનને હવે
એક ઘડીનો પણ વિશ્વાસ નથી. ને તેથીજ આજ એ વીવ ઉપર છેવટની
તારીખ નાખી સહી કરી નાંખીશ. મારા નિજાના નીચેથી ચાવી લઈ
ને તું તે નાની તીજેરી ઉઘાડીશ તો, જમણા હાથ તરફ મૂકેલી એક
નાની લોખંડની પેટી તને મળશે તેની આ ચાવી. તેની અંદર એક લાલ
દોરીથી બાંધેલું બંડલ તથા એક કાળુ પરખીડીયું છે તે લઈ આવ. એક
પરખીડીયામાં માર વીવ છે ! ગભરા નહીં, આ પડીકું છે તેમાં એક મહ-
તનો કાગળ છે. એ હું હમણાજ તારે હવાલે કરું છું તેમાં તારી સવિ-
સ્તાર હકીકત મેં લખી છે તે તું વાંચી જોજે. મારા મૃત્યુ પછી—બાપુ
આમ રહ નહીં ! તારી યોગ્યતા પ્રમાણે એકાદ છોકરા સાથે તારાં લગ્ન
કરી આપવાનો મારો વિચાર હતો. પણ તે વિચાર તો વિચારજ રહ્યો !
આ વીવમાં તારા નામ ઉપર રૂપીઆ દસ હજાર બેંકમાં રાખ્યા છે એમ
મેં લખ્યું છે. ને તે મત્ત છે ! માન આ ધરમાંથી તને કાંઈ પણ પ્રદા-
ની વાટણી નહીં મળે. તે દસ હજારનું જે કાંઈ બાળ આવશે એમાં
તારો મેસાર સુખરૂપ ચારો જશે. વગ કરીશ તો ઉત્તમ છે. ભદ્રા માટે
પુછીશ તો તે નિરંતર અવિવાહિત ગહેજે તો તેને માટે આ ધર ને દાગીના
બાળી શેકડા રૂપીઆ ત્રીસ હજાર મળશે. બાકી ગળા પચાસ હજાર તે
મને મેં પ્રમાણમાં વાવર્યા વીવમાં લખ્યું છે. પણ ભદ્રાએ અવિવાહિત
ના રહેવું એવી મારી પ્રવિજ છે. તે લગ્ન કરે તેમાંજ તેનું સુખ—”

સરલાનું આખું સરીર પશીનેથી ભિંનન થયું. તે થરથર ધ્રુજવા
લાગી. સુખ વિવાહિત થયું ! આ મનોહરણની ધ્યાનમાં આપ્યું નહીં. તેને
તો એમજ જણાયું કે, ક્ષીણતાથી મારા હાથનું કાપે છે !

“ મારો હાથ કાપે છે ? અસંકલિતે લીધે હશે ! મને સુવા દે—જ
તું તે તીજેરી બંધ કરી આવ ને વીવ અદગ મૂકની આન. આ પરખીડીયું
માત્ર તારી પામે રહેવા દે ને બાળુમાંથી ગુમા વહિવને બોલાવા વિદુતે-
મોક્ષ. તેની મમતા ને ચાર રતેલી જનો સમક્ષ આ વીવ ઉપર સહી

કરે. જા—પણ ઉભી રહે, આમાંનો એક આશર પણ કોઈના ક
ના જાય એ ધ્યાન રાખજો, વિગેષના, ભદ્રાના કાન ઉપર ન જ
છે. જા, ને કહ્યું તે પ્રમાણે કર ।”

ધીમે પગલે સરવા ત્યાંથી ચાલી ગઈ

૩૧મી ઈન્ડિયન નેશનલ કોન્ગ્રેસ

હિન્દના રાજકીય ઇતિહાસમાં હિન્દની ૩૧મી નેશનલ કોન્ગ્રેસ
એક કરતાં વધારે કારણોથી યાદગાર રહેશે. કોન્ગ્રેસ સ્થપાયને
પૂરે એક જમાનો થયો. નવા જમાના સાથે હુમા પક્ષીની માફક
નવ જીવન પ્રાપ્ત કરી, તેણે યૌવનની વધારે ઉત્સાહી, જાળવાન,
ડહાપણભરી, ઉપયોગી અને હીમતભરી અવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો
છે આ પ્રસંગે ત્રણ ભવ્ય યનાયો બન્યા : શીત અને ઉષ્ણ
નામથી ઓળખાતા એકજ લક્ષ માટે મથન કરનારા હિન્દપુત્રો
હાથ મિલાવી અસ્પર્શ ભેટ્યા; જાતીયભેદના લોકિક ધર્મને
તિલાંજલિ આપી હિન્દુ અને મુસલમાન બંધુઓ એકજ પ્રજા
ધર્મના મંદિરના પુજારી બન્યા; અને આ અલૌકિક સંયોગના
પરિણામરૂપ તેઓ સ્વરાજ્યની ધ્વજ ઉડાવનારા આદર્શને જગ
આગળ નીકરપણે ખુલ્લો કરી શક્યા. સ્વરાજ્યનું આદર્શ હવે
ગજનીતિના પંડિતો માટે વિચારભૂમિનું પાંગમય રમકડું ન રહ્યું
પણ તે જીવંત સ્વરૂપમાં ક્રિયાત્મક ભૂમિમાં ઉતરી આવ્યું. આ
હકીકત ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી છે.

આ બેડક આગળ કેવાં કેવાં ભવ્ય અને ઉપયોગી, પ્રેત્સા
હક અને દિશાદર્શક વચનો આપણા દેશભક્ત પુત્રોએ કહ્યાં હતાં,
તેનું જરા ઉડતું દર્શનધાય, એ માટે કોક કોક દુકરા નીચે ટાંક્યા છે :

સામ્રાજ્યની હયાતિ છે, અને સ્થૂળ વ્યવસ્થા તો તેનું માન સાધન છે. ”
 મી. લાયોલ કટ્ટિમના મત પ્રમાણે બ્રીટીશ સામ્રાજ્ય તમે ગિયતિ
 ધરાવતી પ્રજાઓને સ્વરાજ્ય માટે તૈયાર કરવી એ એક ધાર્મિક કામ છે
 અને તે માટેજ સામ્રાજ્યની હયાતિ છે, અને આ દેશમાં બ્રીટીશ રાજ્યનો
 ખયાલ પણ આવીજ ઘડી શકે છે સ્થૂળ વ્યવસ્થા આ લક્ષ સિદ્ધ કર-
 વાનું છે. રાજકીય સલાહ કાયદા આ ધાર્મિક લક્ષ્યબિન્દુ ઉપર આધાર
 રાખે છે અને આ આગળ અન્ય ધારણા તથા દૃષ્ટિ દકાર્ધ નબ છે. અસ્તુ.

મી. લાયોલ કટ્ટિસ માથે આપણે સંમત છીએ. પરંતુ જ્યારે હિંદ
 માટેના સ્વરાજ્યના સલાહ ઉપર એ આવે છે ત્યારે તે કહે છે કે ‘હજુ
 નહીં.’ આ જુની ભુમ છે. તે કહે છે કે તમને હજુ સ્વરાજ્ય આપી
 શકાય એમ નથી. સા માટે નહીં? કારણ કે તમારે જોઈએ તેવા ચુટ-
 નારા નથી. મારો જવાબ એ છે કે, મં. ૧૮૬૨ ના રીફોર્મ
 બીલ અમારું કંઈ પણ લેખામાં લઈ શકાય એવા ચુટનારાઓ હતા?
 ત્યાં કેટલાં પ્રજાઓ એવા હતાં કે જે જ્ઞાતી રીતે ખરીદાતાં ને વેચાતાં, એ
 શું જાણીતી વાત નથી? આવું છતાં સ્વરાજ્ય માટે અંગ્રેજીની લાયકા-
 તનો સલાહ કોઈએ ઉઠાવ્યો નહોતો. મીકાડોએ તેના દેશને પ્રજાકીય
 મંથાઓ આપી ત્યારે શું જાપાનમાં જોઈએ તેવા ચુટનારાઓ
 હતા? ફીલીપાઈનના લોકોને અમેરીકાની પ્રજામત્તા મળ્યે રાષ્ટ્રીય
 સ્વતન્ત્રતા આપવાનો ફરાન કર્યો ત્યારે શું ત્યાના ચુટનારા લાયક હતા?
 સુટણીની રીતનો વિકાસ ને દક્ષિ સ્વતન્ત્ર સંસ્થાના વિકાસને અને શુદ્ધિનું
 અંગ છે. તેઓને જુદાં પાડી શકાય તેમ નથી, તેઓ એક બીજા સાથે
 જોડાયેલા છે. તેઓ એકમેક ઉપર બારે અસર કરે છે અને અસપર્સની
 કિયાથી અતોન્મતે મગજુત કરે છે. ”.....આપણે સ્વરાજ્ય તો માટે
 જોઈએ છીએ? જે સામ્રાજ્યને આપણે તાજે થવા મગરૂર છીએ તેના
 હિત જાળવવા માટે આપણે સ્વરાજ્ય જોઈએ છીએ. રાજ્યનો વહીવટ
 અમરકારક થાય એ માટે સ્વરાજ્ય જોઈએ છે. સ્વરાજ્ય માટે સ્વરાજ્ય
 જોઈએ છે. અને, છેવટે, રાષ્ટ્રીય જીવનના સર્વોત્તમ હેતુઓ પાર પાડવા
 માટે, આપણા લોકોને નૈતિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ કરવા માટે સ્વ-
 રાજ્ય જોઈએ છે. ”

વિશ્વાસ નથી આ કરાવ મુશ્કેલ પ્રાપ્ત કરવાને જે હિન્દી પ્રજાએ નિશ્ચય કર્યો હોય તો સરકારને એકું બતાવી આપવું જોઈએ કે ગમે તેટલા ભોગે પણ આ દેશના લોકોએ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે. દક્ષિણ આફ્રિકાને રાજ્ય જોડે જોડી દીધું કે તરતજ સ્વતંત્રતા અને સ્વરાજ્ય સાથી મળ્યાં ? બીજા મંસ્થાનોને સ્વતંત્રતા અને સ્વરાજ્ય શી ગીતે મળ્યાં ? ગાંધીજીની વડીલને અમંત્રિત કરવાથી તેઓ સ્વરાજ્ય મેળવી શક્યાં. ગમ ન ખવાય એવા નિઃશ્વાસક શબ્દોમાં તમે એક વખત તમારો સંકલ્પ જણાવો અને સ્વરાજ્ય મળતાં એક દિનની પણ લીધે થશે નહીં.

મી જહાંગીર ખીટ્ટ

પરિણામ આ આવ્યું છે : અમારી એવી પક્ષી ખાતરી થઈ છે કે ત્યાં સુધી આપણા દેશનાં કાર્યોનો વહીવટ કરવાની સત્તા આપણને મળી નથી ત્યાં સુધી જે પ્રગતિ મેળવવાનો દરેક સુધરેલ દેશનો જન્મકલ છે તે મેળવવાની આશા વ્યર્થ છે.

આત્મજ્ઞાન થવું એ પહેલી દયા છે. પ્રથમ તો આપણે પ્રજા તરીકે આપણી આત્મચેતનાને એકાદ કરી હતી, અને એટલા માટે જ હિન્દની નેશનલ કોન્ગ્રેસ હયાતિમાં આવી. ત્યાર પછી આપણી જાનને પ્રગટ કરવી હતી; આપણે છીએ અને આપણે બધામાં હોઈએ એમ આપણે કહેવાનું હતું. અને આ પછી, વ્યક્તિઓની જાગૃતમાં જેમ આત્મસંપૂર્ણતા રીજ દયા આવે છે તેમ પ્રજાઓની જાગૃતમાં સ્વરાજ્યની આગલી દયા આવે છે. પોતાના નસિબની દોરી પોતે ચલાવવાને શક્તિવાન ન હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રજા માન જાગવી પોતાનું જીવન જરાજર માગી શકતી નથી, અને આટલા માટે હવે આપણે વધારે જુગી, વધારે બચકાકે અને વધારે વિસ્તારવાળી માગણી કરીએ છીએ.

ઓ. રાવ બહાદુર આર. એન. મધોલરક

સ્વર્ગ દુનિયામાં તમે એક વાત જુઓ છો. જે કોઈ વસ્તુ અસ્થિર હોય તો તમે તેની એક બાજુએ બાર લગાડો છો. આથી તે વજન સ્થિર થાય છે એટલું જ નહીં પણ જો તે લગાડવામાં આવેલું હોય છે તે પણ તેની સાથે સ્થિર થાય છે. (આવી રીતે) જે એક વખત તમને (દરજતી) જવાબદારી સોંપવામાં આવે તો જવાબદારીનું જાનજ આપણી હાથે જાન કરાવે છે, આપણે કરવાના કામ માટે જોઈતી શક્તિ આપે છે; આવું ચલાવી સર્વને લાભ થાય એવી રીતે આપણી દરજ જાગૃતમાં આપણે ફોવી ચકીયું.

દિવાન બહાદુર આમ. એ. આપર

ખરી મુશ્કેલી આ જણાય છે એવી બીજી રાખવામાં આવે છે કે સંપૂર્ણ સામ્રાજ્યમાં હિન્દ યોદ્ધા વખતમાં સર્વોપરી સત્તા થઈ પડે. આજ ખરી મુશ્કેલી છે. પરંતુ તેને માટે જોઈએ તેવા નિયમો બને કરવામાં આવે અને એ દિવસ તો દૂર છે કારણ કે પ્રજાપ્રીય રક્ષણ કરવાની શક્તિના પ્રમાણમાં જ તે રાજ્યનું પ્રતિનિધિત્વ હોઈ શકે. આર્થિક દૃષ્ટિએ અમે ધણું મરીએ છીએ, અને તેથી અમે વધારે આપી ચકીયું નહીં અને તેથી જો કે સંસ્થાનેથી કચ્છી પણ ઇંગ્લેન્ડથી હિન્દની પાવરી લઈ ચકીયું, અને દેશની સમાજોમાં આખા સામ્રાજ્યને ઢાંકી દઈએ એ બધું નકામું છે.

world-old intelligence That moral strength is
born of their religious beliefs whose vibrations have
more and more brightened their intelligence as
centuries have passed along'—*Baba Bharti*

"How to borrow and not to borrow how to
become West and yet remain East, how to take
all that is valuable, helpful, Vital in the West
and yet keep out what is inhuman, Soulless petty
and brutal? Can we eat the chicken and also pro-
serve its life?"—*Lala Lajpat Rai*

આપણે અમારે કંઈ ગયા છીએ કે ખરી પ્રગતિમાં અનુકરણ કરવાની
શક્તિ કરતા પોતાની અંદર રહેલી સમાજ્ય શક્તિ એ મૂખ્ય વસ્તુ છે કેટલાક
વિચારકો એવી શંકા ઉઠાવે છે કે શું હાલની સુધરેલ પ્રજામાં જદિ અને
સુધા છે માટે તે આશા અને બળ રહેલા છે, તે એમીઆવાસીમાં છે ?
પૂર્વમાં સાધના અગર હિન્દુસ્થાન અગર ઇંગ્લેન્ડ સુધારીની ગમે પડોઆ
હશે, એ વાત ખરી, પરંતુ આજે તેમના વારમાં તેની શક્તિ ધનત્વ છે કે
કમ, એ સવાલ છે એવે વામડી ધરાનના પગથી આ પ્રશ્નના જવાબ
માં મને તેમ ધારતા હો. પણ એસીઆવાસીને પાનાની અંગ રહેલી એવી
શક્તિ માટે તક નથી એટલુંજ નહીં નહીં તે દુનિયાની હરીફાઈમાં સમ
વેડીએ જાગ બાજવાની કાલજાથી રાહ નેઈ નવા છે આ વાત
હાલનિય નથી પણ સત્ય છે તે જાપાનના સામનાથી પુરવાર થઈ
જાય છે અને પાશ્ચાત્યોની સમ ધણે અજો કરતી જાય છે

જેટલો વિવગ થાય તેટલો વિવગ આપણા રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં થાય છે, એવો મિદ્ધાન જન્મ પામે છે.

પણ, વિચારનો મણુએ આટલેથીજ અટકતો નથી પશ્ચિમનો સુધારો અને પૂર્વનો સુધારો અને તે બંનેના ગુણો અને દિશા સમાન કે અંતઃ નથી, એ વાત માટે કારણો કે દલીલોની જરૂર નથી બંનેની જાતના તાત્વિક ફેર છે અને જો તેમાં કયો વધારે ઉચ્ચ છે એ સવાલ વિચારનાનું કામ અત્યારે આપણે સુખતરી રાખીએ, છતાં એ ગંભીર વિચાર આપણે બાવિમાં વારે વારે વિચારવો પડશે, એ વાત ચોક્કસ છે. કારણકે તે વિચારના નિર્ણયમાં હિનિયા માટેની આર્થિકદૃષ્ટિ રહેલી છે. જે કે હાલના યુદ્ધથી હિનિયાની દૃષ્ટિ જરા જરા શુદ્ધ અને પ્રદર્શિત થવા આવી છે, પણ તે માટે તો પરિણામ વિના બોલવું એ વ્યર્થ કહેવાય. બાવિને તેના શુદ્ધ રંગમાં તો કોઈ પ્રગટ કે ભવિષ્યવેદના જોઈ શકતો હતો, પણ તે કોણ છે તે અત્યારે આપણે કહી શકીએ એમ નથી.

અત્યારે તો આપણે એટલું જાણીએ છીએ એસીઆવાસી-માથી જાપાને પોતાનો વિકાસ કરવા, અથવા જે હાલની સુધરેલ દેશમાં વપરાતી ભાષામાં બોલીએ તો, “સુધારો” મંદણ કરવા પાશ્ચાત્ય સુધારાની મદદ લીધી કે એટલુંજ પણ તેના ઉપમા પોતાને દેહ ધડનાનું શરૂ કર્યું છે અને તેમ કરવામાં તે એટલું બહુ ફાળ્યું છે કે હાલની “સુધારા”ની બાખ્યામાં તે અમગણ્ય તથા પ્રથમપકિતના “સુધરેલ દેશ”ની હારમાં ગણાવા લાગ્યું છે. અને, આ દશાને ચારે તરફથી વધારી લેવામાં આવી છે. તો બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે શું એસીઆના દેશોને પણ તેમ કરવું જોઈશે? અગર તો પશ્ચિમ દેશના સુધારામાં અને જાપાનના સુધારામાં કઈ તાત્વિક ફેર રહેલો છે? કે જેથી જાપાન પોતાનું જાપાનીપણ બૂલી કે વિસારી ગયું નહોતય, પણ જેમાં પોતાના ખુદ તત્વોને જાગરી ગંભી કેનગ નવું અને તાત્વિક જીવન-પામી લાગ્યું હોય એટલે કે જે બીજા ક્ષેત્રમાં કહીએ કે જર્મનના નવા સુધારાના સ્વરૂપમાં જુના જીવનનો ખરો ખરી પડ્યો હોય, જુની જીવનમાં રહેલા આત્મત્વ અને તેને યોગી રહેવા પણ જીવનતોનો ફરી ઉદ્ધાર થયો હોય; અને જે કે તેનું તાત્વિક ફેર થયો ન હોય?

જાપાન ઉપર જે ઓર્ગેનિસતાવા પશ્ચિમ સુધારાનું આદર્શ અને પશ્ચિમ-પૂર્વ-સુધારામાંથી કલ્પન થતું નહીન આદર્શ. અને હજી બીજું

આદર્શ છે. સૌ આ છે : પૂર્વેના સુધારો પૂર્વ સુધારાના જુનો તત્વો ઉપર સ્થાય છે. જો જોને જાતના સુધારાનાં સ્વરૂપ તેના ખરા રૂપમાં જણાય તો સાર અને નરકનું શું છે તેના નિશ્ચય થતાં વાર લાગે નહીં. પરંતુ આ દુનિયાજ પરિમિતતાથી ભરેલી છે અને તેના મોટા ભાગ એવા કોઈ પૂર્ણ આદર્શનો સ્વીકાર કરે અગર કથુબ કરે એ બનવું અશક્ય છે. માણસોને “વર્તમાન” તું જાન હમેશાં પોતાના દરેક કાર્યમાં કાયમ રાખવું પડે છે અને તેને ધ્યાનમાં લઈ કાર્યનો નિર્ણય કરવો પડે છે. દુનિયા એકજ આદર્શનો સ્વીકાર કરે એવા વખતની રાહ જોઈ બેઠી રહેવું એ મૂર્ખાઈ બરેલું છે. જાપાન પોતાની આગળ પાછળ આસતા વિજ્ઞાનિક પ્રગતિને જોઈ રાક્યું; પોતાના આત્મામાં જીવનનાં તત્વોને જાગ્રત કરી રાક્યું; પ્રગતિની ગતિમાં કુદકો મારી અત્યારે સુધરેલ દેશની દૃષ્ટિએ પ્રથમપંક્તિ પ્રાપ્ત કરી રાક્યું છે. પશ્ચિમની હરિશ્ચંદ્રમાં જીત મેળવવાની તેની લડતનો કાળ ધણો દુંકો ગયો અને છતાં પરિણામ ધણુંજ બંધ આપ્યું. ત્યારે જાપાનના ઉદયબાહુમાં કાંઈ ખાસ રહસ્ય રહેલું હોવું જોઈએ. જો બીજા બાહ્યબંધ દેશો તેના પગને ચાલવા માગતા હોય તો તેમને તે રહસ્ય જાણવું એ અગત્યનું છે. અને એથી વધારે અગત્યનું તેની પ્રગતિના સારા અને ખોરા બંને અંશોનું જ્ઞાન હોવું એ છે.

આ લેખના મધ્યજે ત્રણ મહાન પુરોના વિચાર ટાંચ્યા છે : તે કઈ કંઈ અંશે એક બીજાથી જુદા છે, છતાં સુધારાની દૃષ્ટિ માટે નિર્ણય કરવામાં ધણા ઉપયોગી છે. એક વાત તો ચોક્કસ છે. જાપાનમાં સુધારો પ્રાપ્ત કરવાની હવેલખ બારે શક્તિ હતી; તે કેવળ દુનિયાથી પડી હતી. પૂર્વ સુધારાનાં મહાન તત્વો—નીતિ, ધર્મ, રાજભક્તિ ધણે અંશે કાયમ હત્યાં. તે તત્વોની હયાતિ સાથે બીજા રાષ્ટ્રીય મુશ્કોની ખીલવણી માટે હમ્ત તકની ગેરહાજરી હતી. જો એમને અગાઉ મીકોડો મળ્યો હોત અને ગદ્ય-જીવનનો વિકાસ થવા દેવા માટે સ્વતંત્રતા તેમજ સહાય મળ્યાં હોત, તો પ્રગતિ સરખાજ જ્વેરથી કાઢી નીકળત. સોનું તો હવું ફક્ત તેને ગાળી નાંખી, તેને વધારે શુદ્ધ અને પ્રકાશિત કરવાની જરૂર હતી. આથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે જે સુધારો થયો છે તે જાપાનનો ખરો આત્મા જોતાં સમજાય એમ છે. પણ આપણે માટે બીજો મવાલ ઉઘો રહે છે. શું જાપાન પોતાનામાં પાશ્ચાત્ય તત્વો દિન પ્રતિદિન દાખ્ય કરતું જાય છે તે કદ છે? આપણે પાશ્ચાત્ય સુધારાને સ્વાર્થ અને અપૂર્ણ અને જડાત્મ કહી તેની કેટલેક અંશે અવગણના કરીએ છીએ : જો જાપાન સુધારાની એજ દિગ્ગા પકડી

રાખશે તો તેના રાષ્ટ્રીય જીવનમાં પણ આવા અનિષ્ટ તત્વો માવવાનો શું ભય નથી? અને જો એમ થાય તો જાપાન પરિણામાં પોતાની પ્રાપ્તિથી અતોષ શી રીતે પામી શકશે? આપણે ઠઈ દિશા પકડવી જોઈએ? મી. લાવા લજ્જતરાય પૂછે છે કે આ અનિષ્ટ તત્વો દૂર રાખવા અને પશ્ચિમનો સુધારો અદલ્ય કરવો એ સંભવિત છે?—કારણ કે પશ્ચિમ સુધારામાં જો સારાં તત્વો છે તો ખરાબ તત્વો પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં છે. જો ખરાબ તત્વો દૂર રાખવાં એ સંભવિત ન હોય તો પશ્ચિમના સુધારા મુજબ આપણી નોકા બાંધવી એ નહીં ઇચ્છવા જોમ નથી? ત્યારે સર રવિન્દ્રનાથ ઠાકોર એવી આશા ધરાવે છે કે જાપાનના સુધારાથી એંસીજા માટેના સનાતનો નીવેડો આવી ગયો છે: જાપાને જો કે પશ્ચિમનો સુધારો અદલ્ય કર્યો છે, છતાં તે પૂર્વે જૂની ગયું નથી: અને જો તે પશ્ચિમના સુધારાના ખરાબ તત્વોથી દૂર રહેશે તો પોતાને એકલાનેજ નહીં પણ આખી દુનિયા ઉપર પોતાની સારી અસર કરી શકશે. આપણે આશા રાખીએ કે પરિણામ આપુ આવે.

સત્ય ગમે તે હો. વર્તમાન ઉપર મનુષ્યની 'અનર્થતા' બંધાય છે જો પૂર્વેના સુધારો તેના મૂળ ગુણમાં પુનર્જન્મ કરવો એ અસંભવિત હોય, જો પશ્ચિમના સુધારાની વિશ્વવ્યાપી અસરથી અસ્પૃશ્ય રહેવું અગત્ય હોય, તો કોઈ નવીન આદર્શ તરફ દુનિયાએ પોતાની નજર ફેરવવી પડશે. અને એવું શા માટે ધારી ન શકાય કે એક એવું આદર્શ દુનિયાને પ્રાપ્ત થશે, જેમાં પશ્ચિમના ઉચ્ચ તત્વોજ અવનત રહી પૂર્વાના સનાતન સુધારામાં જળી જશે અને કોઈ નવું સ્વરૂપ ધરાશે. પણ અત્યારે તો આ આશા વ્યર્થ છે. પશ્ચિમ પોતાના સુધારામાં જૂનો જોઈ શકતું નથી. પૂર્વે પોતાનો પૂર્વાગીન સુધારો ફરીથી તેજ સ્વરૂપમાં જામત કરી શકતું નથી અવનતી ગતિ અસ્થિર નથી તેજો કાર્ય ડરવું જોઈએ. કુદરત દુનિયાની દૃષ્ટિ વિદ્યુદ્ધ કરવા મુદ્દત્તે ધણા ભયંકર સ્વરૂપમાં રજુ થાય છે. પણ, જો તેના ક્રોધથી પાદ શીખરામાં તેનાં બાવડો મદ નીરડે છે કે નાપમંદની જતાએ છે તો તેમની માડી અને અંધ અન્યા રક્ષાતા મૂકી તેમને છેડતી નથી પણ એથી પણ વધારે તીખા અનુભવો માટે તેમને સ્વતન્ત્ર રહેવા દે છે.

જાપાનની ઉન્નતિનું સ્વસ્થ નિચારતા આપણને તેના મોઢા પાંદડું ખાન થયા વિના રહેતું નથી કે જાપાનના બાવડો જેવીજ આપણામાં પણ મહાન થવાની થવાની શક્તિ રહેલી છે. આપણું જીવન આગળ

પાછળના ધર્મના બંધનોથી વરકાઠાઈ ગયું છે અને તેથી તે છૂટા અને સ્વતંત્રતા આપેલા લઈ શકતું નથી. જોનાની સક્રિયતા આત્મજ્ઞાન થવું, અપ્રકટ રહેલી શક્તિને પ્રગટ કરના ઈચ્છા થવી, વિકાસની ઈચ્છા સાથે તેને કૃતી-જન કરવાં મર્દાઈ બરેલી લડત કરવી; અને જીવનના આ મહાન મંથનમાં મિલિ મેળવવી, આ કાર્ય આપણે શિર રહેલું છે. આ કાર્યની પવિત્રતા અને ધાર્મિકતા સમજી જે વસ્તુ કામે કરવાની હોય તે આનંદથી જ શરૂ કરવી એજ ડહાપણ અને જીન મેળવવા માટેની ખરી લાવકાત છે. જે જાપાન તેની યોદ્ધા વખતની લડતથી આવું બન્યું અને મહાન ધર્મ શક્તિ, તો હિન્દ તો માટે ન ધર્મ શકે? હાત ઈન્છાની, ખરા જીવન માટેના પ્રેમની, અનકાશનીજ જરૂર છે. આપણે માનીએ છીએ કે ઇન્છાનગ સર્વ સ્વર્ગ બળો કરના વધારે બળવાન છે : આપણે જાપાન પેડે રાષ્ટ્ર જીવનને મિલ્લ કરવા એવી એકાગ્ર પામેલી ઇન્છાને પોષીશું ? એકાગ્ર પામેલી ઇન્છાની હયાતિ હોતી ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે હિન્દનો મોટો ભાગ રાષ્ટ્રીજીવનનો વિકાસ કરવા કાંઈ ને કાંઈ કરતો હોય. જાપાનની ઉન્નતિના રહસ્યમાંથી આપણે આ શીખવાનું છે : આત્મશ્રદ્ધા અને અમર આદ્યા.

મોહનલાલ વિ ગાંધી "

ઓરમ્.

આર્યનું કર્તવ્ય

સામાન્ય.

૧. મન બોલો, અસત્યથી દૂર રહો
૨. શરીર, વસ્તુ, મહાન અને આસપાસના પદાર્થો સ્વચ્છ ગણો.
૩. તમારી વાણી કડુ અને દુઃખ ન ગણતા મધુર, સત્ય અને પ્રીતિરૂપ ગણો.
૪. મનમાં છગ, કપટ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા અને નાશક વિચારો કેટલી આવવા દેશો નહિ

૫. અન્યાયની રીતે ખીલતી તન મનને દુઃખ દેવું નહિ, તમજ પાળના ધનમાંલની અયોગ્ય રીતે શ્રાંતિ કરવા છુટું નહિ.
૬. ઇન્દ્રિઓને તમારે આધિન રાખો, તમે તેને આધિન થશો નહિ, તેમ જ મન ઉપર સર્વથા અંકુશ રાખો.
૭. ક્ષમાનો સ્વભાવ રાખો, એટલે જે ક્ષમાને યોગ્ય હોય તેને ક્ષમા કરો.
૮. ત્રિપતિમાં પણ ધૈર્યને ગુમાવશો નહિ.
૯. એવો સત્વગુણી અને વીર્યવર્ધક ખોરાક ખાઓ, એવા બુદ્ધિમાનોના સહવાસમાં રહો, અને એવા ઉપયોગી ગ્રંથોનું વાચન રાખો કે જેથી બુદ્ધિ વધે, ધારણા અને વિચારશક્તિ ખીલે અને સંકલ્પ શક્તિ પ્રબળ થાય.
૧૦. એવા બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોના સહવાસમાં રહો અને એવા ગ્રંથોનું પઠન પાઠન કરવું કે જેથી નાના પ્રકારની સહવિદ્યા તથા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ અને પ્રાપ્ત થયેલ વિદ્યા તથા સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય.
૧૧. ક્રૂરતા અને ક્રોધ એ તન, મન અને ધનને હાનિકારક છે; માટે તે તજો.
૧૨. શરીર, બુદ્ધિ, ધન અને વિદ્યાનો સદા સદુપયોગ કરો.

નિત્ય.

૧. સૂર્યોદય પૂર્વે ઉઠવાની ટેવ રાખવી. નિદ્રાનો ત્યાગ થયા પછી ખીજા નામાં આજ્ઞાસચી ન આજ્ઞાટતાં, શૌચ અને દત્તધાવન કરી સ્નાન અને મંધ્યોપાસન કરો (આમ કરવાથી શરીર, આત્મા અને મનની ઉત્પતિ થશે.)
૨. જે જગતની હત્યતિ, રિપતિ અને હાનિને અધિષ્ઠાન તથા નિમિત્ત કારણ છે; જે સર્વાધાર, સર્વબ્રાહ્મ, સર્વજ્ઞ, સર્વશક્તિમાન, સર્વોપરી, અમીમ (નિરાકાર) સ્વયંભૂ અને અનાદિ અનંત છે, જેની સત્તાવડે આ તમામ બ્રહ્માંડ નિર્મિત છે; જે તમારો અંતર્યામી છે, અને જેની સત્તાવડે તમારાં કર્મોનુસાર તમને ફળ મળે છે, તેવા એક અદ્વિતીય પરમાત્માનું નિત્ય સ્મરણમાં સ્મરણ કરો (કે જેથી નકારા કર્મોથી બચશો) અને તેનીજ નિત્ય ઉપાસના કરો.

આપણે શું કરીશું ? સાચા માણસ તરીકે મનુષ્યત્વથી ભરેલો કીમતી લાગ લગવી નિયન્તાના કાર્યમાં મદદ કરીશું ?—કે ચેતનહીન નિષ્ક્રિયતામાં આનંદ માનીશું ? પણ, પક્ષો શા માટે ? જો ઉપાત્ત અજવાળા આગામી સૂર્યનો દેવી દૂત હોય તો તમારા લલાટમાં ઉગતા ભાનુનાં કિરણ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. જો ખંત અને મર્દાઈથી લીધેલો ખરો માર્ગ અવિચલિત રહેશે, તો નિર્માણમાં એક દિવસ નક્કી છે, ન્યારે હિંદુ અને મુસલમાન—સર્વ ભાંડુઓ—ગરિબ અને તવંગર, પંડિત અને અભણ, ધર્મી અને વિધર્મી, દેશી અને પરદેશી—એક ખીજના ખલા સાથે ખલા મિલાવી, પ્રભુના હિંદમંદિરમાં તેના માણસો તરીકે પ્રેમ અને સેવાના ધોરી રસ્તા ઉપર કલ્લોલ કરતા ચાલશે.

હે પ્રભુ ! આ નવિન વર્ષે એવી આશિષ આપ કે જેથી તે દિવસ જલદીથી દૃષ્ટિગોચર થાય !

મુવાજ-છના ઑફીસ

અમદાવાદની ગયા માસની પ્રવૃત્તિ

જી

ગયા માસમાં અમદાવાદમાં ચાર પરિપદો—૧૧ મી પ્રાંતિક પરિપદ, ૧ લી કેળવણી પરિપદ, સંસાર મુધારા પરિપદ અને મઘનિષેધ પરિપદ—ભરાઈ, અને તે નિમિત્ત આખા અમદાવાદમાં—અંકે આખા ગુજરાતમાં જાણે એક જાતની જાગૃતિનું મોજુ આવી ગયું, એવો અનુભવ થયો. એ અનુભવ એવો આરામચોર, શ્રેષ્ઠાદક અને પ્રેરક હતો ને ઘણાઓ માટે તે મોંઘા પાક ચૂકતો ગયો હતો, કેટલાકને નવિન પ્રકાશની ભાંય ખતાવતો ગયો હતો તો કોઈકના હૃદયમાં એવો નવન ફેરફાર કરી ગયો હતો, કે જે બધાનાં જગ આપણે અવિધમાં જોવા પામીશું.

પણ, બધું જોતાં એક વાત ચોક્કસ છે. અમદાવાદનું જીવન પણ એક હૃદયનું નથી, અને નમાલાપણાના કે નિરસાહીપણાના જે જે કલકો તેને શિર નાંખવામાં આવતાં હતાં, તે એક સત્ય નથી. દરેક દેશની વૃક્ષના કરતાં તેનું શરીર કેવા તત્વોથી ઘડાયું છે, એ જોવું પ્રથમ જરૂરનું છે. જ્યારે આખા દેશનો વિચાર કરવાનો હોય, ત્યારે તે ક્યાં પોષક તત્વો આપી શકે એમ છે, અથવા તે સ્વદેશ પ્રત્યેની સામાન્ય પ્રીતિમાં કેટલું જોડાયેલું છે, એ માટેનો નિર્ણય થાય, એટલું પુરતું છે. અમદાવાદ બાવિ ઇતિહાસમાં પોતાનો ભાગ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વકે બજાવશે, એ આશા અશ્વ નથી.

ઉપરની પરિપક્વ વેળાએ જે જે અગત્યના કારોનો પસાર થયા હતા માત્ર તેવે પ્રમંથે જે જે હડાપણ, સમતા અને વિવેકપણાથી ભરેલાં બા-પણા થયાં હતાં, તે અહીં આપી પિટપેપણ કરવાની ઇચ્છા નથી. વાંચનાર બન્ધુઓએ ખીન્ન છાપામાંથી વાંચી લીધાં હશે; જે ન વાંચ્યાં હોય તે તે મેળની વાંચી જવા અમે બલામણ કરીએ છીએ. આપણે તે અહીં ફક્ત કેટલીક ઉડતી મુચનાઓ કરી જઈએ.